

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Інститут педагогіки і психології
Кафедра практичної психології
Міністерство внутрішніх справ України
Національна Академія внутрішніх справ
Кафедра юридичної психології
Державна пенітенціарна служба України
Управління Державної пенітенціарної служби України
в Сумській області

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ
ЗАСУДЖЕНИХ ТА ОСІБ З ВІДХИЛЕННЯМИ
У ПРАВОВІЙ САМОСВІДОМОСТІ**

**МАТЕРІАЛИ VI ВСЕУКРАЇНСЬКОГО НАУКОВО-ПРАКТИЧНОГО
СЕМІНАРУ З МІЖНАРОДНОЮ УЧАСТЮ**

24 квітня 2014 р.

Суми
Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка
2014

УДК 316.614.034-058.56+316.624-058.55(082)
ББК 60.59я43
А 43

Рекомендовано Вченою радою Інституту педагогіки і психології СумДПУ
імені А. С. Макаренка (протокол № 8 від 25 березня 2014 р.)

Рецензенти:

Сіньов В. М.	- академік НАПН України, доктор педагогічних наук, заслужений юрист України, професор;
Завадська Н. Є.	- доктор психологічних наук, професор;
Іванова О. В.	- кандидат психологічних наук, доцент.

Редакційна колегія:

Кузікова С. Б.	- доктор психологічних наук, професор;
Щербак Т. І.	- кандидат психологічних наук, старший викладач;
Щербакова І. М.	- кандидат філософських наук, доцент;
Єрмакова Н. О.	- кандидат психологічних наук, доцент;
Пасько К. М.	- кандидат філософських наук, доцент;
Харченко Т. Г.	- викладач.

Технічний редактор: Вертель А. В., Ніжніченко А. О.

А 43 Актуальні проблеми ресоціалізації засуджених та осіб з відхиленнями у правовій самосвідомості : матеріали VI Всеукраїнського науково-практичного семінару з міжнародною участю (Суми, 24 квітня 2014 р.) / [за ред. : Кузікової С. Б., Щербак Т. І., Щербакової І. М. та ін.]. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014. – 188 с.

ISBN 978-966-698-177-9

У збірнику представлені тези-довідки учасників VI Всеукраїнського науково-практичного семінару з міжнародною участю «Актуальні проблеми ресоціалізації засуджених та осіб з відхиленнями у правовій самосвідомості», що висвітлюють теоретичні, методичні, практичні результати наукових пошуків у галузі пенітенціарної психології.

Науково-практичний семінар проводиться за ініціативою кафедри практичної психології інституту педагогіки і психології Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка з метою обговорення змістовних аспектів психологічного супроводу ресоціалізації засуджених та осіб з відхиленнями у правовій самосвідомості.

ISBN 978-966-698-177-9

УДК 316.614.034-058.56+316.624-058.55(082)
ББК 60.59я43

© Колектив авторів, 2014

© Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2014

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ РІЗНИХ КАТЕГОРІЙ ЗАСУДЖЕНИХ

Синьов В. М., Кривуша В. І., Харченко Т. Г. Проблеми збереження психічного здоров'я неповнолітніх засуджених	7
Загурська К. О., Братухіна Т. Г. Психологічні особливості жінок-злочинців.....	10
Лініцька Є. Т. Теоретичний аналіз проблеми вивчення мотиваційної сфери кримінального підлітка	12
Мережкіна А. Є. Психологічні погляди вітчизняних психологів на структуру особистості неповнолітнього злочинця	14
Постоленко К. М. Особливості психологічної діагностики особистості засуджених.....	17
Стадніченко Н. О. Вплив домінуючих акцентуацій характеру особистості на дезадаптацію у місцях позбавлення волі	20
Титаренко А. А. Методи вивчення особистості засудженого	23
Тищенко Д. Психологічні особливості мікросередовища засуджених.....	25
Харченко Т. Г. Особливості ціннісних орієнтацій засуджених з легкою розумовою відсталістю.....	28

РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗМІСТ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ

Бурим І. Психологічні особливості впливу режиму та праці на засуджених у виправно-трудових закладах.....	31
Єрмакова Н. О. Оптимізація психологічного супроводу неповнолітніх правопорушників з граничними психічними аномаліями як одна з умов їх ефективної ресоціалізації.....	33
Казнієнко О. В. До проблеми психологічного супроводу засуджених.....	35
Кобзар Ю. Б. Актуальність використання засобів театральної педагогіки в процесі формування емоційної культури неповнолітніх правопорушників.....	37
Левенець О. А. Застосування екзистенційної терапії при психологічній допомозі особам позбавлених волі.	39

Лохонова Г. М. Православие в жизни осужденного.....	41
Огризько В. І. Застосування психотерапії у роботі з засудженими підлітками.....	43
Пантюх М. Ю. Можливості використання пісочної терапії у роботі психолога із засудженими.....	45
Рудик А. В. Особливості ресоціалізації неповнолітніх засуджених у пенітенціарних установах.....	46
Сімбірська О. О. Особливості ресоціалізації засуджених жінок.....	48

РОЗДІЛ III. СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ САМОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Александров Д. О. Психологічні детермінанти деформації професійної спрямованості особистості правоохоронця	51
Алексійчук Т. В. Особливості формування професійної самосвідомості ліцеїстів до майбутньої діяльності працівників ОВС у відомчих закладах ВНЗ МВС.....	54
Бей А. О. Психологічні проблеми пар, що знаходяться у громадянському шлюбі, та їх дітей.....	57
Василевська О. І. Психічне здоров'я особистості як чинник конструктивної взаємодії з соціумом	60
Волошина Н. В. Формирование материнской привязанности в пренатальном периоде как фактор правосознания в ранней зрелости.....	62
Долгозвяга О. О. До проблеми вивчення правосвідомості девіантного підлітка.....	64
Казміренко Л. І. Психологічні аспекти переживання працівником міліції стресу.....	66
Корсун С. І. Становлення правової свідомості громадян та феномен фінансування тероризму.....	70
Лісун С. Л. Особливості правосвідомості працівників органів внутрішніх справ.....	72
Назаров О. А. Вербальная и невербальная верификация лжи в устном народном творчестве.....	75
Терещеня И. О. Ассертивность как фактор формирования правового самосознания личности подростка.....	79
Чернецька Ю. І. Формування правової свідомості наркозалежних осіб в умовах реабілітаційних центрів.....	82

Шипарьова О. В. Правова самосвідомість учнів як один із напрямів професійно-технічної освіти	84
Щербакова І. М. Психологічний аналіз професійного вигорання психологів пенітенціарних установ	88

РОЗДІЛ IV. ДЕВІАНТНА ТА ДЕЛІНКВЕНТНА ПОВЕДІНКА ОСОБИСТОСТІ

Альшевська В. В., Шкурат А. А. Формування адекватного образу я як профілактика психологічного насильства у родині.....	91
Весоловська Н. П. Чинники виникнення злочинної поведінки неповнолітніх.....	93
Волошина О. В. Принципи практичної роботи з нівелювання і попередження прояву девіантної / делінквентної поведінки у неповнолітніх.....	96
Гаврикова О. А. Взаємозв'язок девіантної поведінки та креативності особистості	99
Гнездік А. О. Вивчення кримінальної субкультури групової злочинності неповнолітніх.....	101
Гребенюк М. О. Розвиваюча дія музики у роботі з підлітками делінквентами.	103
Данильченко Н. О. Проблема постановки психологічного діагнозу в роботі з підлітками схильними до девіантної поведінки.....	106
Демочка Ю. В. Робота практичного психолога з психопрофілактики девіантної поведінки підлітків.....	109
Демченко Н. М. Розвинена сором'язливість як чинник формування девіацій у соціальній сфері	111
Догадіна А. В. Девіантна поведінка: види та соціальна обумовленість.	114
Іванова О. В., Москалюк Л. М. Окремі питання соціальної детермінації девіантної поведінки.....	117
Іванов М. Г. К вопросу об институционализации понятия «служебно-экономическая деятельность».....	120
Кобернік О. Г. Соціальні ситуації, що призводять до агресивної поведінки.	123
Крусір Р. В. Схильність до ризику працівників ДПтС.....	126
Ладур Є. Д. Проблема делінквентної поведінки особистості у сучасному суспільстві.	128
Лук'яненко Н. М. Психологічні особливості бездоглядних підлітків.	129

Маслій М. М. Акцентуація характеру як передумова виникнення девіантної поведінки у підлітковому віці.....	131
Мординська М. М. Причини кримінальної поведінки підлітків.....	134
Нікітіна Л. М. Вплив засобів масової інформації на формування агресивної поведінки неповнолітніх	136
Писана К. А. Емпіричне дослідження схильності до делінквентної поведінки серед студентів психологів.	138
Пішун С. Г. Девіантні стереотипи поведінки підлітків.	141
Сафронов К. С. Дослідження рівня гуманності співробітників слідчого ізолятору.	143
Сахарова І. О. Використання арт-терапії в роботі з девіантними підлітками.	146
Семяхіна Є. Ю. Емпіричне дослідження схильності до делінквентної поведінки серед студентів юристів.....	149
Сидоренко А. В. Деякі причини девіантної поведінки людей.....	152
Сьома С. О. Профілактика девіантної поведінки серед слухачів Малої академії наук України.....	154
Тарадюк О. С. Особливості стійкості до стресу у працівників пенітенціарних установ.....	156
Тимченко А. П. Форми дезадаптивної поведінки в умовах швидких соціальних змін.....	159
Усікова М. О. Девіантна поведінка як психологічний феномен.....	161
Федорова Є. В. Девіантне материнство як прояв соціальної поведінки.....	164
Халіченко Д. О. Основні засади та технології психокорекційної роботи з девіантними підлітками з неузгодженим рівнем ускладненого спілкування	167
Хиценко Я. Сучасні тенденції девіантної поведінки підлітків.....	169
Чергик А. А. Особливості маніпулятивної поведінки при шахрайстві та способи протидії їй.....	172
Шаповал М. Д. Соціально-психологічна детермінованість кримінальної агресивності у молодіжному середовищі.....	175
Шелег Л. С. Основні напрями профілактики психосоматичних захворювань у працівників міліції.....	177
Щербак Т. І. Екстремальні види спорту як прояв диссоціальної поведінки спортсменів.....	179
Юрчик О. М. Психологічний аналіз сутнісних характеристик шкільного насильства учнів початкових класів.....	182
Завацька Н. Є., Пономарьова Н. С. Соціально-психологічні особливості ресоціалізації підлітків в умовах навчальних закладів закритого типу.....	186

РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ РІЗНИХ КАТЕГОРІЙ ЗАСУДЖЕНИХ

Синьов Віктор Миколайович

академік НАПН України, доктор педагогічних наук, заслужений юрист України, професор, директор Інституту корекційної педагогіки та спеціальної психології НПУ імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

Кривуша Віктор Іванович

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри управління та роботи з персоналом Національної академії внутрішніх справ (м. Київ)

Харченко Тамара Григорівна

викладач кафедри практичної психології СДПУ імені А. С. Макаренка (м. Суми)

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ

Ще в 1995 році дослідниками наукової школи професора Синьова В. М., зокрема, фахівцем в галузі перевиховання неповнолітніх, доцентом Кривушею В. І., була постановлена проблема збереження психічного здоров'я неповнолітніх засуджених, яка почала і продовжує плідно досліджуватися.

Для виховно-трудоих колоній, де відбувають покарання у вигляді позбавлення волі за кримінальні злочини неповнолітні засуджені, проблема збереження їх психічного здоров'я набуває особливого значення. Це обумовлено, насамперед, важливістю вирішення цієї проблеми для реалізації ВТК їх основного завдання – ресоціалізації засуджених, такої зміни їх особистісних якостей, яке дозволило б розрахувати на саморегульовану поведінку після звільнення. З другого боку, в умовах ВТК об'єктивно підвищується небезпечність порушень психічного стану засуджених із збереженою психікою, а тим більше його негативної

динаміки у тих осіб, котрі вже при вступі до колонії мають ті чи інші психічні аномалії (природно, в межах осудності). Число таких осіб, за даними різних авторів, коливається від 20 до 70 відсотків. До цієї збірної категорії в основному належать неповнолітні з реактивними станами, травмами та судинними захворюваннями ЦНС, латентними психопатіями і характерологічними акцентуаціями (особливо криміногенними є демонстративно-істеричний, циклоїдний, застрягаючий типи), олігофреніями в ступені легкої дебільності, алкоголізмом і наркоманією.

В умовах позбавлення волі, яким в тій чи іншій мірі притаманні такі ознаки, як замкнутість мікросередовища, наростання соціального відчуження, матеріально-побутове неблагополуччя, примусовий характер багатьох видів діяльності та інші, зростає сила психотравмуючого впливу тих «складних» ситуацій, які постійно виникають в ВТК у типових для таких ситуацій формах (відсутність засобів досягнення особистісно значущої мети або різні перепони, відстрочки при цьому; вимоги інтенсифікації діяльності, підпорядкування поведінки; захват зненацька; втрата особистого престижу; депривації, пов'язані з руйнуванням звичних соціальних зв'язків, дефіцитом душевної теплоти, розуміння, зростанням відчуття емоційної ізоляції).

Саме такі обставини, повторюючись та актуалізуючи своєрідні, спочатку ситуативні мотиви поведінки, викликають негативні, достатньо тяжкі психічні стани у засуджених та, очевидно, лежать в основі механізму перетворення зривів поведінки, що проявляються ситуативно, в стабільні, характерологічні, в тому числі психопатологічні риси особистості.

Вивчення онтогенезу злочинної поведінки неповнолітніх свідчить про те, що в дитячому та підлітковому віці постійні невдачі в навчанні, недосягнення успіхів у творчій, спортивній діяльності, невміння позитивно виділитися серед однолітків, а також негативні оцінки з боку дорослих – всі ці психотравмуючі фактори призводили до деформацій в структурі особистості: егоцентризму, егоїзму, агресивності та іншого, що врешті решт обумовило скоєння злочину.

Типовими психічними станами неповнолітніх засуджених, особливо в слідчому ізоляторі і на початковому етапі відбування покарання в ВТК, є туга, нудьга, апатія, часто фрустрація, які поряд з втратою перспектив (багато хто з них вважає, що не зможуть досягти успіхів у громадському

та особистому житті) можуть призвести до спроб калічення членів та навіть до суїциду. Тому одними з важливих завдань ресоціалізації неповнолітніх в умовах ВТК є збереження їхнього психічного здоров'я, відновлення соціально-корисних зв'язків і відносин, формування позитивних життєвих планів.

Наші дослідження (Синьов В. М., Кривуша В. І.) проведені у ВТК України, свідчать, що головними умовами збереження психічного здоров'я неповнолітніх засуджених є такі:

- зміни в правовому регулюванні та практиці застосування основних засобів перевиховання (режим, загальноосвітнє та професійне навчання, виховна робота) в напрямку мінімізації примусових способів залучення до них засуджених, надання їм особистісної значущості та інше;
- оптимізація психологічно та психотерапевтично значущого спілкування вихованців між собою та співробітниками, заснованого на готовності до подання допомоги, емпатії, довірливості, опори на позитивне;
- різноманітність психотерапевтичних засобів та активізація їх застосування працівниками психологічних служб ВТК та іншими співробітниками (раціональна, директивна та недирективна психотерапія, навчання самонавіюванню та саморегуляції, психотерапія відволікання, релаксаційні заходи тощо).

Майже за 15 років дослідження цієї проблеми її актуальність не зменшилася, тому що число засуджених з порушеннями психічного стану із збереженою психікою та наявністю негативної динаміки у осіб, котрі мають психічні аномалії збільшилася на 5 – 10 відсотків. Тому ми наголошуємо на важливості врахування вищезазначених умов збереження психічного здоров'я неповнолітніх засуджених при здійсненні психологічного супроводу процесу ресоціалізації.

Загурська Катерина Олександрівна
Братухіна Тетяна Григорівна

студентки Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник: к. психол. наук,
ст. викладач Щербак Т. І.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖІНОК-ЗЛОЧИНЦІВ

Постановка проблеми. Актуальність обраної теми полягає в тому, що жіноча злочинність – це питання, яке стоїть досить гостро і в даний час є велика необхідність у його вивченні. Додаткового аналізу потребують причини та джерела злочинної поведінки жінок. Особистість жінки-злочинця завжди цікавила науковців кримінального профілю. Нагальна потреба у вивченні цієї проблеми визначається також тим, що без наукового пізнання тих, хто здійснює злочини, не можливо ефективно боротися зі злочинністю в цілому.

Аналіз актуальних досліджень. Проблемами жіночої злочинності займалися такі вчені, як: Ч. Ломброзо, Ю. М. Антонян, Н. Г. Шумський, В. А. Серебрякова та ін.

Відомо, що «жіночій психології» властива така якість, як прагнення звертати на себе увагу. Демонстративність властива і злочинницям, однак у них вона, визначаючи, головним чином, агресивні злочинні прояви, виконує функцію самоствердження. Потреба в самоствердженні, – зазначає Ю. М. Антонян, – будучи одним з найпотужніших стимулів людських вчинків, стає у злочинниць нав'язливою, застрягаючою, істотно впливаючи на весь їхній спосіб життя. Це не просто прагнення подобатися чоловікам або виглядати краще за інших жінок, а потреба в підтвердженні, якби у фіксації свого існування, буття, місця в житті в цілому. Вона, як правило, не охоплюється свідомістю.

Цікаві дані психологічного обстеження щодо окремих категорій насильницьких злочинниць надає Шиханцов Г. Г. Жінок, які вчинили вбивство своїх чоловіків (співмешканців) або заподіяли їм тяжкі тілесні ушкодження, відрізняє високий рівень емоційності, впертість, відсутність почуття провини або каяття у скоєному злочині.

Відмінною рисою жінок-дітовбивць є дисгармонійність їх особи, яка виражається в поєднанні двох суперечливих тенденцій: з одного боку,

депресивні стани, що вони відчують спонукають їх прагнути до спілкування з людьми, а з іншого – підозріло ставлячись до більшості людей, вони бояться спілкування. Найбільш типово це для жінок, які вбили своїх позашлюбних новонароджених дітей. Вказаний злочин, як правило, пов'язаний зі страхом осуду з боку оточуючих людей і в той же час з прагненням заслужити їх повагу і визнання.

У роботі Ч. Ламброзо «Жінка злочинниця і повія» ми можемо зустріти наступну класифікацію жінок-злочинниць і характерні для них риси: вроджені злочинниці, випадкові злочинниці, злочинниці за пристрастю. Всілякі покарання не в змозі перешкодити цим жінкам нагромаджувати одні злочини на інші, і їх зіпсований розум набагато кмітливіший у винаході нових злочинів, ніж суд у вигадуванні нових покарань». Ось так можна охарактеризувати перший тип жінок-злочинниць на думку Ч. Ломброзо. Для них також характерні такі риси, як: множинність злочинів, надмірна жорстокість, мстивість, ненависть, жадібність і скупість, підбурювання, хтивість, завзятість в запереченні своєї провини.

Випадкові злочинниці – значно більша група, порівняно з попередньою. Порочність і зіпсованість цієї категорії жінок досягають порівняно незначного рівня і у них не відсутні душевні якості, властиві жінкам, такі як соромливість і материнський інстинкт. Ми говоримо про випадкових злочинниць, які становлять більшість серед злочинних жінок. Вони більше, ніж чоловіки схильні до каяття, швидше повертаються на шлях добра і рідше рецидивують у злочині. Дуже часто цей тип жінок вчиняє злочин навіть не за своїм бажанням, а завдяки навіюванню з боку коханця або кого-небудь з оточуючих. Нещасні, покинуті в дитинстві дівчата або ті, що виростили без нагляду з боку батьків часто стають випадковими злочинницями і після першого ж покарання часто перетворюються вже в звичних злочинниць.

В категорії «злочинниці за пристрастю» домінує переважно молодий вік. Злочини звичайно скоюються ними в період самого повного розквіту статевого життя. У багатьох злочинниць цієї категорії спостерігаються чоловічі риси характеру. Так, наприклад, у деяких з них є пристрасть до зброї.

Найсильнішою пристрастю, що найчастіше доводить жінок до злочину, є любовна пристрасть. Вони люблять сильніше, ніж інші жінки. До числа мотивів злочинів за пристрастю відноситься також пристрасть до красивих вбрань, настільки характерної для злочинних жінок.

Отже, в даній роботі було висвітлено особливості особистості жінки-злочинця, характерні для неї риси та основні типи жінок-злочинців. Розглянута проблема потребує детальної уваги зі сторони та ретельного вивчення, так як вона завжди була і є актуальною та важливою не тільки для кола науковців, що займаються даною проблематикою, але і для суспільства вцілому.

Лініцька Єсенія Тарасівна

студентка Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка (м. Суми)
*Науковий керівник: викладач кафедри
практичної психології Харченко Т. Г.*

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ КРИМІНАЛЬНОГО ПІДЛІТКА

У сучасному суспільстві проблема з питань мотиваційної сфери кримінального підлітка є актуальною. Проблема мотивації полягає у з'ясуванні не тільки первинних спонукальних моментів людської активності, але і всіх факторів, що направляють, регулюють і підтримують розвиток діяльності людини. Мотивація – це перший фактор, який потрібно враховувати під час аналізу тієї чи іншої кримінальної справи, в якій брав участь неповнолітній, так вважає В. Ф. Пірожков.

На думку Г. Г. Шиханцова (2001) особливості дитячої мотивації проявляються в асоціальній поведінці неповнолітніх. Чим старше вік особи, тим більш істотні злочинні дії, тим більше їхня кримінальна мотивація наближається до поведінки дорослих злочинців. Крадіжки, розбої, вбивства і зґвалтування відбуваються не в силу інфантильності, а через глибоку кримінальну зараженість неповнолітніх злочинців. Їх основна першопричина – це вкрай негативні соціальні умови повсякденного буття, та поширеність кримінальних структур.

За статистикою мотивація правопорушень у дітей 11–13 років відрізняється від мотивації молодших школярів. В. Ф. Пірожков (2001) стверджує, що у даному випадку корисливість поступається місцем грі, романтиці, дружбі, можливості піднятися на сходинку вище по ієрархічній драбині у своїй компанії. Вони можуть бути ідеальними

хранителями вкрадених цінностей. Злодії нерідко використовують квартири хлопчиків з неповних сімей, що живуть, як правило, удвох з матір'ю, під склади краденого. У більшості випадків матері не підозрюють, що є мимовільними сторожами. З отриманням паспорта підліток знаходить нове відчуття впевненості. У його протиправних діях з'являється обдуманість і користь. Мотив просування по ієрархічній драбині з віком набуває підвищеної значущості.

В основі злочинної поведінки містяться ті чи інші мотиви. Юридичні психологи вважають (Ю. М. Антонян, В. В. Сорочан), що злочини скоюють головним чином з користі, помсти, ревнощів, хуліганських спонукань. У мотивах конкретизуються потреби, які й визначають спрямованість мотивів. В однієї людини не може бути незліченна кількість потреб, але багатство мотиваційної сфери виявляється в їх різноманітності та взаємодоповнюваності. Взаємодіючи між собою, вони посилюють або послаблюють один одного, вступають у взаємні суперечності, результатом чого може стати аморальна і навіть злочинна поведінка.

Окремі вчинки, а тим більше поведінка людини в цілому, в тому числі і злочинна, в основному спрямовується не одним, а кількома мотивами, які взаємодіють один з одним у складних ієрархічних відносинах. Серед них є провідні мотиви, які й стимулюють поведінку, надають їй особистісний сенс. За результатами досліджень останніх років В. Л. Васильєв (2010) виділяє наступні мотиви антисоціальної діяльності: мотиви самоствердження, захисні, ігрові мотиви, мотиви самовиправдання. Крім того, як встановлено дослідженнями, саме провідні мотиви носять неусвідомлюваний характер. З цієї причини злочинці в багатьох випадках не можуть зрозуміло пояснити, чому вони вчинили даний злочин.

Отже зробивши теоретичний аналіз можна стверджувати, що мотиваційна сфера відіграє важливу роль у формуванні особистості кримінального підлітка, а також займає провідне місце у спрямованості особистості. Злочинність неповнолітніх відрізняється динамічністю, високим ступенем активності підлітків. Люди, котрі стали на шлях вчинення злочинів в юному віці, важко піддаються виправленню і перевихованню і, як правило, являють собою резерв для дорослої злочинності.

студентка Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
*Науковий керівник: викладач кафедри
практичної психології Харченко Т. Г.*

ПСИХОЛОГІЧНІ ПОГЛЯДИ ВІТЧИЗНЯНИХ ПСИХОЛОГІВ НА СТРУКТУРУ ОСОБИСТОСТІ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ЗЛОЧИНЦЯ

Особистість неповнолітнього злочинця – це багатогранне поняття, з яскраво вираженим міждисциплінарним характером, оскільки вивчається не тільки психологами, але і юристами. З кожним днем зростає кількість відхилень в поведінці та особистісному розвитку дітей, особливо підлітків – це зумовлено духовною кризою суспільства, нестійкими соціальними, політичними, економічними ситуаціями в Україні. Особливу увагу привертає цинізм, духовна спустошеність дітей, жорстокість, агресивність, що зростають в геометричній прогресії. У підлітковому віці ці проблеми проявляються найбільш гостро. Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що досі не існує загальноприйнятої єдиної структури особистості неповнолітнього злочинця.

І. А. Макаренко («Криміналістичне вчення про особистість неповнолітнього обвинуваченого», 2006) об'єднує криміналістично значущі властивості особистості неповнолітнього обвинуваченого в три групи: соціально-демографічні, морально-психологічні та біологічні. Соціально-демографічні ознаки повинні бути представлені комплексом настановних, персонографічних ознак і відомостей про соціальну роль і місце неповнолітнього в соціумі. Морально-психологічні властивості, на думку автора, виражені в рисах характеру, в типі темпераменту, в емоційно-вольовій сфері, в культурному рівні та ін. До біологічних властивостей особистості неповнолітнього злочинця віднесені відомості антропометричного і медичного характеру.

Я. В. Жиров («Типові властивості особистості неповнолітніх злочинців, які вчиняють злочини у складі злочинних груп», 2011) пропонує наступний зміст характеристики особистості неповнолітніх злочинців:

1) типові властивості неповнолітнього злочинця як біологічного організму (статевовікові ознаки, особливості психічного і фізичного розвитку, стан здоров'я);

2) типові особливості психічних процесів (сприймання, мислення, емоції, емоційно-вольові якості та ін.);

3) типові особливості інтелекту (знання, уміння, навички);

4) типові особливості спрямованості особистості (захоплення, бажання, переконання та ін.), також особливості способу життя;

5) типові якості неповнолітнього злочинця, що характеризують його роль у соціумі або ж роль в злочинній групі (якщо він є членом злочинної групи), загальну спрямованість злочинної діяльності.

Протікання психічних процесів у підліткову віці відрізняється від протікання їх у дорослих підвищеною збудливістю нервової системи в цей період, яка призводить до того, що підлітки часом проявляють безпричинну невірноваженість, роздратованість.

Т. В. Лутошкіна, Г. Ю. Лутошкін («Методика розслідування злочинів, скоєних неповнолітніми», 2010) вважають, що темперамент, характер неповнолітніх злочинців, їх нестриманість, складність, суперечливість, розвинене почуття самовпевненості, самолюбство, невірноваженість у поведінці, велика чутливість до зауважень з боку оточуючих, недостатня критична оцінка своєї поведінки, а також відсутність правових поглядів, доповнених в деяких випадках викривленими моральними поглядами, часта і різка зміна настроїв при конфліктних ситуаціях можуть виражатися в грубоощах, упертості, зухвалості, які часто призводять до здійснення злочину.

В залежність від антисоціальних елементів особливо легко потрапляють підлітки, які відрізняються заниженою самооцінкою. Недостатність самоповаги в цьому випадку у неповнолітніх компенсується авторитетом сильної, добре організованої групи. Крім того, в подібних групах задовольняється властива підліткам потреба в спілкуванні.

Переважно груповий характер злочинності неповнолітніх пояснюється вченими тим, що підліток, реалізуючи властиву йому потребу в спілкуванні з ровесниками, у випадку потрапляння в групу з негативною спрямованістю поведінки, залучається до дій, які навряд чи здійснив би самотійно.

Таким чином, зрозуміло, що сама по собі перевага групових форм злочинності неповнолітніх скоріше є нормою, ніж патологією, внаслідок особливостей емоційно-вольової сфери підлітків, якщо мати на увазі особливу значущість для неповнолітніх групових форм спілкування і ситуативність значної частини їх злочинів.

У дослідженнях Н. Г. Угрехелідзе («Боротьба за престиж – найважливіша сторона життя підлітка», 1991) підтверджується, що

неповнолітні правопорушники відрізняються від однолітків духовною спустошеністю, відсутністю гідних життєвих цілей, яскраво вираженим споживацьким настроєм, небажанням підвищувати свій освітній рівень, суспільною пасивністю. Його дослідження показують, що приблизно 30% неповнолітніх правопорушників не читали будь-якої літератури, у 20% підлітків книжок в домі не було, 54% віддають перевагу перегляду телевізійних програм, фільмів. Практично всі неповнолітні, що здійснили злочин – мали низьку успішність у навчанні.

Одним з найважливіших факторів, які зумовлюють зростання злочинності серед неповнолітніх, є деформація інституту сім'ї, яка в умовах значної майнової та соціальної поляризації потрапила під удар деструктивних змін. Наявність явно виражених негативних за своєю соціальною сутністю потреб та інтересів до вживання алкоголю, до безцільного перебування на вулиці, в під'їздах збільшилося. Педагоги, психологи, криміналісти (А. В. Мангір, Н. Г. Угрехелідзе, Г. Ю. Лутошкін та ін.) виділяють неповну сім'ю як несприятливу умову для виховання дитини. Обмежені виховні можливості такої родини породжені відсутністю одного з батьків. Втрачаючи його, дитина позбавляється цілого світу морально-емоційних відносин, і це має істотний вплив на формування повноцінної особистості в цілому.

У більшості неповнолітніх відмічають гіпертрофовані матеріальні потреби, чому сприяють широка реклама у засобах масової інформації та конкретні приклади більш забезпеченого життя ровесників.

У ході досліджень проведених різними авторами (Ю. В. Хоміченко, О. В. Камарницький, А. В. Мангір і ін.) були визначені основні ціннісні орієнтації неповнолітніх злочинців. На першому місці за поширеністю і значимістю знаходяться цінності матеріального порядку – достаток і матеріальне благополуччя, бажання мати певні речі та т.п. На другому місці сімейні цінності – більшість неповнолітніх люблять або поважають батьків, цінують сім'ю. Важливим є той факт, що на позитивне ставлення неповнолітніх злочинців до сімейних цінностей практично не вплинули конфліктні ситуації в родині, часом недостатня увага і неповага батьків до інтересів дитини, наявні (на думку неповнолітніх) обмеження їх свободи з боку батьків. На третьому місці за значимістю у неповнолітніх знаходиться дружба. Водночас зазначена цінність відзначається не сама по собі, а в основному асоціюється з конкретними особистостями. На жаль, значимість культурних та інших загально-соціальних цінностей у неповнолітніх знаходиться не на перших місцях.

Отже, формування особистості підлітка відбувається під впливом різних соціальних, політичних, економічних факторів, несприятливих умов, що і є основою для зміни пріоритетів і цінностей, духовної кризи. Структура особистості неповнолітнього злочинця – це сукупність соціально негативних, типологічних якостей індивіда, що зумовили вчинене ним злочинне діяння певного типу та виду.

Постоленко Ксенія Михайлівна

студентка Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник: к. психол. н.,
доц. Єрмакова Н. О.

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ ОСОБИСТОСТІ ЗАСУДЖЕНИХ

Психодіагностика – напрям в психології, що розробляє методи виявлення та вимірювання індивідуально-психологічних особливостей особистості. Як науково-практична дисципліна вона сформувалася наприкінці XIX – на початку XX ст. Її джерелами були експериментальна психологія, психофізика, психофізіологія, психометрія, психотехніка, які вивчають проблеми практичної діяльності людей у прикладному аспекті.

Першим у справі розробки стандартизованих психодіагностичних процедур був англійський вчений Френсіс Гальтон (1822–1911), який займався проблемами вимірювання людських здібностей та їх успадкування. Під час його досліджень у 1884–1885 рр. респонденти віком від 5 до 80 років могли за невелику плату перевірити свої фізичні якості (силу, швидкість реакції тощо), фізіологічні можливості організму і психічні властивості за 17 показниками (зріст, вага, ємність легень, станова сила, сила кисті й удару кулаком, запам'ятовування літер, гострота зору, розрізнення кольору тощо). За цією програмою було обстежено 9337 осіб. Вчений дійшов висновку, що методично впорядковане тестування вимагає фіксованих умов. Не всі використовувані Ф. Гальтоном випробування можна вважати тестами, однак він зробив перший крок у створенні об'єктивних методів оцінювання здібностей і властивостей особистості.

На сьогоднішній день психодіагностику застосовують в великій кількості галузей, зокрема і в роботі із засудженими (як підлітками, так і дорослими злочинцями). Величезний вклад в розвиток сучасної психодіагностики зробили: Ф. Пірсон, Р. Фішер, Ч. Спірман, Р. Мейлі та ін.

Ресоціалізація засуджених вимагає глибокого вивчення особистості та складення програми роботи з кожним засудженим протягом всього терміну перебування в пенітенціарних установах. Програми ці носять індивідуальний характер, ґрунтуються на висновку фахівців – психологів, соціальних працівників, педагогів, спеціалістів з професійної підготовки. Тому психодіагностика особистості засудженого і змін, що відбуваються з ним у ході відбування покарання є однією з центральних у діяльності пенітенціарних психологів. Характер розв'язуваних завдань визначає вибір методів вивчення особистості, тривалість процедури обстеження і форму корекції виявлених особистісних особливостей.

До основних психодіагностичних завдань, які стоять перед психологами пенітенціарних установ відносяться: первинне вивчення особистості засуджених з метою розробки програми їх ресоціалізації; уточнення діагнозу та особливостей, пов'язаних з орієнтуванням засуджених на виправлення; вивчення особистісних особливостей засуджених у процесі відбування покарання; обстеження засуджених у зв'язку із змінами умов утримання або майбутнім звільненням.

В роботі із засудженими активно застосовується візуальна психодіагностика. Це психологічна галузь, завдання якої полягають у вивченні важливих характеристик поведінки і вигляду людини в цілях проникнення у внутрішній психологічний зміст особистості та оптимізації використання можливостей і індивідуальних особливостей кожної людини. До конкретних методів розпізнавання індивідуально-психологічних особливостей особистості шляхом візуального сприйняття відносяться пряме і непряме спостереження, відеозапис, вивчення документів, дослідження почерку, малюнків і т. д. Крім того, візуальна психодіагностика вивчає всю зовнішність людини: фігуру, положення і малюнок рук (хірологія), рух і положення очей, забарвлення і будову обличчя, міміку, жести, ходу, особливості рукостискання, характерні пози та інше.

Психолог проводить поглиблену діагностику особистості засудженого з метою визначити характер розладів і намітити план роботи з засудженим в ході відбування ним покарання. На цьому етапі

психолог здійснює аналіз життєвого шляху засудженого, матеріалів особової справи, проводить необхідне психологічне тестування, спостерігає за поведінкою засудженого, розмовляє з ним і з іншими співробітниками установи. Сучасний рівень комп'ютеризації установ виконання покарань дозволяє психологам отримати швидкий доступ до всіх необхідних документів, що їх цікавлять, використовуючи можливості локальних мереж установи. У роботі з обстеження засуджених психологам допомагають спеціально підготовлені асистенти (при проведенні тестування) і співробітники загальної служби виконання покарань.

Психолог надає свої висновки в письмовому вигляді у формі розгорнутої характеристики на засудженого і пропозицій щодо плану його ресоціалізації.

Зазвичай документ має наступну структуру: 1) анкетні дані засудженого; 2) за що відбуває покарання; 3) детальний аналіз вчиненого ним злочину; 4) аналіз життєвого шляху (біографічні дані, дані про відносини в родині, школі, отриману освіту, роботу тощо); 5) аналіз психосексуального розвитку; 6) ставлення засудженого до злочину; 7) алкогольний та наркотичний анамнез; 8) суїцидальний анамнез; 9) цілі психологічної корекції і ресоціалізації в цілому; 10) план ресоціалізації та психологічної корекції особистості засудженого; 11) дані про хід ресоціалізації (прогрес) в установі; 12) прогноз успішності ресоціалізації та пропозиції щодо зміни умов відбування покарання; 13) аналіз результатів проведених групових психокорекційних консультацій; 14) дані про проведення і результати групових психокорекційних заходів.

Робоча комісія (конференція), якій належить вирішувати долю засудженого в ході відбування покарання, зазвичай складається з юриста, психолога, соціального працівника, фахівця з професійного навчання, педагога. Ця група приймає рішення, в який саме в'язниці знаходитиметься засуджений підліток, які заходи необхідно провести для його ресоціалізації. На засіданні конференції засудженому докладно пояснюється рішення робочої групи. До цього часу він зазвичай вже готовий його вислухати, тому що кожен з учасників групи (конференції) не раз розмовляв з засудженим.

Висновки. На сьогоднішній день психодіагностику застосовують в великій кількості галузей, зокрема – і в роботі з засудженими, ресоціалізація яких вимагає глибокого вивчення особистості та складання

програми для роботи з кожним засудженим протягом всього терміну перебування в пенітенціарних установах. Психолог проводить поглиблену діагностику особистості з метою визначити характер розладів і намітити план роботи з засудженими в ході відбування покарання. Активно в роботі із засудженими підлітками застосовується візуальна психодіагностика. Розгорнута характеристика на засудженого і пропозиції щодо плану його ресоціалізації складаються психологом на основі поглибленої психодіагностики і мають складну багатоступінчасту структуру.

Стадніченко Наталія Олександрівна

студентка Запорізького національного університету
(м. Запоріжжя)

Науковий керівник: к. психол. н., доц. Губа Н. О.

ВПЛИВ ДОМІНУЮЧИХ АКЦЕНТУАЦІЙ ХАРАКТЕРУ ОСОБИСТОСТІ НА ДЕЗАДАПТАЦІЮ У МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Адаптація особистості є комплексною проблемою, вона охоплює комунікативну, пізнавальну, ціннісно-орієнтаційну та інші сфери діяльності людини. Процес адаптації полягає у входженні до сталого колективу та позитивній взаємодії із ним. Як зазначала Варламова А. Я, порушення процесу адаптації може відбуватися через внутрішні та зовнішні фактори: особливості психічного складу людини або середовища у якому вона опиняється.

До внутрішніх факторів, що можуть ускладнити адаптацію людини відносяться домінуючі акцентуації характеру. Акцентуації це дисгармонійність розвитку характеру, що проявляється у надмірній вираженості окремих рис характеру, або їх поєднань, що зумовлює підвищену вразливість до певного роду впливів та ускладнює адаптацію особистості в окремих, специфічних, обставинах (А. Е. Лічко).

Акцентуація є крайнім проявом норми. Це загострення окремих індивідуальних рис, що за несприятливих умов може призвести до патології характеру – психопатії. Зазвичай, акцентуації характеру, на відміну від психопатій, не призводять до дезадаптації. Утім, це можливо за несприятливих обставин, так утримання під вартою є значущим стресогенним фактором, що ускладнює переадаптацію людини. Вона

опиняється в умовах протилежних тим, у яких перебувала до ув'язнення. Це призводить до необхідності зміни навичок, що раніше були адаптивними, на прямо протилежні.

Перебування під вартою пов'язане з рядом факторів, що ускладнюють пристосування: відсутність можливості усамітнитися, відсутність можливості змінити становище: правила утримання жорстко регламентовані, полишити місце ув'язнення також не можливо, відсутність можливості обирати співрозмовників та частота виникнення ситуацій вимушеного спілкування, відсутність або недостатність спілкування з близькими. Додатковим фактором може виступати наявність переживань з приводу скоєного злочину.

Певні домінуючі типи акцентуацій характеру можуть сприяти дезадаптації у таких умовах, отже гіпотезою дослідження було наступне припущення: домінуючі типи акцентуацій характеру ригідного, дістимного та нестійкого типів сприяють дезадаптації особистості в умовах утримання під вартою. Нестійкий тип акцентуації, в цілому, не сприяє адаптації в суспільстві та відноситься до криміногенних типів акцентуацій (Антонян Ю. М., Горшенін Л. Г.). Ригідний тип акцентуації було обрано через те, що він свідчить про низьку готовність до зміни стереотипів поведінки, переконань, цінностей, засвоєних норм і т. д., у той час як умови ув'язнення різко відрізняються від умов громадського життя. Дистимний тип акцентуації характеру свідчить про низьку потребу у контактах з іншими, постійно знижений настрій, похмурість, схильність до роздумів та усамітнення; більшість з цього в умовах ув'язнення може визивати дискомфорт, оскільки суперечить ситуації утримання під вартою.

Задля перевірки гіпотези у дослідженні було використано:

1) опитувальник Шмішека, що має на меті встановлення типів акцентуацій;

2) опитувальник «Міні-Мульт», задля виявлення рівня соціально-психологічної дезадаптації за допомогою шкали «психопатія».

У дослідженні приймала участь група ув'язнених з 20 чоловік, серед них 9 осіб жіночої статі. При зіставленні виявлених типів акцентуацій у чоловіків та жінок, що утримуються під вартою, було виявлено що, в середньому, у жінок більш домінуючі лабільний (на 37%), тривожний (на 29%) типи акцентуацій, а у чоловіків – педантичний (на 12%).

Середній вік учасників становить 30 років, але фактичний вік окремих учасників знаходиться у діапазоні від 15 до 45 років, отже було виокремлено

2 групи: до 22 років (підлітковий та юнацький вік; 1 група) та від 23 до 45 (зрілий вік; 2 група). За результатами зіставлення отриманих даних, у другої групи демонстративний тип акцентуації був вищим на 12%, а також на 9% був вищим показник за шкалою паранойяльності.

Задля перевірки гіпотези, про те, що домінуючі акцентуації характеру ригідного, дистимного та нестійкого типів сприяють дезадаптації особистості в умовах утримання під вартою, за допомогою t-критерію Ст'юдента було зіставлено показники, отримані за шкалами «ригідного», «дистимного» та «нестійкого» типів акцентуацій у методиці Шмішека за шкалою «психопатія» (що виявляє соціально-психологічну дезадаптацію) методики «СМИЛ».

За результатами зіставлення вищеозначених шкал було виявлено:

- 1) кореляцію між дистимним типом акцентуації та «психопатією» (темп-3,2; зона значущості);
- 2) кореляцію між ригідним типом акцентуації та «психопатією» (темп-4; зона значущості);
- 3) кореляція між нестійким типом акцентуації та «психопатією» була відсутня;
- 4) кореляцію між демонстративним типом акцентуації та «психопатією» (темп-3,2; зона значущості).

Більшість учасників цього дослідження були залучені до робіт, а отже, мали можливість відносно вільного пересування територією СІЗО. Також вони постійно знаходились серед великої групи людей (близько 30 чоловік). Ці обставини, деякою мірою, обумовили типи акцентуацій характеру, які виявилися дезадаптивними у даних умовах. Так, ригідний тип ускладнює зміну стереотипів поведінки та процесу заміщення орієнтирів, людина виявляється частково не здатною до пристосування в умовах, що різко відрізняються від звичних для неї. Дистимний тип акцентуації перешкоджає адаптації людини в зазначених умовах через те, що вона не має змоги, або бажання постійно спілкуватися з оточуючими, а також має постійно знижений настрій, що ускладнює взаємодію з іншими. Однак, ці типи могли б виявитися більш адаптивними в інших умовах (наприклад, при утриманні в поодиноких кімнатах, або по двоє).

Таким чином, гіпотезу було частково підтверджено: дистимний, ригідний, демонстративний (який не передбачався гіпотезою) типи акцентуацій виявилися пов'язаними з дезадаптацією, на відміну від нестійкого типу. Утім, отримані результати говорять лише про те, що у

даному (обмеженому) випадку, була присутня кореляція між певними типами акцентуації та соціально-психологічною дезадаптацією, оскільки умови ув'язнення можуть відрізнятися за багатьма параметрами: відсутність чи наявність співкамерників, та їх кількість, їхні індивідуальні особливості; залучення або ні до загальних робіт; ставлення персоналу в'язниці до ув'язнених та інше. Ув'язнення в цілому може розглядатися як явище, що сприяє дезадаптації особистості, оскільки порушує її сталі зв'язки з оточуючим середовищем та змушує до побудови нової системи взаємодії із незнайомим оточенням у жорстко регламентованих умовах.

Титаренко Аліна Анатоліївна

студентка Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка (м. Суми)
*Науковий керівник: к. психол. наук,
ст. викладач Щербак Т. І.*

МЕТОДИ ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЗАСУДЖЕНОГО

Проблема особистості засудженого, що перебуває в місцях позбавлення волі, дуже непроста і надзвичайно актуальна. Знання особливостей особистості засудженого є необхідною передумовою для виявлення тих внутрішніх, суб'єктивних причин, які привели людину до скоєння конкретного злочину. Крім того, ці знання сприяють ефективній організації взаємин між засудженими, вихованню позитивних моральних і гальмуванню негативних якостей особистості.

У сучасній психології вивченням особистості засудженого займалися Ю. М. Антонян, З. А. Астеміров, І. П. Башкатов, Т. І. Белавіна, А. Д. Глотчкін, М. Г. Дебольський, В. Г. Деев, Н. П. Крейдун, Б. Б. Казак, В. Ф. Пірожков, О. Д. Питлюк-Смеречинська, А. Р. Ратінов, В. М. Раєва, О. І. Ушатіков, В. З. Фетісов, В. В. Яковлев та ін.

Серед основних виокремлених дослідниками методів, які використовуються для вивчення особистості засудженого виділяють такі:

1. *Метод вивчення матеріалів особової справи засудженого* (автобіографія, характеристики, подані різними закладами і слідчим, зміст вироку та ін.) дає змогу виявити ціннісно-орієнтаційні і поведінкові особливості засудженого, його місце у злочинному світі, поведінку під час

попереднього слідства і судового розгляду, встановити соціальні зв'язки, вид трудової діяльності, вік, рівень освіти, сімейний стан та ін.

2. *Метод спостереження* дає можливість отримати безпосередньо зовнішні ознаки і прояви рис характеру, що сприймаються, в різних ситуаціях життєдіяльності засудженого (під час роботи, в години відпочинку, під час конфлікту і т. ін.), оцінити особливості його стосунків із іншими засудженими і адміністрацією, вивчити характер його пізнавальних, емоційних і вольових процесів, визначити референтні групи і місце цього засудженого в них, а також його ставлення до праці тощо.

3. *Діагностична бесіда* – спосіб отримання інформації про засудженого з метою виявлення його позитивних якостей, з'ясування особистісних позицій і намірів людини, мотивів її поведінки і діяльності.

4. *Аналіз даних медичного обстеження* надає адміністрації і вихователям виправно-трудових закладів інформацію про стан фізичного і психічного здоров'я засудженого, про його психічні особистісні особливості (рівень інтелектуального розвитку, особливості емоційної і вольової сфери, специфіку психічної саморегуляції, схильність до афективної поведінки та ін.).

5. *Аналіз результатів різних виховних впливів* як метод вивчення особистості засудженого передбачає дослідження особливостей індивіда з метою створення індивідуального перспективного плану його ресоціалізації.

6. *Метод експерименту* (мається на увазі психолого-педагогічний експеримент) дає змогу, з одного боку, найбільш повно виявити психологічні якості особистості засудженого, а з іншого – сформулювати чи розвинути його інтелектуальну, вольову та емоційну сфери психіки (наприклад, виробити в собі стриманість, цілеспрямованість, пізнавальну потребу і т. д.). Грамотно підготовлений і організований психолого-педагогічний експеримент дає вихователям узагальнену інформацію про засудженого (рівень інтелектуального розвитку, окремі дефекти його психічної саморегуляції, ступінь самоконтролю і т. п.), завдяки чому можливо цілеспрямовано здійснювати виховний вплив.

7. *Метод передачі інформації* може сприяти надолуженню соціального досвіду засудженого, отриманню ним таких відомостей, які його хвилюють, тривожать, але яких поки що він не отримував. Досвідчені вихователі виправно-трудових закладів збирають інформацію про життя сім'ї засудженого, про навчання його дітей, про соціальну допомогу, яку їм надає колектив, де раніше працював засуджений і т. п. Така інформація,

маючи позитивний емоційний заряд, впливає на психіку засудженого, на вироблення ним рішення гідно відбутися покарання і повернутися до нормального життя.

8. *Метод переконання* спрямований на пробудження у засудженого почуття совісті і сорому, з одного боку, і створення в нього нового погляду на світ, нового ставлення до життя, праці, людей – з другого. Причому друге повинно переважати. Цей метод зазвичай реалізується в індивідуальних бесідах із ув'язненими, в ході яких паралельно йде процес вивчення особистості і впливу на неї.

Зазначені методи вивчення особистості засудженого повинні застосовуватися в комплексі, лише тоді можна розраховувати на отримання відомостей, достатніх для повного знання особливостей кожного ув'язненого.

Отже, розглядаючи особистість засудженого як комплекс взаємопов'язаних, взаємодоповнюючих індивідуальних психофізіологічних та соціально-психологічних компонентів, можна виявити ряд психологічних особливостей кожного ув'язненого. Ефективність виховного впливу значною мірою визначається знанням індивідуальних особливостей особистості засудженого, його соціальних орієнтацій і цінностей, інтересів і настанов. Тому одна з провідних проблем виховної роботи у виправно-трудовому закладі – вивчення особистості засудженого.

Тищенко Діана

студентка Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка (м. Суми)
*Науковий керівник: к. психол. наук,
ст. викладач Щербак Т. І.*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МІКРОСЕРЕДОВИЩА ЗАСУДЖЕНИХ

Політичні, економічні, соціальні перетворення на шляху побудови правової держави характеризуються, з одного боку, лібералізацією і демократизацією всіх сфер суспільного життя, що супроводжуються відповідними правовими реформами, а з іншого – загостренням соціальних протиріч, міжетнічних, міжгрупових і міжособистісних конфліктів. Все частішими стають акти насильницького протистояння,

агресії, жорстокості. Саме через це зростає загальна значимість дослідження проблем злочинної поведінки, особистості злочинця, психології засудженого, в тому числі проблем адаптації до умов позбавлення волі.

Дослідження мікросередовища засуджених є досить актуальною темою сьогодення. У сучасній психології їй приділяється значна увага О. Д. Глоточкиним, Н. С. Гук, К. С. Лебединською, В. М. Оржихівською, О. В. Пирожковим, В. А. Худиком та ін. зокрема і дослідженням психологічного стану людини, позбавленої волі.

З моменту прибуття у виправну установу засуджений переживає складний період адаптації, який включає фізіологічні, психологічні й соціально-психологічні механізми. Даний процес багато в чому залежить від особливостей інтересів, ідеалів, переконань, життєвих планів, складеної системи відносин особистості засудженого, тобто підструктур спрямованості особистості, які визначають перевагу сфер життєдіяльності й лінію поведінки в умовах відбування покарання і є значущими для виправлення й ресоціалізації засуджених. Досить важливим чинником існування засуджених є саме мікроклімат, головною складовою якого є характер взаємин у групі. Він суттєво впливає на формування поведінки засудженого як всередині самої малої групи, так і з персоналом виправно-трудоного закладу. Особливо жорстко травмується психіка молодих людей, які потрапили під вплив запеклих злочинців. Практика показує, що в таких умовах нестійка психіка юнака може мати незворотні психічні деформації.

У тюрмах, таборах і колоніях зароджується і функціонує кримінальна субкультура, яка послуговується особливою кримінальною філософією виправдання і возвеличення злочинної поведінки, маскуванням низьких спонукань високими кримінальними мотивами. Ця субкультура має свою систему цінностей, до якої можна віднести кругову поруку, відданість «братству» і злочинським традиціям, суворе дотримання «законів» злочинного світу тощо. Багато проявів кримінальної субкультури виявляються значущими для слабо соціалізованої частини молоді, суттєво впливаючи на її поведінку. Зокрема, багато засуджених саме в місцях позбавлення волі отримують «уроки» цинізму, жорстокості, зухвалості, оволодівають «блатним» жаргоном і мовою умовних жестів, притаманних злочинному світу.

Найбільше травмується психіка неповнолітніх, які відбувають термін покарання в колонії. Потрапляючи в кримінальну субкультуру в найбільш

вразливому до зовнішніх впливів періоді свого життя, підлітки відчують глибинну особистісну перебудову, «звернення до нової віри», залучення до традицій, норм і цінностей злочинного світу. Рання криміналізація, випробування ритуалом «прописки» і на витривалість та інші випробування, які існують у місцях позбавлення волі, сприяють десоціалізації особистості підлітка. Не випадково, частина неповнолітніх, які скоїли злочин, виходить з колонії вже не випадковими, а закоренілими злочинцями, які оволоділи за час перебування в місцях позбавлення волі всіма тонкощами кримінального ремесла.

Цей факт свідчить про те, що виправно-трудові заклади далеко не в усіх випадках успішно вирішують завдання ресоціалізації особистості засудженого. Жорсткі методи впливу, режим у вигляді лише каральної функції, несприятливі умови життєдіяльності засуджених перетворили тюрми, табори і колонії на «академії» злочинності, в стінах яких частіше формуються лише негативні якості – злість, нестриманість, нервовість, невіру в справедливість як соціальну норму тощо. У спільноті засуджених утворюються групи, котрі вирізняються згуртованістю і вбачають своє призначення у збереженні цінностей спільноти, спираючись на певні принципи поведінки, що виступають регуляторами стосунків. Ці групи отримують підтримку спільноти і є реальною силою, здатною змусити виконувати означені правила співіснування. У спільноті складається нормопорядок, тобто правила застосування «своїх» законів, порядок виконання санкцій неформальних «кодексів поведінки».

У місцях позбавлення волі утворюються також земляцтва, що об'єднують вихідців із одного району чи міста, області; вони можуть бути сформовані за національною чи іншою ознакою (наприклад, приналежність до певної релігійної конфесії). Члени земляцтва надають один одному допомогу в отриманні кредиту, в розв'язанні конфліктних ситуацій тощо. У виправних закладах існує система «норм» стосовно відносин з адміністрацією, режиму, сфери побуту. Чим краще організована життєдіяльність засуджених, чим більше режим виконує функції ресоціалізації особистості, чим вища професійна підготовка працівників тюрм, таборів, колоній, вищі результати перевиховання правопорушників.

Отже, роль групових (колективних) норм, цінностей, звичок поведінки дуже дійова. Тому працівники виправно-трудових закладів повинні мати чітке уявлення про структуру малої групи, її психологічні ознаки, способи впливу на окрему особистість, про групові психологічні явища і враховувати ці знання в роботі із засудженими.

ОСОБЛИВОСТІ ЦІНІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ЗАСУДЖЕНИХ З ЛЕГКОЮ РОЗУМОВОЮ ВІДСТАЛІСТЮ

За останні півстоліття збільшилася в нашому суспільстві кількість людей з особливими потребами, зокрема з розумовою відсталістю легкого ступеня. Таким людям потрібні спеціальні умови та засоби щодо особистісного розвитку, щоб стати правослухняними громадянами своєї країни. Не всі олігофрени легкого ступеня, починаючи з дитячого віку, сьогодні проживають в благополучних сім'ях, отримують спеціальну освіту, професію та роботу. За даними Державної пенітенціарної служби України розумово відсталих легкого ступеня в місцях позбавлення волі перебуває близько 10% від загальної кількості засуджених, і з кожним роком їх чисельність зростає.

Відомі сучасні вчені-пенітенціаристи Ю. Антонян, В. Синьов, В. Пірожков, О. Беца, М. Коченов, В. Кривуша наголошують на особливому психологічному супроводі процесу ресоціалізації засуджених з аномаліями психіки, в тому числі розумово відсталих. Цим засудженим притаманні такі особистісні особливості, як низький інтелект, мала активність та швидка втомлюваність; крайні норми акцентуацій характеру, неадекватна самооцінка, спрямованість на задоволення в основному базових біологічних потреб; недорозвиненість емоційно-вольової сфери, внаслідок чого наявна слабка саморегуляція, швидкі зміни настрою, підвищена агресивність, переважання негативних психічних станів. Тому психологічний супровід, який надає пенітенціарний психолог, без врахування інакості розумово відсталих засуджених не матиме ефективності, така особистість не ресоціалізується.

Нами проводилося емпіричне дослідження стосовно особливостей особистості засуджених розумово відсталих легкого ступеня в Сумській та Шосткинській виправних колоніях. Одним з використаних методів дослідження було тестування даних засуджених, і ми б хотіли надати отримані дані за однією з використаних особистісних методик «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча стосовно особливостей ціннісної сфери особистості

досліджуваних. На думку М.Рокіча, і з ним погоджується більшість психологів, система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону направленості особистості та складає основу її ставлення до оточуючого світу, до інших людей, до самої себе, основу світосприйняття і ядро мотивації життєвої активності, основу життєвої концепції.

Дана методика основана на прямому ранжуванні списку цінностей, автор розрізняє два класи цінностей: термінальні (цінності-цілі) – переконання в тому, що якась кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб до неї прагнути та інструментальні (цінності-засоби) – переконання в тому, що якомусь образу дії або властивості особистості надається перевага в будь-якій ситуації. Методикою було охоплено 57 засуджених розумово відсталих легкого ступеня, їм кожному індивідуально запропонували два списки цінностей (по 18 в кожному) на картках, спочатку пред'являли набір термінальних, а потім набір інструментальних цінностей і досліджувані розкладали картки по порядку значимості.

Стосовно кількості обраних карток цінностей ми отримали такі, на нашу думку, важливі дані, 39 чоловік проранжували всі запропоновані картки (36), а 18 чоловік обрали від 32 до 2 цінностей, причому 11 з них обрали від 15 до 2 цінностей із 36 запропонованих. Основні пояснення, чому вони не ранжують всі запропоновані цінності були такі – мені це не потрібно в житті та незрозумілість деяких цінностей, навіть після пояснення. До таких цінностей більшість досліджуваних відносили, із термінальних: активне діяльне життя, життєва мудрість, суспільне визнання, пізнання, продуктивне життя, розвиток, щастя інших, творчість; із інструментальних: високі запити, непримиренність до недоліків в собі та інших, освіченість, раціоналізм, терпимість, широта поглядів, ефективність у справах. На перші місця досліджувані ставили такі термінальні цінності – наявність хороших і вірних друзів, свобода, здоров'я, цікава робота, любов, матеріально забезпечене життя; на останні – пізнання, щастя інших, продуктивне життя, розваги, краса природи та мистецтва, творчість. Щодо інструментальних цінностей, ми отримали такі дані: на перші місця обиралися – життєрадісність, відповідальність, сміливість, самоконтроль, чуйність, чесність; на останні – вихованість, високі запити, старанність, непримиренність до недоліків в собі та інших, освіченість, раціоналізм, широта поглядів.

Аналізуючи отримані дані по запропонованій методиці, співставляючи з даними інших методів: бесіди, вивчення особової справи,

узагальнення незалежних характеристик можна пояснити чому більшість досліджуваних розумово відсталих засуджених так проранжували термінальні та інструментальні цінності. Стосовно того, що 18 чоловік (32%) проранжували не всі запропоновані цінності, відмовившись від них взагалі, то основна причина це низький інтелект, відсутність освіти, виховання в неблагополучних, іноді асоціальних, сім'ях цих особистостей. Чому ж так ранжують вищезазначені термінальні цінності, пояснюється тим, що в переважній більшості розумово відсталі планують своє життя тільки в стінах колонії, а не за її межами і, займаючи тут нижчі щаблі тюремної спільноти, через свій дефект, найбільше потребують людської підтримки («друзів»), дуже прагнуть звільнення та любові (практично всі неодружені), цінують здоров'я (більшість має соматичні хвороби), хочуть іншої роботи – так як працюють тільки прибиральниками, цінують гроші, бо є криміналізованими особистостями. Що стосується інструментальних цінностей, то, ранжуючи їх, вони пояснювали, що саме ці властивості вони найбільше цінують в людях, хоча самі володіють не всіма, але прагнуть їх мати. На нашу думку ресоціалізація неможлива без вивчення ціннісних орієнтацій засуджених та зміни ієрархії цінностей такої особистості.

РОЗДІЛ II. ОСОБЛИВОСТІ ТА ЗМІСТ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ

Бурим Іван

студент Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка (м. Суми)
*Науковий керівник: к. психол. наук,
ст. викладач Щербак Т. І.*

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ РЕЖИМУ ТА ПРАЦІ НА ЗАСУДЖЕНИХ У ВИПРАВНО-ТРУДОВИХ ЗАКЛАДАХ

Перебування в місцях позбавлення волі дуже сильно відбивається на психіці людини. Наявність режиму в тюрмі чи таборі, обмеження біологічних і духовних потреб, різка зміна стереотипу життя, який склався, переживання, викликані засудженням, впливають на психічний стан засуджених, їх ресоціалізацію. З метою перевиховання засуджених у виправно-трудових закладах використовується навчання, праця, спілкування, котрі поєднуються з режимом – особливою організацією діяльності виправно-трудового закладу. Дотримання режиму засудженими забезпечується через: охорону і нагляд за ними; використання заходів заохочення і стягнення; застосовування у суворо визначених випадках заходів безпеки (зброї, наручників та ін.).

Суб'єктивне сприйняття і переживання режиму залежать від його виду, індивідуальних психологічних особливостей засудженого, ставлення до вироку, строку перебування у виправно-трудовому закладі, сімейного і соціального стану та інших факторів. Працівникам виправно-трудових закладів дуже важливо з'ясувати, як кожен засуджений сприймає режимні обмеження, які переживання в нього виникають, наскільки вони глибокі, як впливають на його психічний стан і т. д. Режим у місцях позбавлення волі має цілком самостійну виховну функцію, оскільки передбачає чіткий розпорядок дня, високу організованість життя і побуту засуджених. Сувора регламентація життєдіяльності злочинців безпосередньо впливає на їхній характер і поведінку. І якщо в засудженого виникає справжнє бажання покінчити зі злочинним світом і виробити в себе якості, необхідні для

життя на волі, то вимоги режиму допомагають йому виховувати в собі дисциплінованість думки і дії, обов'язковість, акуратність, зібраність та інші позитивні інтелектуальні, вольові та емоційні риси характеру.

Але свій позитивний вплив на психіку засуджених режим виправно-трудового закладу справлятиме лише в тому разі, коли правила режиму психологічно виправдані і обґрунтовані, відповідають головному завданню виправно-трудового закладу – відірвати злочинця від умов його криміналізації, зруйнувати його злочинні зв'язки і настанови. Це означає, що режим повинен оптимально розподіляти навантаження, створювати таку напруженість психіки ув'язнених, щоб вона не призводила до зриву їхньої психічної діяльності, а була сприятливою для розвитку особистості.

До факторів ресоціалізації особистості засудженого, безумовно, відноситься праця, що є специфічною людською діяльністю, безпосередньо формує особистість, виховує в ній риси характеру, розвиває здібності, інтереси, мислення, впливає на потреби, почуття, оцінки і т. д. Правильно організована суспільно корисна праця ув'язнених у виправно-трудоному закладі сприяє розвитку в них фізичних і розумових якостей, справляє перетворювальний вплив на особистість засудженого. Вона формує і закріплює в людині позитивні моральні й етичні норми, моральні та правові вимоги до поведінки в умовах спільної діяльності людей.

Проблема використання праці як особливого фактора ресоціалізації засуджених полягає в тому, що багато з них дуже негативно ставляться до трудового процесу, мають викривлене розуміння про цінності і важливість суспільно корисної праці внаслідок закоренілої у їхній свідомості утриманської психології. Змінити ставлення засуджених до праці, виявити інтерес до роботи, викликати захоплення трудовим процесом – завдання адміністрації виправно-трудоих закладів. Слід враховувати фізичні можливості людини її інтереси, накопичений досвід та ін. У цьому разі праця дійсно може сприяти зміні спрямування особистості засудженого, допомогти йому пережити всі труднощі перебування у виправно-трудоному закладі і знайти після відбуття строку своє місце в житті, стати повноправним членом суспільства.

Таким чином, режим та праця постають не лише як фактор покарання, а й як фактор ресоціалізації особистості засудженого. Режим та трудова зайнятість виправно-трудового закладу визначають щоденну життєдіяльність ув'язненого, а остання повинна відповідати завданню залучення засуджених до умов соціальної норми.

Єрмакова Наталія Олександрівна

кандидат психологічних наук, доцент
кафедри практичної психології Сумського
державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка (м. Суми)

ОПТИМІЗАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ З ГРАНИЧНИМИ ПСИХІЧНИМИ АНОМАЛІЯМИ ЯК ОДНА З УМОВ ЇХ ЕФЕКТИВНОЇ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ

В Україні система утримання, навчання і виховання підлітків та юнаків у місцях позбавлення волі далеко не у всьому відповідає вимогам, прийнятим Європейською спільнотою. Позбавлення волі вже само по собі є психотравмуючим фактором, а інші обставини перебування вихованців виправних закладів, як свідчать результати сучасних наукових досліджень, переважно сприяють фіксуванню їх особистісних відхилень, ще більшому відчуженню засуджених від суспільства. Тому проблема пошуку шляхів оптимізації психологічного супроводу неповнолітніх правопорушників як однієї з умов їх ефективної ресоціалізації залишається актуальною з точки зору психологічної науки і практики.

Ураховуючи етимологію слова «ресоціалізація», що походить від слова «соціалізація» та префікса «ре» (у перекладі – відновлюваність, повторність дії), ресоціалізація неповнолітнього засудженого в пенітенціарному закладі є складним процесом повторної соціалізації неповнолітнього на основі нейтралізації отриманих ним в результаті десоціалізації асоціальних норм, цінностей, негативних ролей, стереотипів поведінки та подальшого відновлення, збереження (або засвоєння вперше) та розвитку позитивних, за оцінкою суспільства, соціальних норм, цінностей, ролей, зв'язків, зразків поведінки з метою реінтеграції (повторної інтеграції) в суспільство після звільнення. Ефективна діагностика та корекція особистісних особливостей та аномалій неповнолітніх правопорушників виступає важливою умовою їх ресоціалізації, тобто повернення до дотримання соціально прийнятих норм поведінки.

Значним недоліком виховного процесу в місцях позбавлення волі є відсутність науково-обґрунтованих критеріїв визначення ступеню соціальної зрілості неповнолітнього. Така оцінка відбувається на підставі

аналізу лише зовнішніх проявів його поведінки. Природно, що в цьому разі значний відсоток асоціально спрямованих неповнолітніх видають себе за тих, що вже «покаялись» або «виправились», аби тільки їх відпустили на волю. Наслідком цього є явище рецидиву серед тих, хто відбував покарання у виховних колоніях, але здебільшого вже у формі більш тяжких злочинів.

Дослідження Н. Ю. Максимової також показали, що при проведенні психологічного супроводу неповнолітніх правопорушників фахівцями недостатньо уваги приділяється роботі з граничними психічними аномаліями як першоджерелом їх десоціалізації. Ресоціалізація таких осіб повинна також в першу чергу базуватись на виявленні і врахуванні особливостей їх особистості.

Вченою досліджувались неповнолітні, що утримувались у виховних колоніях, у Київському слідчому ізоляторі або проходили судово-психологічну експертизу в зв'язку з притягненням до кримінальної відповідальності, які мали психічні аномалії, але були визнані дієздатними, тобто були визнані як такі, що могли керувати своєю поведінкою та розуміти наслідки своїх дій. Так, за даними Н. Ю. Максимової, від 57% до 76% неповнолітніх злочинців мали граничні психічні аномалії, тобто такі відхилення в розвитку психіки, що не перешкоджають неповнолітньому керувати своєю поведінкою та розуміти наслідки своїх дій. Найбільш поширеними психічними аномаліями виявилися: залишкові прояви органічного ураження мозку та інтелектуальна недостатність (44%); психопатичний розвиток та психопатії (59,6%). Отже, відхилення у психічному розвитку становлять серйозну небезпеку процесу становлення особистості. Незважаючи на те, що їх первинна симптоматика з часом здебільшого згладжується, деформація особистості може бути необерненою. Тому вирішення проблеми диференціації засуджених неповнолітніх за ознакою наявності чи відсутності відхилень у психічному розвитку є вкрай важливою і потребує розробки науково обґрунтованих критеріїв прогностичної діагностики та корекції.

М. Ю. Максимова, Я. Гошовський, Л. О. Савчук, В. М. Трубніков також вважають, що доцільно вивчити питання про створення у виховних колоніях та особливо – в слідчому ізоляторі сектору посиленого психологічного спостереження, де тимчасово перебуватимуть неповнолітні, які знаходяться в негативних емоційних станах. Зважаючи на те, що значний відсоток неповнолітніх засуджених має психічні аномалії, такі негативні або навіть небезпечні стани (депресія, дисфорія, підвищена збудженість, моторна

розгальмованість, астенія тощо) виникають у них досить часто. В цьому разі відсутність термінової та кваліфікованої психолого-психіатричної допомоги стає причиною зривів в поведінці вихованця, порушень режиму, агресивних проявів, суїцидальних спроб.

Слід зазначити, що вивчення процесу ресоціалізації особистості неповнолітніх засуджених вказує на необхідність посилення ролі психологічного супроводу вихованців виправних колоній. Психологи мають забезпечити не тільки діагностичні та психопрофілактичні заходи, а й працювати в тісному контакті з вихователями та вчителями з метою оптимізації соціальної ситуації розвитку неповнолітнього в умовах позбавлення волі. Вкрай важливе також проведення спеціальної психотерапевтичної роботи з вихованцями з метою корекції відхилень в їх особистісному розвитку.

Результати психологічних досліджень М. Ю. Максимової, Я. Гошовського, Л. О. Савчука, В. М. Трубнікова також дають можливість стверджувати, що ефективним шляхом оптимізації супроводу неповнолітніх у місцях позбавлення волі є моніторинг їх психічного розвитку з метою попередження негативних проявів в поведінці та фіксування особистісних відхилень під час процесу їх ресоціалізації.

Казнієнко Олександр Вікторович

старший психолог сектору соціально-виховної та психологічної роботи
управління ДПтС України в Сумській
області (м. Суми)

ДО ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ЗАСУДЖЕНИХ

Чинним законодавством України (Кримінально-виконавчий кодекс України) «ресоціалізація» розглядається як самосвідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві. При цьому, необхідною умовою ресоціалізації є виправлення засудженого.

Виправлення засудженого – процес позитивних змін, які відбуваються в особистості засудженого та створюють у нього готовність до самокерованої

правослухняної поведінки. Таким чином, виправлення засудженого – це процес, а ресоціалізація – це кінцевий результат процесу виправлення.

Отже, психологічного супроводу потребує саме процес виправлення засуджених, а, точніше, самі засуджені на шляху виправлення. Разом з цим, основними засобами виправлення та ресоціалізації засуджених, визначеними чинним законодавством (стаття 6 Кримінально-виконавчого кодексу України) є:

- встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим);
- суспільно-корисна праця;
- соціально-виховна робота;
- загальноосвітнє і професійно-технічне навчання;
- громадський вплив.

При здійсненні психологічного супроводу ресоціалізації засуджених в установах виконання покарань на думку вчених – пенітенціаристів: Ю. Антоняна, О. Беца, В. Медведєва, В. Кривуші, В. Синьова необхідно, в першу чергу, допомогти засудженому сформуванню чіткого ставлення до режиму відбування покарання, суспільно-корисної праці та підвищення свого освітнього рівня (схиляючи при цьому в позитивний бік) та визначитися зі своїм місцем та соціальним статусом в середовищі засуджених.

Наступним кроком при здійсненні психологічного супроводу ресоціалізації засуджених в установах виконання покарань повинна бути робота психолога по наданню засудженому допомоги у встановленні причин та факторів, які містяться в основі вчинення ним злочину, схиляючи при цьому до співставлення себе із загальноприйнятими вимогами нашого суспільства до громадянина.

Після встановлення засудженим, за допомогою психолога, цих факторів необхідно сформуванню у засудженого усвідомлене прагнення (бажання) виправити їх, та скласти для себе чіткий план по досягненню своєї ресоціалізації.

Подальші дії психолога по здійсненню психологічного супроводу ресоціалізації засуджених повинні бути спрямовані на надання психологічної допомоги та консультування засудженого на шляху його ресоціалізації при виникненні негативних емоцій, думок щодо доцільності його планів та намірів на подальше життя як в установі, так і після звільнення.

І на останок, слід зазначити, що з метою забезпечення ефективності психологічного супроводу ресоціалізації засуджених в установах виконання покарань, до участі у цьому процесі необхідно обов'язково залучати волонтерів громадських організацій та психологів, які не є працівниками виправної установи, оскільки рівень довіри засуджених до таких осіб значно вищий, ніж до співробітників колонії.

Кобзар Юлія Борисівна

викладач кафедри соціальної педагогіки
Сумський державний педагогічний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)

АКТУАЛЬНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ ЗАСОБІВ ТЕАТРАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ В ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ НЕПОВНОЛІТНІХ ПРАВОПОРУШНИКІВ

Метою, яка має бути досягнута в результаті перебування неповнолітніх правопорушників у закритих установах є їх виправлення та ресоціалізація, які передбачають формування самокерованої, правослухняної, соціально-нормативної поведінки неповнолітнього як важливої складової людського потенціалу держави, що виступає одним з провідних чинників стабільності та безпеки будь-якого суспільства. Зазначені процеси відрізняються складністю та суперечливістю, а їх ефективність знаходиться у прямій залежності від рівня емоційної вихованості неповнолітніх, їх емоційної культури. Адже, як свідчать численні дослідження сучасних науковців, ефективність процесу інтеріоризації та відтворення особистістю знань, суспільних норм, цінностей, моделей поведінки, навичок діяльності обумовлюється емоційним ставленням індивіду до останніх.

Аналіз концептуальних підходів, висвітлених у науковій літературі, дозволяє трактувати нам емоційну культуру як системоутворюючий компонент загального культурного розвитку особистості, з одного боку, та інтегративну особистісну якість неповнолітнього, з іншого, основними ознаками якої є: виражена спроможність до розуміння власних емоцій і емоцій інших людей, адекватне їх виявлення та реагування на зовнішні та внутрішні подразники, здатність до саморегуляції емоційних станів, що сприяє оптимізації міжособистісної взаємодії на гуманістичних засадах.

Актуальність впровадження театральної педагогіки як інноваційної технології в процес перевиховання неповнолітніх правопорушників обумовлена її специфічною ознакою. Особливість театральної педагогіки полягає в тому, що вона водночас є як мистецтвом, так і галуззю педагогічної науки, яка спирається на методологічні й теоретичні засади загальної педагогіки. Також вона визначає загальні закономірності процесу виховання та навчання творчої, гуманістично спрямованої особистості.

Використання театральної педагогіки у процесі перевиховання неповнолітніх правопорушників передбачає розуміння її специфіки, яку визначають: ігрова природа театральної дії; колективний характер театральної творчості.

В процесі ресоціалізації неповнолітніх правопорушників театральна педагогіка виконує ряд специфічних функцій щодо зазначеного контингенту вихованців, що зумовлено особистісними відмінностями останніх: виховну, розвиваючу, діагностичну, терапевтичну, корекційну, мотиваційну, формуючу, комунікативну, соціальну, саморегулюючу, профілактичну, естетичну.

Досвід просоціально орієнтованої поведінки може надати вихованцям практична діяльність на заняттях з театральної педагогіки з використанням: вправ на розвиток невербальних засобів комунікації, контроль м'язового напруження й розслаблення, зняття психофізичних затисків; методів драматизації, псих одрами, «фізичних дій»; етюдних методів; комунікативної, соціорольової та ситуатійно-рольової гри.

Таким чином, театральна педагогіка, як потужний засіб емоційного впливу на природу людини, в своєму арсеналі володіє ефективними методами, прийомами, формами, що сприяють творчому самовираженню особистості неповнолітніх злочинців, їх самопізнанню, саморозкриттю, адекватному прояву емоційної поведінки, формуванню суспільно-значущого мотиву поведінки, культури вираження емоцій, почуттів, соціальної компетентності; формуванню моральних критеріїв явищ оточуючої дійсності, людських взаємин, власних думок, почуттів, вчинків; виступає потужним профілактичним засобом девіантної поведінки.

ЗАСТОСУВАННЯ ЕКЗИСТЕНЦІЙНОЇ ТЕРАПІЇ ПРИ ПСИХОЛОГІЧНІЙ ДОПОМОЗІ ОСОБАМ ПОЗБАВЛЕНИХ ВОЛІ

Відбування покарання у вигляді позбавлення волі неминуче спричиняє істотні особистісні зміни в емоційно-мотиваційній сфері засудженого, пов'язані з переоцінкою установок, ціннісних орієнтацій, переконань. Пошук засобів психологічного впливу на особистість, що перебуває у місцях позбавлення волі, набуває особливої гостроти, у зв'язку з тим, що ефективність виправного впливу прямо пов'язується з проблемою ресоціалізації засуджених. На нашу думку, забезпечення екзистенційно-гуманістичного підходу у роботі пенітенціарної системи є важливим фактором ресоціалізації в цілому та, зокрема, у діяльності практичних психологів відповідних установ.

У психотерапевтичній практиці зазвичай до «екзистенційних» відносять випадки перебування у життєвій кризі, відчуття втрати сенсу життя, свободи, переживання тривоги за майбутнє, що є вкрай актуальними для людей, які утримуються в місцях позбавлення волі.

Екзистенційна терапія переслідує такі цілі: 1) допомогти засудженому стати чесним по відношенню до себе; 2) розширити своє бачення особистих перспектив і навколишнього світу; 3) прояснити, що надає сенс теперішньому та майбутньому життю. Ключовими поняттями психологічної допомоги служать: самосвідомість, самовизначення і відповідальність, самотність і взаємозв'язок з іншими, пошук автентичності і сенсу, екзистенційна тривога, смерть і небуття.

Одними з найсильніших компонентів реадaptaції ув'язнених є сформованість конкретних життєвих планів після звільнення, спрямованість на майбутнє і наявність внутрішніх ресурсів. У психотерапевтичній практиці зазвичай до «екзистенційних» відносять випадки перебування в життєвій кризі, відчуття втрати сенсу життя, свободи, переживання тривоги за майбутнє. В умовах позбавлення волі ці питання постають особливо гостро. При наявності у людей граничного занепокоєння, пов'язаного зі свободою, психологи зосереджуються на підвищенні усвідомлення їх відповідальності за своє життя та на наданні

їм допомоги у прийнятті на себе цієї відповідальності. Зважаючи на це, ми пропонуємо декілька технік екзистенційної психотерапії для надання психологічної допомоги особам позбавлених волі.

Перша – *техніка визначення видів захисту і способів ухилення від відповідальності* полягає в тому, що психологи можуть надавати засудженим допомогу у розумінні функцій певних видів їх поведінки як ухилення від відповідальності за вибір. Крім того, психологи можуть спільно із позбавленими волі аналізувати їх відповідальність за власні життєві негаразди.

Наступна – *техніка зіткнення з обмеженнями реальності*. Оскільки в житті будь-якої людини періодично виникають об'єктивно несприятливі ситуації, ця техніка спрямована на зміну точки зору засудженого. Така зміна має кілька різновидів.

По-перше, психолог може допомогти визначити ті життєві сфери, на які людина, яка позбавлена волі, спроможна продовжувати впливати, незважаючи на виниклі обмеження. По-друге, психологи можуть змінити існуючу установку стосовно тих обмежень, які змінити не можна.

Інша техніка – *фасилітація прийняття рішень* полягає у тому, що психологи спонукають засуджених усвідомлювати, що кожній дії передують певні рішення. Оскільки при ухваленні рішення виключаються інші альтернативи, то рішення – це свого роду межові ситуації, в яких люди створюють себе самі. Багато людей паралізують свою здатність приймати рішення за допомогою міркувань, що починаються зі слів: «Так, але ...», або: «Що, якщо ...». Психологи можуть допомагати засудженим досліджувати розгалуження кожного міркування й аналізувати почуття, які індукуються цими питаннями.

Важливо зазначити, що психологи можуть спонукати позбавлених волі приймати рішення таким чином, що це сприятиме активізації у них власних психологічних ресурсів. Психолог повинен допомогти засудженим прийняти відповідальність за здійснюваний ними вибір на кожному етапі життя.

Техніка *перевизначення проблеми* допомагає психологам працювати з особистісними смислами засуджених. Коли люди скаржаться на те, що «життя не має ніякого сенсу», вони, схоже, допускають, що життя має сенс, який вони не можуть знайти. Згідно екзистенційного підходу, люди швидше надають сенс життю, ніж отримують його. Тому психологи підвищують усвідомлення осіб позбавлених волі того, що в житті немає

ніякого об'єктивно властивого йому сенсу, але люди відповідальні за створення власного сенсу. Часто те, що відноситься до категорії безглуздості, психологу пенітенціарної установи доцільно вивчати у зв'язку з іншими граничними занепокоєннями засудженого, пов'язаними, насамперед, з його психологічної свободою та ізоляцією.

Таким чином, ми вважаємо, що надання психологічної допомоги в екзистенційній парадигмі може допомогти людям, які позбавлені волі, підтримати і прискорити процеси адаптації та реадаптації, підготуватися до звільнення, впоратися з особистісними кризами.

Лохонова Галина Михайловна

руководитель Центра организации НИР
и кооперативного партнерства, кандидат
педагогических наук,
Чебоксарский кооперативный институт
(филиал) Российского университета кооперации
(г. Чебоксары, Российская Федерация)

ПРАВОСЛАВИЕ В ЖИЗНИ ОСУЖДЕННОГО

Попав в места лишения свободы многие заключенные связывают свою судьбу с христианством. Одними из главных аспектов православия являются раскаяние и покаяние. Покаяние для осужденного является осознанием своих деяний и грехов перед Богом. Через исповедь, раскаявшийся признается в своих ошибках и решается на недопущение грехов в дальнейшем.

Сегодня Церковь выступает активным участником в решении социальных и духовных вопросов заключенных исправительных учреждений. Основная сила Церкви заключается в единстве и в послушании. Духовными лицами осуществляется работа, направленная на изменение внутренних установок и ценностных ориентаций осужденных, коррекцию поведения, приобщение их к освоению и выполнению основных социальных ролей в обществе в качестве законопослушных граждан.

Священник в тюрьме играет весомую роль для заключенных. Лишь когда заключенные духовно отрезвляются, отходят от греховной жизни, то они именно в религии часто находят утешение в своих скорбях. Можно

выделить четыре аспекта в деятельности священника в тюрьме: богослужение, просвещение, материальная помощь и поддержка заключенных после их освобождения. Главной же задачей священника в тюрьме является приведение людей к Богу.

После совершения богослужения для заключенных, в тюремную церковь часто приходят сотрудники колоний, для того, чтобы также встретиться со священником. Оцерковленные представители учреждений иногда выступают помощниками для священнослужителей в миссионерском деле.

Федеральная служба исполнения наказаний России по Чувашской Республике взаимодействует с религиозными учреждениями в рамках действующих соглашений с Чувашской митрополией Русской Православной Церкви. Представители отдела по религиозному служению Чувашской митрополии проводят духовные встречи, организуют православные праздники, освящают тюремные бараки и т. д.

В учреждениях УФСИН России по Чувашской Республике действуют 9 православных церквей, 1 часовня и 2 моельные комнаты.

На основании Соглашения с Цивильским Святотихвинским женским монастырем в исправительной колонии № 9 работает творческая мастерская по литью свечей. В 2009 году при храме Иверской иконы Божией Матери города Алатырь Чувашской Республики создан Дом милосердия имени преподобной мученицы Елисаветы. Дом занимается реабилитацией осужденных женщин, освободившихся из мест лишения свободы и оказавшихся в трудной жизненной ситуации, оказывает поддержку престарелым людям, бездомным и инвалидам.

В храме лечебного исправительного учреждения № 7 в начале ноября 2011 года была выставлена чудотворная икона Спасителя из храма исправительной колонии № 4. Икона поочередно выставляется в храмах и моельных комнатах исправительных учреждений Чувашии.

Привлечение духовных лиц к процессу нравственного воспитания осужденных и лиц, заключенных под стражу, направлено на духовное очищение заключенных и отказа в будущем от преступного образа жизни, подготавливает их для возвращения в социум. Приобщение к православной жизни помогает осужденным осознать совершенные деяния, научиться покаяться в своих грехах, преодолевать трудности заключения, планировать благополучное будущее. После освобождения бывшие заключенные продолжают исповедовать православную веру, некоторые из них совершают постриг в монахи, отдавая себя служению Богу.

студентка Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник: викладач кафедри
практичної психології Харченко Т. Г.

ЗАСТОСУВАННЯ ПСИХОТЕРАПІЇ У РОБОТІ З ЗАСУДЖЕНИМИ ПІДЛІТКАМИ

Одним з напрямків діяльності психологів пенітенціарних установ є психотерапевтичні заходи. Термін «психотерапія» в даний час не має однозначного розуміння, бо використовується представниками різних галузей знань і практики (психології, медицини, антропології). При всьому різноманітті підходів до даного поняття більшість фахівців, такі як Б. Карвасарський, С. Ледер, Г. Абрамова, сходяться на думці, що психотерапія – це особливий вид міжособистісної взаємодії, при якому клієнтам надається професійна допомога психологічними засобами при вирішенні проблем, які у них виникають або труднощів психічного характеру.

Всі види психотерапії, які здійснюються в пенітенціарних установах, мають психологічну спрямованість і здійснюються психологами. Психотерапевти залучаються для роботи з неповнолітніми засудженими в складних ситуаціях, але в число штатних співробітників установи не входять. Як стверджує Е. Сидоренко, цілі психологічної корекції визначаються відповідно до результатів психологічної діагностики в індивідуальному порядку для кожного конкретного випадку. За результатами діагностики, як правило, фіксується велика кількість відхилень у соціальній поведінці та переживаннях засуджених.

Основне завдання психотерапії – сприяти процесу ресоціалізації засуджених. Головним об'єктом впливу стає кримінальна поведінка, яка викликана, на думку психотерапевтів, через глибоко приховані, що йдуть в історію життя (дитинство) травми і особистісні відхилення. Вони проявляються як тривалі зразки мислення, почуттів, переживань, організації поведінки і контролю імпульсів, що відхиляються від норми.

В. Трубнікова наголошує, що психокорекційний процес при всьому різноманітті терапевтичних методик здійснюється завжди в комунікативній інтеракції терапевта і клієнта. Довірливі відносини між

терапевтом і клієнтом являють собою основну умову змістовної роботи. Вони є також необхідною умовою для успішної терапії. Через особистісно-специфічні характеристики більшості неповнолітніх засуджених (висока ступінь недовіри, страх близькості, виключно егоцентрична поведінка) дуже важко побудувати з ними терапевтичні відносини.

Освіта і підтримка терапевтичного альянсу відбуваються тому не тільки в короткий період початкової фази терапії, а постійно перебувають у зоні контролю психолога впродовж всього процесу терапії в якості головної мети. Особливо це актуально, стосовно засуджених, які мають проблеми у взаєминах. В. Наливайко та Н. Пісоцька пропонують перед початком психотерапії виявити проблематику засудженого. Після чого визначити, яка форма психотерапії буде використана особисто для нього (групова чи індивідуальна, або комбінована терапія, що включає групову та індивідуальну).

Багато в чому вибір залежить від самого психолога та його професійної підготовки. У ході терапевтичних заходів О. Пташинський і А. Яровий пропонують вирішувати такі завдання: розвиток здатності до встановлення адекватних відносин з оточуючими; тренування самоконтролю відносно проблемних соціальних реакцій в поведінці; розвиток обов'язковості та почуття відповідальності; тренування самоконтролю відносно агресивної поведінки; розвиток співчуття до потерпілого (жертви); спонукання до адекватної поведінки у вільний час; аналіз мотивів і причин скоєння злочину.

Отже, застосування психотерапевтичних методів займає провідне місце у роботі з неповнолітніми злочинцями. Кримінальне середовище виробляє незворотні процеси в психіці підлітка. Причетність до антисоціальних угруповань, зловживання наркотиками і алкоголем призводить до невротичних і психічних розладів особистості. Ось чому таким підліткам потрібна екстрена психологічна допомога, що дозволяє призупинити деструктивні процеси розвитку психіки. Допомога психолога в таких випадках повинна бути спрямованою на поступове, поетапне проходження шляху ресоціалізації засудженим підлітком і в цьому психологу допомагають методи психотерапії.

студентка Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник: викладач кафедри
практичної психології Харченко Т. Г.

МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ПІСОЧНОЇ ТЕРАПІЇ У РОБОТІ ПСИХОЛОГА ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ

Психологічна робота із засудженими здійснюється за допомогою індивідуальних програм, які складаються з оглядом на ряд особливостей кожного конкретного індивіда. Зокрема, методи пісочної терапії застосовуються для полегшення процесу ресоціалізації, адаптації до нових умов, зняття напруження та агресії тощо. Витоки «пісочної терапії» вже можна побачити у книзі відомого письменника-фантаста Г. Уеллса «Ігри на підлозі» (1911).

Розробкою даного напрямку займалися Маргарет Лоуенфелд, Дора Калф (Пісочна терапія, 1971). Американський психотерапевт Л. Штейнхард у своїх дослідженнях об'єднала арт-терапію з психотерапією. Її спеціальна художня освіта допомогла подивитися на побудований дитиною власний світ у пісочниці очима художника, своєрідного перекладача художніх образів на мову психології дитячої душі. Сакович Н. А. (Технологія гри в пісок, 2006) говорить, що пісочна терапія забезпечує доступ клієнта до «ядра» почуттів, клієнт в образах уявляє те, що відбувається в його зовнішньому та внутрішньому світі.

Як правило, береться пісочниця розміром 50 на 70 сантиметрів, її краї та дно викрашені в блакитний колір, що дозволяє моделювати небо та воду. Пісочниця наповнюється сухим чи мокрим піском. У психолога також є набір іграшок, за допомогою яких клієнт може моделювати ту чи іншу життєву ситуацію. Фігурки, іграшки включають в себе всі можливі об'єкти, що зустрічаються в оточуючому світі. Для роботи із засудженими цей метод стали використовувати на території Росії та України нещодавно. Його перейняли в закордонних, зокрема європейських психологів, які застосовують пісочну терапію дуже ефективно як до підлітків, так і до дорослих злочинців вже багато років.

Психологи, які працюють безпосередньо в слідчих ізоляторах та виховно-трудових колоніях, стверджують, що пісочна терапія допомагає

розкрити характер засуджених, допомогти зрозуміти, про що вони думають, їх мрії, мотиви поведінки, подробиці скоєних злочинів, якщо це потрібно. За Т. Зінкевич-Євстигнєєвою, основними особливостями застосування пісочної терапії до засуджених є: добровільність у застосуванні, тобто клієнта не примушують «гратися в піску», вони роблять це за бажанням, бо в іншому випадку результати даної методики не будуть об'єктивними; відсутність будь-яких обмежень щодо вибору матеріалу чи роботи з ним; відсутність обмежень щодо часових рамок; психолог може приєднатися до клієнта в роботі з піском, якщо підлітку це потрібно; психолог повинен виражати доброзичливість, зацікавленість будь-якими темами, що буде розігрувати клієнт в піску, бо всі ці моменти можуть бути важливими для подальшої роботи; психолог повинен чітко слідувати професійній та загальнолюдській етиці.

Отже, можна зробити висновок, що пісочна терапія належить як до діагностичних методів, тобто розуміння переживань засуджених, розкриття їх проблем, так і до психокорекційних, тобто безпосередньої роботи з виявленими проблемами. У виправних закладах даний метод застосовується в обох аспектах, але зокрема психокорекція проходить лише в невеликій кількості занять, це пов'язано зі специфікою даних закладів.

Рудик Альона Валеріївна

студентка Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка (м. Суми)

*Науковий керівник: к. психол. наук,
ст. викладач Щербак Т. І.*

ОСОБЛИВОСТІ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗАСУДЖЕНИХ У ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВАХ

Значна кількість дітей в Україні понині живуть в особливо важких умовах. Неповнолітні потребують значної уваги, захисту і допомоги як з боку держави, сім'ї, так і всього суспільства. Вони мають бути об'єктом зусиль як на національному рівні, так і на рівні міжнародного співробітництва. З урахуванням цього та на виконання основних напрямів державної молодіжної політики Державною пенітенціарною

службою України постійно вживаються заходи щодо забезпечення прав неповнолітніх, які перебувають у виховних колоніях, поліпшення умов їх утримання, підвищення соціальної захищеності й вдосконалення процесу ресоціалізації.

У статті 6 Кримінально-виконавчого кодексу України ресоціалізація визначається як свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства; повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві.

Забезпечення процесу ресоціалізації засуджених розпочинається із складання індивідуальних програм соціально-психологічної роботи, які складаються із перших днів перебування засудженого у виховній колонії з урахуванням індивідуальних особливостей неповнолітніх, їх поведінки, психічного стану, ступеню соціальної занедбаності та строку покарання.

Перебування неповнолітніх у місцях позбавлення волі, передбачає такі форми співпраці із засудженими, як: 1) виховна та соціальна робота (групові та індивідуальні бесіди, інформація на різні теми, перегляд і прослуховування передач); 2) відпочинок та дозвілля (лекції, бесіди, вікторини, тематичні вечори на різну тематику, гуртки художньої самодіяльності); 3) можливість отримувати освіту (функціонують загальноосвітні середні школи і професійно-технічні училища); 4) комплексна допомога засудженим після відбування строку (вирішення побутових питань і працевлаштування).

Головним результатом перебування підлітка у місцях позбавлення волі має бути попередження криміналізації його особистості і відновлення соціальних функцій після звільнення від покарання. Основними засобами виправлення та перевиховання засуджених є встановлений порядок виконання і відбування покарання, соціально-виховна робота, суспільно корисна праця, загальноосвітнє та професійно-технічне навчання, а також громадський вплив – всі ці складові знаходять своє відображення у процесі ресоціалізації.

Вплив покарання на подальший процес соціальної реабілітації є неоднозначним і суперечливим, адже однією з цілей покарання є пристосування його до умов соціального існування, а також вимушений відрив засудженого від сім'ї та найближчого побутового оточення.

В основі ресоціалізації неповнолітніх є виховна система засновника вітчизняної пенітенціарної педагогіки А. С. Макаренка, вона базується на розумному ставленні до питань поведінки школярів, вироблення у них

позитивних звичок з формуванням свідомого ставлення до права і дисципліни. Враховуючи вікові особливості неповнолітніх засуджених, у виховних колоніях діє комплексна система заходів, що акцентує увагу на виконанні завдань виховання, формування особистості й соціалізації неповнолітніх правопорушників.

Отже, напружена праця всіх зацікавлених державних структур і недержавних громадських організацій надасть можливість подолати наявні негативні моменти у роботі з неповнолітніми, адже суспільство має бути зацікавлене у створенні спеціальних програм, що передбачатимуть різнопланову і поетапну роботу з неповнолітніми, та їх ресоціалізацію.

Сімбірьова Оксана Олександрівна

студентка Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник: к. психол. н.,
доц. Єрмакова Н.О.

ОСОБЛИВОСТІ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ ЖІНОК

Ідея необхідності ресоціалізації засуджених виникла у 80-х рр. ХХ ст. Більшість концепцій, що мають на меті ресоціалізацію злочинців, орієнтована на індивідуальний підхід до особи з відхиленнями у поведінці. Ресоціалізація є процесом підготовки засудженого до повернення у суспільство, що ґрунтується на відновленні позитивних зв'язків, відносин і розвитку в засудженої особи соціально корисних умінь і навичок, необхідних для повноцінного існування у суспільстві. Ресоціалізація вважається одним з головних засобів боротьби з рецидивами злочинів.

Жіноча злочинність зростає стрімкіше за чоловічу, і це спостерігається в усьому світі. З 1990 року кількість злочинів, вчинених жінками в Україні, зросла вдвічі, зокрема в загальній злочинності. Співвідношення жіночої і чоловічої злочинності, згідно з статистикою Міністерства внутрішніх справ України 2011 року, становить 1:7 (у європейських країнах та США злочини жінок становлять від 17 % до 25 %).

У сучасному суспільстві діапазон злочинної діяльності жінок досить великий: по-перше – це побут, де жінок штовхають до злочину негативні обставини сімейно-шлюбних, родинних і сусідських відносин. У цій сфері

жінки здебільшого вчиняють такі насильницькі злочини, як вбивства чоловіків за насильство в сім'ї, пияцтво, вбивство своєї новородженої дитини, заподіяння тяжких тілесних ушкоджень. По-друге – це сфера, де жінка виконує професійні функції, передусім, пов'язані з можливістю вільного доступу до матеріальних цінностей, перевезення наркотиків, крадіжки тощо.

Більшість засуджених жінок після відбування покарання достатньо легко вливаються в життєдіяльність суспільства, чому, безумовно, сприяють правильно поставлена виховно-психологічна робота в колонії, а також позитивний вплив сім'ї, дітей. Проте, в ряді випадків процес ресоціалізації значно ускладнюється (а іноді і взагалі не дає позитивних результатів). Дослідники вказують декілька основних чинників цього явища. Звичайно, зустрічаються особистості, стійко орієнтовані на вчинення злочинів. Проте, частіше ускладнення або неможливість ресоціалізації пов'язана з відсутністю житла, професії, соціально корисних навичок, позитивного морального впливу.

Ресоціалізація засудженої жінки полягає у формуванні законослухняної поведінки для життя на волі, зміні особистісної спрямованості, відновленні раніше порушених соціальних якостей особи, здійсненні необхідної психокорекції. Важливим завданням пенітенціарних установ є підготовка засудженої до повернення на волю, включення її у нормальне життя суспільства.

Основними засобами виправлення та ресоціалізації засуджених згідно зі ст. 7 Виправно-трудового Кодексу України є: режим відбування покарання, суспільно корисна праця, виховна робота, загальноосвітнє та професійно-технічне навчання.

Засоби виправлення та перевиховання потрібно застосовувати з урахуванням характеру і ступеня суспільної небезпечності вчиненого злочину, особи засудженої, а також поведінки засудженої та її ставлення до праці.

Важливим елементом ресоціалізації засудженої жінки є комплексна програма підготовки до життя на волі. Вона створюється психологами та соціальними робітниками для ув'язнених. Складовими такої програми є:

- 1) правовий аспект (полягає у правовій регламентації процесу підготовки до звільнення з місць позбавлення волі);
- 2) психологічний аспект (урахування психологічних особливостей особистості засудженої);

3) соціальний аспект (побудова позитивних модулів вирішення соціальних проблем після звільнення);

4) професійний аспект (можливість одержати спеціальність за допомогою навчання в умовах відбування покарання);

5) освітній аспект (можливість підвищувати свій освітній рівень);

6) медичний аспект (передбачає збереження здоров'я шляхом певних профілактичних заходів);

7) фізкультурно-оздоровчий аспект (можливість займатися фізкультурою і спортом).

У виправних колоніях діють школи підготовки засуджених до життя на волі, у яких передбачено проведення занять і соціально-психологічних тренінгів (підвищення впевненості в собі, вироблення навичок раціонального вирішення конфліктних ситуацій, аутогенні тренування, прогресивна релаксація і тому подібне). Фактично йдеться про формування психологічної готовності засудженої до життя на волі.

Дуже важливе значення у якості ресоціалізаційного засобу відіграє можливість засуджених жінок спілкуватися із близькими. Тут можна назвати безліч причин, проте найголовнішими є те, що по-перше певна частка жінок перебуває у шлюбі і не розлучається, по-друге – сім'я займає важливе місце серед цінностей засуджених (особливо, якщо в жінки є діти).

Висновки.

1) Для успішної ресоціалізації засуджених жінок у сучасній пенітенціарній системі необхідно враховувати низку чинників, основними з яких є ступінь суспільної небезпеки скоєного злочину, особливості поведінки та ставлення до праці засудженої особи.

2) Основними засобами виправлення та ресоціалізації є режим відбування покарання, суспільно корисна праця, виховна робота, загальноосвітнє та професійно-технічне навчання.

3) Психологами та соціальними працівниками розробляється індивідуальна комплексна програма з підготовки засуджених до життя на волі – важливий елемент ресоціалізації засудженої жінки. Складовими такої програми є правовий, психологічний, соціальний, освітньо-професійний, медичний та фізкультурно-оздоровчий аспект.

РОЗДІЛ III. СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ САМОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Александров Денис Олександрович

кандидат психологічних наук, доцент
Національна академія внутрішніх справ (м. Київ)

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ДЕФОРМАЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ ОСОБИСТОСТІ ПРАВООХОРОНЦЯ

Спрямованість особистості правоохоронця є визначальним фактором, який обумовлює його професійне становлення, або ж професійну деформацію. При цьому, в умовах розбудови правової держави, особливого значення набуває просоціальна спрямованість правоохоронця, яка є провідною ознакою його професійної придатності і зумовлює належний рівень розвитку моральності, етичності та гуманізму. В іншому випадку, асоціальна спрямованість детермінує девіантну, а іноді й делінквентну поведінку правоохоронця, яка унеможливорює виконання ним безпосередніх функцій по захисту прав та свобод громадян. Відтак, при вивченні кандидатів на службу до лав правоохоронних органів держави, пріоритетного значення набуває вивчення спрямованості особистості. Спрямованість є інтегративним феноменом, що включає мотиви, інтереси, бажання, прагнення, ідеали, світогляд, переконання. Вказані складові характеризують всю сукупність ставлень особистості до дійсності, її матеріальні та духовні орієнтири, а також моральні якості.

Для дослідження особистісних детермінант асоціальної спрямованості майбутніх правоохоронців ми вивчали мотиви обрання даної діяльності серед кандидатів на службу в органи внутрішніх справ у період з 2008 по 2013 роки. Аналізу піддавалися результати опитування кандидатів за спеціальною анкетною, розробленою МВС України, та матеріали їхнього подальшого психодіагностичного обстеження. Психодіагностичний інструментарій складав батарею наступних методик: поліфакторний опитувальник Р. Кеттелла; тест-опитувальник Г. Айзенка (ЕРІ); методика Басса-Дарки; методика діагностики комунікативних установок В. В. Бойка; тест діагностики структури міжособистісних

відносин Т. Лірі; методика «Прогноз»; багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» (МЛО-АМ) А. Г. Маклакова – С. В. Чермяніна; методики дослідження самовідношень (МИС) С. Р. Пантилеева. Загальна кількість респондентів склала 3515 осіб.

Опитування дозволило виділити соціально несприятливі мотиви обрання професії правоохоронця, які вказують девіантну, чи навіть, потенційно асоціальну мотивацію, зокрема: 1) мотиви реалізації власної домінантності завдяки владним повноваженням професії правоохоронця; 2) мотиви компенсації власних агресивних установок шляхом їхньої каналізації у службовій діяльності силової структури; 3) мотиви утилітарні, спрямовані на задоволення суто прагматичних потреб збагачення. Кожен з цих мотивів може набувати девіантних, чи навіть делінквентних форм.

Для аналізу спрямованості нами були обрані показники, які дозволили виявити провідні особистісні детермінанти кожного з визначених типів мотивів. Для першої групи мотивів обраний показник шкали авторитарності Я-ідеального образу за методикою Лірі; для другої групи мотивів обраний показник агресивності Я-ідеального образу за методикою Лірі; для третьої групи мотивів обраний показник егоїстичності Я-ідеального образу за методикою Лірі. Слід зазначити, що саме образи Я-ідеального визначають очікування власного становлення, що й відбиває особистісну спрямованість. На основі цих показників провідних мотивів обрання служби в ОВС нами був проведений математико-статистичний аналіз кожного з мотивів окремо.

Першою аналізувалася мотивація домінантності, як прагнення обрання професії правоохоронця заради самоствердження шляхом пригнічення інших. Усереднений показник авторитарності-домінантності ідеального Я-образу має 12 балів, що вказує на очікуване зростання цієї якості відносно Я-реального образу у 9,9 балів.

Наступною розглядалась спрямованість в структурі особистості кандидата на службу, яка визначається мотивацією компенсації власної агресивності. Математико-статистичному аналізу піддавався показник агресивності-напористості ідеального Я-образу правоохоронця за методикою Лірі. Усереднений показник при цьому має 6,9 балів, що вказує на очікуване зниження даної якості відносно констатованого у Я-реальному рівня 8 балів.

Останньою розглянемо таку спрямованість в структурі особистості кандидата до правоохоронних органів, що визначається утилітарною мотивацією. Аналізу піддавався показник егоїзму-егоцентризму ідеального Я-образу правоохоронця за методикою Лірі. Усереднений показник при цьому має 8,1 балів, що вказує на очікуване зростання даної якості відносно констатованого у Я-реальному рівня 7,3 балів.

На основі проведеного аналізу математико-статистичного опрацювання результатів проведеного дослідження нами виділені основні соціально небезпечні мотиви обрання професії правоохоронця, які визначаються відповідними особистісними чинниками:

1) мотиви реалізації власної домінантності завдяки владним повноваженням професії правоохоронця визначаються: зростанням нейротизму, підозрілості та гнучкості; середнім проявом негативних комунікативних установок, зниженням показника моральної нормативності із зменшенням почуття провини. Міжособова взаємодія визначається зростанням авторитарності, егоїстичності та агресивності (фізичної, вербальної та опосередкованої). У самовідношенні спостерігається зростання самокерівництва та позиціонованого ставлення до себе;

2) мотиви компенсації власних агресивних установок шляхом їхньої каналізації у службовій діяльності силової структури визначаються: зниженням нейротизму, інтелектуальних можливостей та самоконтролю, при зростанні прямолінійності та впевненість у собі; підвищенням нормативності на тлі негативних комунікативних установок. Міжособова взаємодія визначається агресивністю, авторитарністю, егоїстичністю та підозрілістю. Загалом при зменшенні агресивності за умови успішної її каналізації у діяльності можна констатувати позитивний прогноз, або ж навпаки, – несприятливу динаміку у разі її ескалації;

3) мотивація утилітарна, спрямована на задоволення суто егоїстичних та матеріальних потреб визначається: зниженням адаптивності, моральної нормативності, почуттям провини при схильності до беззаперечного самоприйняття; схильністю до непрямих форм агресії; зниженням комунікативності на тлі негативізму, дратівливості, підозрілості, гнучкості та схильності до невинновданого критиканства. Міжособова взаємодія визначається зростанням егоїстичності, агресивності та авторитарності. Можна зробити висновок про несприятливий прогноз професійного становлення працівника ОВС за домінуванням даної мотиваційної спрямованості.

Алексійчук Тетяна Володимирівна

здобувач кафедри юридичної психології
НАВС психолог юридичного ліцею
імені Ярослава Кондратьєва НАВС
старший лейтенант міліції

ОСОБЛИВОСТ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОСВІДОМОСТІ ЛІЦЕЇСТІВ ДО МАЙБУТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОВС У ВІДОМЧИХ ЗАКЛАДАХ ВНЗ МВС

В сучасних умовах реформування ОВС виникає нагальна потреба удосконалення професійного відбору, навчально-виховного процесу і психологічного забезпечення навчальної та службової діяльності. Все більшої гостроти в діяльності органів внутрішніх справ набувають такі проблеми, як невизначеність професійної спрямованості працівників, плинність молодих фахівців, кількість звільнених за негативними мотивами, прояви професійної деформації; викликає занепокоєння збільшення випадків травматизму та загибелі працівників міліції при виконанні службових обов'язків і т.д.

Сьогоднішня політична та економічна ситуація зумовлює відсутність реального стимулу ефективної роботи, тому і виникає проблема формування професійної самосвідомості працівників ОВС. Відсутність бажаного іміджу серед населення про працівників міліції деформує уявлення працівника про самого себе, як професіонала. Дані проблеми заважають державі мати надійну опору – правоохоронні органи, що в повному обсязі ефективно реалізують поставлені перед ними завдання.

Відомо, що під час Революції на Майдані з 30.10.13 – 20.01.14 загинули 16 працівників міліції під час виконання службових обов'язків та багато постраждалих і це – цифра жахлива. З кожної такої трагедії потрібно робити висновки, щоб попередити, а головне – запобігти їхньому повторенню. Ці та інші проблеми негативно впливають на якість службової діяльності працівників ОВС і значною мірою є наслідком не сформованості чи взагалі відсутності психологічної адаптації, професійної самосвідомості та в подальшому готовності до професійної діяльності.

У період соціально-економічних змін у нашій країні професіоналізм працівників ОВС усвідомлюється як визначальний чинник для системі МВС й у суспільстві загалом. Професія правоохоронця ставить до її носіїв

не тільки високі кваліфікаційні вимоги, але й специфічні вимоги до особистісних якостей.

Тому важливою науковою та прикладною проблемою є, на наш погляд, проблема професійного становлення працівника ОВС, виявлення особливостей особистості, що впливають на цей процес на етапі навчання у спеціалізованих ВНЗ МВС, наприклад, таких як юридичний ліцей імені Ярослава Кондратьєва НАВС, що здійснює довузівську підготовку, зокрема, з метою професійної орієнтації молоді на міліцейські професії ОВС, формування у них соціально-психологічної адаптації, професійної самосвідомості, відповідної спрямованості, відданості професії.

Від рівня професійно-орієнтаційної підготовки учнів у юридичних ліцеях, профільних класах чи закладах освіти, що здійснюють початкову підготовку учнів та осіб рядового і начальницького складу, прямо залежить рівень та якість виконання останніми у подальшому своїх правоохоронних посадових обов'язків. У цьому контексті науково-теоретичне осмислення сутності, місця і ролі даної складової відомчої освіти, аналіз існуючого у цій сфері організаційно-правового забезпечення, з'ясування цілей, завдань, принципів функціонування довузівської підготовки персоналу органів внутрішніх справ є запорукою впровадження ефективних реформуючих організаційно-правових заходів щодо структурної побудови і практики функціонування означеної складової професійної підготовки учнів та осіб рядового і начальницького складу.

Недостатнє вивчення науково обґрунтованих педагогічних умов і методичних рекомендацій ускладнює роботу адміністративного та викладацького складу ліцеїв ВНЗ МВС педагогічного керівництва з процесом адаптації ліцеїстів до навчально-службової діяльності як етапу професійного становлення працівника ОВС.

Ліцеї ВНЗ МВС України є структурними підрозділами відомчих освітніх закладів і відрізняються від інших загальноосвітніх закладів низкою специфічних відмінностей. По-перше, у ліцеї навчальна й виховна діяльність спрямована на формування особистості майбутнього працівника органів внутрішніх справ, що, у свою чергу, визначає спеціальні методи навчання й виховання, підбору педагогічних кадрів, а також принципи, які становлять основу існування й роботи ліцею. По-друге, умови навчання в ліцеях ВНЗ МВС України відрізняються від умов у загальноосвітній школі, ставлять до учнів вимоги щодо дотримання дисципліни, встановленої положеннями дисциплінарного статуту.

Вказані вище умови вимагають від учнів ліцею розвинення професійно важливих якостей особистості та стилю поведінки, що до вступу в ліцей у них не були сформовані. Таким чином, приступивши до навчання в ліцеї, підлітки проходять процес адаптації до нових умов життєдіяльності. Від особливостей адаптації залежать як успішність навчання ліцеїстів, так й успішність процесу становлення особистості майбутнього працівника правоохоронних органів. Формування даних якостей здійснюється як у процесі цілеспрямованого психолого-педагогічного впливу, так й у результаті впливу всієї сукупності умов макро- і мікросоціального оточення, частиною якого є спеціалізований навчальний заклад. У силу цього принципово важливим для становлення майбутнього фахівця є етап первинного пристосування до умов навчання.

Завдання працівників ліцею полягає в тому, щоб сприяти створенню в навчальному закладі умов, які б сприяли більш якісній й успішній адаптації вихованців ліцею до специфіки навчання, формуванню у них адекватного стилю поведінки, становленню професійно важливих особистісних якостей. Отже необхідно шукати та впроваджувати у практику нові ефективні методи навчання та підготовки майбутніх працівників ОВС.

Необхідно дослідити зміст та форми соціально-психологічної адаптації ліцеїстів як етапу професійного становлення працівника ОВС, опрацювати можливості подальшого вдосконалення психолого-педагогічних умов, спрямованих на оптимізацію процесу адаптації, у відповідності з новими вимогами та сучасними методами навчання.

Таким чином, недостатність науково обґрунтованих педагогічних умов і методичних рекомендацій ускладнює роботу адміністративного та викладацького складу ліцеїв ВНЗ МВС та потребує удосконалення професійної орієнтації в ОВС робить актуальним дослідження особливостей «образу Я» на етапі навчання у відомчих закладах ВНЗ МВС щодо адаптації ліцеїстів до навчально-службової діяльності та подальшого етапу формування професійної самосвідомості працівника ОВС України.

Актуальність особистісно-психологічних, організаційно-діяльнісних та соціально-педагогічних аспектів проблеми, її недостатня науково-методична розробленість дослідження зумовлюють до подальшого розгляду, теоретичних та практичних досліджень даної теми.

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПАР, ЩО ЗНАХОДЯТЬСЯ У ГРОМАДЯНСЬКОМУ ШЛЮБІ, ТА ЇХ ДІТЕЙ

Сімейні стосунки, шлюб завжди були важливим моментом в житті людей. Кожна людина, так чи інакше, прагне створити сім'ю. У світі проблем зміни системи цінностей сучасного суспільства великого поширення набуло таке явище, як цивільний шлюб. До подібної формі спільного життя можна ставитися по-різному. Одні вважають це розпустою, інші, навпаки, бачать у громадянському шлюбі панацею від багатьох сімейних проблем. У будь-якому випадку цивільний шлюб зайняв міцне місце в системі сімейних відносин сучасної України, і з цим доводиться рахуватися в першу чергу психологам і юристам.

Поняття цивільного шлюбу в психології не нове. Громадянський шлюб як різновид альтернативно-шлюбних відносин досліджували Є. Варламова, Л. Богданова, О. Журавльова, А. Матвєєва, С. Петрова, О. Феоктистов, І. Мошкова, Л. Коростильова, А. Щукіна та ін.

Як зазначають дослідники, раніше зміст поняття «цивільний шлюб» був трохи іншим. Тривалий час це поняття не мало нічого спільного із фактичними сімейними відносинами, не зареєстрованими необхідним чином. Просто існувало дві форми шлюбу – цивільний та церковний, тобто шлюб, що є законним для держави та шлюб, що є законним для церкви. Так, батьківщиною цивільного шлюбу ще в XVI столітті стала Голландія. Коли її громадяни, які належали до різних релігійних конфесій, не могли обвінчатися в церкві, власті дозволили оформляти їм свої стосунки в мерії. Саме такий шлюб і почали називати «цивільним».

Тепер під цією назвою розуміють добровільне спільне проживання й ведення спільного господарства двома людьми: чоловіком і жінкою «без жодних взаємних зобов'язань». Хоча, як зазначають Л. Л. Богданова та А. С. Щукіна, в юриспруденції поняття цивільного шлюбу зберегло початкову сутність і стосується пар, які оформили свій союз офіційно в РАЦСі без вінчання в церкві. Вільні ж сімейні стосунки в чинному законодавстві України названо фактичним шлюбом.

На Заході цивільний шлюб – поняття правове, у нас же інститут таких сімейних стосунків поки що перебуває в стадії формування. Це, на думку Л. Ф. Бурлачука та Л. А. Коростильової спричиняє певні наслідки. Перші труднощі в «нерозписаних» пар можуть виникнути вже при реєстрації новонародженої дитини. Так, для реєстрації маляти, народженого в шлюбі, слід подати заяву тільки одного з батьків і довідку з пологового будинку, яка підтверджує походження дитини. У разі ж, якщо мати й батько дитини – цивільні чоловік і дружина, то одного документа буде не досить. Адже в нас походження дитини визначається по батькові. Тому треба подати заяву від обох батьків. Згідно цивільно-процесуального кодексу 1996 р. під редакцією В. С. Ковальського, таку заяву можна подати в РАЦС як до, так і після народження дитини. Що ж до прав і свобод новонароджених, то, відповідно до Конституції України, діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народилися вони в шлюбі чи ні.

У нашій країні з приводу цивільних шлюбів існує багато дискусій. Традиційно суспільство їх засуджувало. Ще недавно подружжя, які перебувають у цивільному шлюбі, навряд чи могли розраховувати на серйозну посаду. За дітьми таких батьків закріплювалися образливі прізвиська. В даний час дитині, народженій в цивільному шлюбі, вже не загрожують «співчуваючі» погляди викладачів або двозначні зауваження сусідів. На щастя, епоха забобонів давно минула. Єдине, про що треба подбати молодій парі, яка роздумує про поповнення сімейства, як зазначають Л. Ф. Бурлачук та Л. А. Коростильова, це – провести психологічну ревізію своїх відносин.

Як свідчать дані досліджень різних авторів (Л. Богданової, Л. Бурлачука, Є. Варламової, О. Журавльова, Л. Коростильової, А. Матвєєвої, І. Мошкової, С. Петрової, О. Феокистивої, А. Щукіної), багато цивільних пар, які щасливо прожили в неофіційному шлюбі кілька років, вирішують узаконити свої відносини, ставши батьками. Можливо, вони просто переконуються, що етап «притирання» благополучно пройдений, і приходять до рішення, що дійсно довіряють один одному. Втім, вищесказане відноситься більшою мірою не до дітей, а до батьків. Дітям же, насамперед, важливо, щоб тато і мама любили один одного, а якщо їм і прийде в голову заглядати до них у паспорт, то це відбудеться набагато пізніше.

Але в громадянських шлюбних відносинах є й інша сторона медалі. Відомо багато випадків, коли жінка оголошує, що вона вагітна, чоловік ставить її перед вибором – або роби аборт, або ми не живемо разом. Якщо жінка обирає дитину, то вона втрачає чоловіка. Здебільшого, чоловік не пропонує реєструвати стосунки саме з тієї причини, що не бажає відповідальності за народження і виховання дітей, перспектива народження дитини для нього небажана. Якщо жінка обрала дитину, вони розлучаються. Дитина росте, має матеріальні потреби, і, як показує практика, жінка змушена звертатися до свого, в минулому – громадянського чоловіка, як до батька дитини з проханням допомогти матеріально, подбати про її розвиток. Чоловік, який таким чином знехтував дитиною і жінкою, яка її народила, як правило, відмовляє їй у матеріальній допомозі і вважає, що це її труднощі.

Цивільний шлюб, який розпався через небажану вагітність жінки, завдає великої шкоди і для чоловіка, і жінки, а для дитини його негативні наслідки уже зведені у ступінь. Тому що діти, які ростуть, не знаючи своїх батьків, як зазначають Л. Ф. Бурлачук та Л. А. Коростильова, – це діти, у яких життєві перспективи серйозно обмежені. Наприклад, хлопчики, виростаючи без батька, перетворюються на інфантильних, непристосованих до життя людей, які нічого не вміють робити руками, наділені надмірною увагою матерів, які «беруть в обійми» своїх синів, і втішаються, намагаючись зробити їх заміною коханій людині, що її покинула. Дівчата, у яких не було досвіду спілкування з батьком, розгублюються на етапі вибору нареченого, тому що саме чоловік, батько дає приклад чоловічої поведінки, створює образ, з якого вона списує певний ідеал, свої уявлення про те, хто може скласти її щастя в особистому житті.

Висновки. Молоді люди в наш час часто вважають, що цивільний шлюб – це прийнятний етап у побудові сімейного життя і позитивно його розцінюють, не задумуючись про можливі негативні наслідки, зокрема, при небажаній вагітності дружини. Традиційною є проблема стосунків колишніх чоловіків і дружин і їх дітей. Для людей, які перебувають у громадянському шлюбі, також існують деякі особливості, пов'язані з реєстрацією народженої дитини та її психічним здоров'ям у випадку розлучення.

ПСИХІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ОСОБИСТОСТІ ЯК ЧИННИК КОНСТРУКТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ З СОЦІУМОМ

Сучасний техногенний світ вимагає включення людини у зростаюче різноманіття соціальних структур. Цей процес пов'язаний з великими навантаженнями на психіку, стресами, руйнуванням сталих відносин з оточуючими. Виникають ознаки психічного нездоров'я: страхи, тривоги, невмотивована агресія, деструктивні прояви, які можуть привести до противоправної поведінки. У сучасній літературі зростає кількість публікацій, в яких розглядаються різні аспекти цієї проблеми.

Науковець Я. Семке визначає психічне здоров'я як стан динамічної рівноваги індивіда з оточуючим природним і суспільним середовищем, який дає можливість найбільш повно проявлятися усім закладеним в його біологічній і соціальній суті життєвим здібностям, а всім підсистемам організму функціонувати з максимальною інтенсивністю.

Дослідники Б. Д. Петраков і Л. Б. Петракова, вказуючи на складність і багатоаспектність визначення психічного здоров'я, роблять висновок, що психічне здоров'я – це динамічний процес психічної діяльності, якому властиві детермінованість психічних явищ, гармонійний взаємозв'язок між відображенням обставин дійсності і ставленням індивіда до неї, адекватність реакцій на оточуючі соціальні, біологічні, психічні і фізичні умови, дякуючи здатності людини контролювати свою поведінку, планувати і здійснювати життєвий шлях у мікро – і макросоціальному середовищі.

З погляду В. П. Белова і А. В. Шмакова, психічне здоров'я визначається, як єдина і повноцінна життєдіяльність людини, з притаманною їй видовими та індивідуальними біологічними, психологічними і соціальними функціями.

Згідно моделі Л. А. Байкової, обґрунтовується взаємозв'язок психічного, психологічного та соціального здоров'я в контексті метасистемного підходу. Суть якого складають внутрішньосистемні взаємодії, що інтегрують систему внутрішнього світу людини, вказують на його гармонійний стан. У розробленій теоретичній моделі здорової

особистості ядром є психічне здоров'я, як основа для психологічного здоров'я, яке, в свою чергу, детермінує соціальне здоров'я людини. Взаємозв'язок цих рівнів здоров'я синергетичний – стан і зміна кожного рівня обумовлено характеристиками інших рівнів.

Психічне здоров'я, на думку А. Маслоу, Е. Фромма, К. Хорні, Б. Положія визначається як стан гармонійних взаємовідносин з іншими людьми, який не тільки сприяє самоактуалізації особистості, але й позитивному розвитку інших людей, соціуму, суспільства і культури в цілому.

Показниками психічного здоров'я особистості є:

- саморозуміння і прийняття себе;
- здатність до розуміння і прийняття інших;
- осмисленість індивідуального буття;
- прийняття відповідальності за своє життя.

Центральна характеристика психічно здорової людини, пов'язана з можливістю адекватного пристосування до несприятливих умов, впливів оточуючого середовища. Якщо ж говорити про адаптацію до важких ситуацій, то психічне здоров'я дає можливість особистості не тільки протистояти складностям, але й використовувати їх для самозміни, подальшого росту і розвитку.

Таким чином, основна функція психічного здоров'я – це підтримання активного динамічного балансу між людиною і навколишнім середовищем в ситуаціях, що потребують мобілізації ресурсів особистості. Наразі, можна зробити висновок про те, що психічне здоров'я є необхідним джерелом і умовою повноцінного функціонування і розвитку людини в процесі її життєдіяльності.

Дослідження проблеми психічного здоров'я особистості свідчать, що основні зусилля суспільства повинні бути спрямовані на його охорону, зміцнення і профілактику. Такий підхід дозволить зменшити кількість проявів деструктивної і протиправної поведінки, знизити напругу у суспільстві.

**ФОРМИРОВАНИЕ МАТЕРИНСКОЙ ПРИВЯЗАННОСТИ
В ПРЕНАТАЛЬНОМ ПЕРИОДЕ КАК ФАКТОР ПРАВОСОЗНАНИЯ
В РАННЕЙ ЗРЕЛОСТИ**

Последние двадцать лет в США неизменно сокращается уровень преступности. Психологи и социологи – в поиске возможных причин: это и усиление полицейского контроля на улицах, и политика «беспощадного» отношения к правонарушителям, и растущее число задержанных преступников, и спад наркотической эпидемии, и начавшийся экономический подъём, и снижение уровня безработицы. Стивен Левитт из Чикагского университета и Джон Донохью из Йельского университета считают, что решающий вклад в снижение количества преступлений внесла легализация абортс Верховным Судом США в 1973 г.

Онтогенез человека начинается задолго до рождения человека. Как считают учёные, – ещё в материнской утробе, и этот период называют пренатальным. З. Фройд считал, что, пребывая в лоне матери, плод ощущает ужас. Также современные американские учёные С. Киссинджер и С. Фанти считают пренатальный период развития ребёнка его внутриутробной войной с матерью, что сопровождается борьбой двух организмов из-за несоответствия иммунных систем. С. Фанти утверждает, что доказательством проблемного сосуществования беременной женщины и плода есть то, что периоды интенсивного роста ребёнка вызывают депрессивные симптомы матери. Хотя, с другой стороны, американский психолог С. Гроф считал рост ребёнка в материнской утробе безпроблемным раем, что опирается на их физический и эмоциональный симбиоз.

Существует мнение, что будущая мать более всего формирует эмоциональную привязанность к младенцу. Захаров О., анализируя понятие материнского инстинкта, объясняет его как постоянную последовательную заботу матери о ребёнке и любовь к нему. Учёный определяет следующие причины формирования материнской привязанности к ребёнку во время беременности:

- позитивная реакция на беременность;

- желание иметь ребёнка;
- опыт отношения собственной матери;
- эмоциональная чувствительность;
- чувство жалости и сочувствия к ребёнку;
- чувство близости с ребёнком.

Восприятие факта зачатия как неожиданного, а перспективы рождения ребёнка как нежелательного, угнетает психику беременной женщины, вызывает сомнения, которые могут завершиться искусственным прерыванием беременности. Сохранение чувства нежелательности будущего ребёнка на протяжении его вынашивания угнетает защитные силы плода и становится угрозой будущему личному здоровью и самоотношению младенца.

Лонгитюдные исследования показывают, что при нежелательной беременности плод находится в более неблагоприятных условиях. Матери меньше заботятся о будущем ребёнке, они, например, больше курят и употребляют алкоголь, что является факторами – тератогенами, которые обуславливают отклонения пренатального развития ребёнка. Их небезопасность затрудняется сферами действия – негативное влияние тератогенов распространяется как на организм так и на психику ребёнка.

Другие исследования показывают, что нежеланные дети чаще рождаются в бедных и неустойчивых семьях. В последующем таких детей чаще избивают, они получают меньше любви. Статистика показывает, что такие дети чаще становятся в последствии преступниками.

Во всём мире большинство преступлений совершается молодыми людьми в возрасте от 18 до 24 лет. В 1992 г. первые родившиеся после принятия закона о легализации абортов дети отпраздновали своё восемнадцатилетие. В этом же году стало снижаться общее количество преступлений. Молодые американцы, родившиеся после 1973 г., меньше совершали правонарушений, чем представители более старших поколений. В Нью-Йорке, Вашингтоне, на Аляске и Гаваях, где аборт был легализован ещё до 1973 г., количество преступлений начало снижаться еще раньше. В этом Левитт С. и Донохью Д. видят подтверждение своей гипотезы – с легализацией абортов стало рождаться меньше нежеланных детей. Формирование материнской привязанности и эмоциональные переживания беременной женщины, по мнению ряда зарубежных психологов (Дальто Ф., Эриксон Э., Захаров О., Фанти С.) выступают

основанием адаптационных процессов психики ребёнка к самостоятельной жизни после рождения.

Захаров О., описывая влияние эмоционального стресса матери на плод, указывает, что во время негативного переживания в кровь матери выделяются гормоны переживания, которые влияют и на плод. Поскольку у ребёнка ещё не развита система нейтрализации этих гормонов, они накапливаются в организме и околоплодной жидкости. Соответственно, плод тоже начинает переживать стресс. Одновременно будущий ребёнок переживает ещё и дефицит кислорода из-за сужения кровеносных сосудов из-за действия гормонов стресса, что обуславливает накопление пренатальных нарушений.

Уже на этапе вынашивания женщиной ребёнка возможно изменение семейной формации с диады «муж – жена» на триаду «папа – мама – ребёнок», что будет самой благоприятной средой для младенца.

Долгозвяга Олександр Олександрович

студент Сумського державного педагогічного
університету імені А.С.Макаренка (м. Суми)
Науковий керівник: викладач Харченко Т. Г.

ДО ПРОБЛЕМИ ВИВЧЕННЯ ПРАВОСВІДОМОСТІ ДЕВІАНТНОГО ПІДЛІТКА

Ми живемо в епоху, коли в суспільстві та в свідомості українців відбуваються радикальні перетворення. Багато моральних цінностей, що зробили значний вплив на формування правової свідомості декількох поколінь людей, сьогодні піддаються переосмисленню та переоцінці.

Теоретико-методологічною базою для постановки основних дослідницьких проблем особистості є теорія індивідуальної свідомості К. А. Абульханової-Славської; концепція етичного виховання К. Колберга; концепція власного майбутнього С. В. Горбатого та Б. Д. Лиськова; «теорія ярликів» Р. Беккера; теорія особистісних конструктів Дж. Келлі; концепції навчання А. Бандури та Дж. Роттера; теорія трансакційного аналізу Е. Берна.

За Скакун О. Ф., правосвідомість являє собою ту сферу свідомості, яка відображає правову дійсність у формі юридичних знань і оцінних відносин до права і практики його реалізації, соціально-правових установок,

ціннісних орієнтацій, переконань, що регулюють поведінку людей у юридично значущих ситуаціях.

Становлення правосвідомості активізується у ранньому підлітковому віці, коли закладаються основи моральності, формуються соціальні установки, ставлення до себе, до людей, суспільства. Вони носять нестійкий, пошуковий характер. Тому підлітковий вік розглядається дослідниками як один з найбільш небезпечних для формування протиправної поведінки. Однак забезпечення цього процесу має базуватися на знанні причин, психологічних детермінант делінквентної поведінки, зокрема, особливостей правосвідомості дітей схильних до правопорушень.

Васильєва В. Н. зазначає, що відношення до права формується у дитини, перш за все, в сім'ї на основі ставлення до дорослих. Вплив на правосвідомість підлітка неформальних груп однолітків, схильних до асоціальної поведінки, призводить до прогресуючої тенденції дискримінації просоціальних груп з його боку. Засудження таких підлітків суспільством за здійснене правопорушення сприймається неповнолітнім як несправедливе, що підсилює антагонізм підлітка та суспільства, сприяє збільшенню його ідентифікації з асоціальною групою. Ідентифікація з асоціальною групою є механізмом деформації правової свідомості підлітків.

Ярушкін Н. Н. виокремлює такі особливості правосвідомості неповнолітніх:

- по-перше, це уявна обізнаність у кримінальному законодавстві. Зіткнувшись з окремими статтями кримінального кодексу, що визначають характер їх конкретного правопорушення, у підлітків складається хибне враження, що вони знають не тільки номер статті, але і її суть;

- по-друге, підлітки відчувають труднощі в зіставленні своєї поведінки та вимог закону. Вони схильні розглядати свій вчинок як безневинну витівку, як необережну дію, а не як правопорушення або злочин;

- по-третє, неповнолітні підлітки не вміють застосовувати правові знання в конкретній ситуації;

- по-четверте, при оцінці або характеристиці того чи іншого протиправного вчинку підлітки керуються не нормою закону, а мотивом дії. Якщо, наприклад, гроші «взяті» для того, щоб комусь допомогти, а не безцільно витрачені, то вони тут не бачать складу злочину.

Отже, найбільш значущими факторами у формуванні правосвідомості девіантного підлітка є зразок використання правових норм родиною і моральні цінності сім'ї та ідентифікація себе з антисоціальними групами однолітків. Більшість асоціальних підлітків не визнають своєї неправомірної поведінки та вважають її нормальною, тому основна задача спеціалістів у роботі з неповнолітніми правопорушниками коригувати їх правосвідомість.

Казміренко Людмила Іванівна

професор кафедри юридичної психології,
кандидат психологічних наук, професор
НАВС (м. Київ)

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПЕРЕЖИВАННЯ ПРАЦІВНИКОМ МІЛІЦІЇ СТРЕСУ

У наукових джерелах із юридичної психології до основних чинників, що впливають на ефективність діяльності в екстремальних умовах, відносять:

- інтенсивність і силу подразника – поступове або раптове зростання чинника, що впливає на особистість. До певного значення такий вплив є позитивним, при перевищенні порогу він дезорганізує діяльність;
- функціональний та психологічний стан організму – нещодавно перенесені соматичні захворювання, психічні травми, втома зменшують межу адаптованості і впливають на діяльність негативно;
- індивідуально-психологічні особливості. Психологічна надійність визначається витривалістю, оптимальним рівнем тривожності, стійкістю до перенапруження та небезпеки, наявністю сукупності психофізіологічних якостей та достатнього рівня розвитку властивостей психічного відображення;
- психологічну підготовленість – сукупність властивостей та якостей особистості, на основі яких мобілізується психіка, відбувається налаштування на доцільні, активні та рішучі дії у складних умовах службової діяльності.

Перший із названих чинників є зовнішнім (об'єктивним), інші – внутрішніми (суб'єктивними). Але вони не повинні розглядатися окремо, оскільки є діалектичною цілісністю та єдністю, тобто створюють певну об'єктивно-суб'єктивну парадигму професійної діяльності.

Узагальнення результатів проведених на кафедрі юридичної психології емпіричних досліджень дозволяє виділити наступні особливості реагування працівників міліції на психологічно напружені ситуації професійної діяльності.

1. Характерним є *«фрагментарне забування»* необхідних і, навіть, звичайних дій. Досить часто виникає відчуття, що працівник все забув, не в змозі відрізнити корисне від некорисного. Цим пояснюється, наприклад, ігнорування правил поводження з вогнепальною зброєю в тирі працівниками, які мають великий стаж роботи в органах внутрішніх справ.

2. Спостерігається також *невірно «дозування» людиною своїх зусиль*, які докладаються до органів керування або інструменту. Так, фахівці з вогневої підготовки часто згадують про феномен *«конвульсивної хватки»*, який виникає при застосуванні вогнепальної зброї. Він виражається в дуже міцному утриманні пістолета і натиску на спусковий гачок з великим зусиллям, що призводить до виникнення інтенсивного тремору та різкого руху рук під час тиску.

3. Особливим феноменом є *«змінений стан свідомості»*. Виникнення стресових ситуацій призводить до необхідності діяти в умовах, які не є *«звичайними»*, які вийшли за межі *«буденності»*, що, в свою чергу, впливає на процеси мислення. Відомі випадки, коли людина в стресовому стані несподівано демонструвала здібності та якості, які не були їй властиві раніше. Подібні реакції можуть призводити як до позитивних, так і до негативних наслідків.

4. Спостерігається також *феномен прискорення мислення*, що викликає так званий стан *«інсайту»*. Активізована свідомість починає опрацьовувати дуже великі обсяги інформації, що певним чином відповідає даній ситуації і дозволяє знайти вірний спосіб вирішення проблеми. Але перебільшення потоку інформації призводить до втрати основної мети та логічності мислення. Логічно зробити висновок, що зміни стану свідомості (*«звуження»* або *«розширення»*) можуть бути корисними, якщо вони не надмірні.

5. Існує ще ряд своєрідних феноменів: *субсенсорна і екстрасенсорна чутливість*. Перша проявляється, коли людина не усвідомлює, що відчуває дуже слабкі впливи, але вони впливають на її дії поза її свідомістю. Друга проявляється як уявлення про предмет, явище, яке *безпосередньо начебто не сприймається*. Пізніше підтверджується реальність та вірність подібного образу. Така *«екстрасенсорна»* чутливість виникає за наявності

вмінь навичок даної діяльності, здібностях до неї, і основне, при сильній (стресовій) психологічній установці на те, що вона реалізується. Існування «екстрасенсорної» чутливості може породжувати містичні тлумачення, але вона залишається реальністю.

6. Факти існування змін стану свідомості підтверджуються нашими співбесідами зі співробітниками міліції, які застосовували вогнепальну зброю на ураження. Одним із проявів зміни стану свідомості є *стресове «відключення»* або *«звуження уваги»*. Стресове «відключення» може бути не повним, а тільки частковим. Практично у всіх стресових ситуаціях присутній ефект «звуження свідомості», який допомагає відібрати необхідну інформацію для діяльності, але цей феномен часто призводить до того, що надмірне звуження призводить до спрощення мислення, надмірної схематизації, відсіювання необхідної інформації. Наслідком цього стає дезорієнтація людини.

7. Зростання психічної напруженості може спричиняти також своєрідне *пригнічення емоцій*: людина, яка відчуває страх та тривогу перед небезпекою, що наближається, перестає їх відчувати, коли небезпечний фактор почав діяти. Значна кількість працівників ОВС, які застосовували вогнепальну зброю, при проведенні співбесіди підтверджують, що під час застосування вогнепальної зброї нічого не відчували. Пояснення цьому факту полягає в тому, що зростання напруги «звужує» увагу, при цьому спочатку відокремлюються менш значні «баластні» сигнали (емоції), що підвищує ефективність діяльності; подальше звуження уваги призводить до зниження ефективності як уваги, так і діяльності загалом.

8. *«Стрессова екстерналізація»* – довготривалий стрес може посилити готовність людини підкорятися зовнішнім вказівкам, надмірно узгоджувати свої дії з директивною інформацією, що часто виникає в процесі професійної деформації працівника міліції. Стрессова пасивність стає особистісною властивістю працівника, який знаходиться в особливих умовах діяльності.

9. *«Стрессова інтравертація»* – надмірний зовнішній контроль супроводжується тим, що людина ніби занурюється в себе.

10. *«Послаблення волі»* – для довготривалого стресу характерним є послаблення вольових процесів. Стає складніше спонукати себе до виконання необхідної діяльності, що вимагає емоційного, розумового або фізичного розуміння. З цим феноменом часто стикаються працівники державної служби охорони, які протягом чергування отримують значну

кількість хибних викликів, що на початку чергування викликає стан мобілізаційної готовності, а наприкінці чергування зумовлює роздратування та зниження пильності.

11. *«Вибухонебезпечність» емоційного напруження* – емоційна нестійкість. При довготривалому стресі на фоні збільшення проявів стресової пасивності, як правило, збільшується прихована емоційна напруга. Це відчувається людиною як непомітне або часом збільшене почуття незадоволеності собою або кимсь, або всіма оточуючими, як дратівливість, образливість, що проявляється з будь-якого приводу, часто і без приводу, як схильність помічати, в першу чергу, все погане і перебільшувати його значення. Даний феномен підтверджується співбесідами з працівниками міліції, які розповідали про «задоволення» після того, як застосовували фізичну силу (в межах формальних ознак правомірності) проти правопорушників. Ці та інші подібні прояви ведуть до напруги у взаємовідносинах між партнерами і можуть суттєво вплинути на ефективність діяльності. Особливо небезпечно, що даний феномен може реалізуватися у формі неадекватної агресивності або перебільшення небезпеки, що, в свою чергу, призведе до активних дій і стане причиною неправомірного застосування сили чи спецзасобів.

12. *«Схильність до протидії зовнішньому впливу»* – тенденція до конфронтації з будь-якими змінами (вказівка керівника, прохання партнера, нова оперативна інформація, агресивна поведінка правопорушника, тощо). Внаслідок цього в стресових, критичних умовах працівник міліції може ігнорувати важливу інформацію, не усвідомлюючи цього.

13. *«Психологічне відчуження»* – при довготривалому стресі в осіб, які працюють у групі, взаємодіючи один із одним, може виникати незадоволеність психологічним навантаженням, пов'язана з відповідальністю за інших членів групи або перед іншими членами групи. Це призводить до уникнення відповідальності за спільну працю, що не розглядається як «особиста», взаємного нерозуміння, образливості тощо.

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ
(м. Київ)

СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ ГРОМАДЯН ТА ФЕНОМЕН ФІНАНСУВАННЯ ТЕРОРИЗМУ

Звертаючись до проблеми становлення правової свідомості громадян, в умовах існування феномену проблеми запобігання фінансування тероризму, можемо констатувати, що це порівняно «молода» проблема, яка нещодавно постала перед світовою спільнотою. Водночас, далеко не всі політики, високопосадовці, державні службовці та навіть прості громадяни виявилися психологічно готовими до усвідомлення та належної оцінки і, відповідно, реакції на ті загрози, що стоять за цим негативним явищем.

Проблема фінансування тероризму потрапила в поле зору міжнародних організацій лише в кінці 90-х років минулого століття. Однак терористичні акти, що відбулися уже на початку нинішнього століття в США, сколихнули всю планету. Міжнародні організації, ООН та прогресивні сили людства змушені були активно та наполегливо працювати саме у сфері протидії фінансуванню тероризму.

9 грудня 1999 року Генеральною Асамблеєю ООН було ухвалено Міжнародну Конвенцію про боротьбу з фінансуванням тероризму. Фактично, у згаданій Конвенції вперше було здійснено спробу уніфікувати поняття фінансування тероризму та поширення міжнародного співробітництва на сфери розслідування, екстрадиції осіб, що займаються тероризмом, а також їх судового переслідування.

Терористичні акти надважливою мішенню свого ураження обирають саме масову свідомість населення. Основний результат, що його намагаються досягти терористи – це посіяти паніку, страх, залякати населення і таким чином здійснити вплив на прийняття рішення органами влади. До формування правової свідомості громадян необхідно підходити саме з урахуванням цих фактів.

Наразі зрозуміло, що одним із вкрай важливих напрямків боротьби з тероризмом є блокування підживлюючих його фінансових потоків. Слід

зазначити, що ще й досі міжнародне співробітництво у цій сфері перебуває у стадії становлення та потребує більш тісної співпраці та взаємодії на міждержавному рівні. Не дивлячись на те, що співпраця у цьому напрямку останнім часом дещо покращилась, однак ще й досі спостерігаються: відносно легке переміщення грошових коштів між країнами; наявність банківської таємниці в деяких країнах; наявність офшорних зон. Призвели до такої ситуації певні політичні та економічні причини, а також недооцінка можливості використання зазначених фінансових механізмів певними злочинними та терористичними організаціями чи окремими особами. Лише зараз з'являється розуміння, що припинення фінансування – це вирішальний елемент системи запобігання та недопущення тероризму. Це надзвичайно актуальним є на нинішньому етапі розвитку цивілізації, коли терористична діяльність на транснаціональному рівні ставить під загрозу будь-яку державу.

Проблема тероризму є загальною проблемою ще й тому, що тероризм обирає своєю жертвою будь-яку людину безвідносно до того, чи має ця людина хоч якесь відношення до ворогів терористів.

Значний внесок у боротьбі проти фінансування тероризму вносить ФАТФ – група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів (FATF – Financial Action Task on Money laundering). ФАТФ представляє собою міжнародну параорганізацію, що покликана розробляти політику, спрямовану на формування необхідної політичної волі з тим, щоб націлити національне законодавство держав-членів на боротьбу, перш за все, з відмиванням коштів.

На даний час, серед наукових досліджень вітчизняних науковців, проблема фінансування тероризму є найменш вивченою серед усіх складових тероризму, а психологічні чинники фінансування тероризму не досліджувалися вітчизняною наукою взагалі. Дослідження, що проводилися переважно зосереджені на аспектах протидії тероризму, запобіганню тероризму, правовим аспектам відповідальності за терористичні прояви, феномену тероризму як національної загрози тощо. Водночас, проведені наукові дослідження не розглядають проблему фінансування тероризму, а коли і торкаються її, то лише побічно висвітлюючи окремі фінансові інструменти, не охоплюючи проблему в цілому, а проблема психологічних засад запобігання фінансуванню тероризму опинилася за межами поля зору вітчизняних дослідників.

Необхідно чітко усвідомити, що створення ефективної системи запобігання фінансування тероризму можливе лише у результаті проведення комплексного дослідження феномену фінансування тероризму та виявлення вразливих елементів цієї системи. Надзвичайно важливим елементом цієї системи має стати психологічний компонент, психологічна готовність усіх членів суспільства до протидії цьому негативному явищу. Необхідно забути прислів'я «моя хата з краю», а усім разом будувати нову, відкриту та прозору економіку держави де не буде місця «сірим», «чорним» та іншим корупційним схемам, що можуть легко перетворитись не лише на ракову пухлину корупції, але й на джерело для фінансування тероризму. Психологічне усвідомлення причетності кожного до долі держави, надійний державний, громадський та суспільний контроль за подібними вразливими елементами дасть змогу запобігти та не допустити появи системи фінансування тероризму та дозволить попередити терористичні прояви.

Лісун Світлана Леонідівна

здобувач кафедри юридичної психології
Національної академії внутрішніх справ
(м. Київ),
*Науковий керівник: завідувач кафедри
юридичної психології Національної академії
внутрішніх справ, кандидат психологічних
наук, доцент Кудерміна О. І.*

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОСВІДОМОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Побудова демократичної, правової держави в умовах економічної кризи, соціальної невладованості громадян призводить до зростання злочинності та криміналізації суспільства. В такий нестабільний період існування суспільства одна з головних ролей відводиться формуванню правосвідомості та правовій культурі не тільки громадян, а й працівників органів внутрішніх справ.

У зв'язку з цим актуальною постає проблема удосконалення правосвідомості працівників органів внутрішніх справ, тому що правосвідомість, це найвищий рівень психічного відображення нею

Законів України, правових норм, правил, вироблених суспільством, їх прийняття та дотримання.

Працівникам органів внутрішніх справ повинні бути притаманні наступні ознаки правосвідомості:

- більша глибина правових знань ніж у пересічних громадян;
- професійна впевненість у необхідності і справедливості чинних правових норм та практики їх застосування;
- орієнтація на закони, природні права людини, обов'язковість їх захисту, забезпечення безпеки громадян від злочинів та інших правопорушень;
- неухильне дотримання правових норм, що не виключає критичного ставлення до них.

Якщо співвіднести зазначені ознаки з притаманними правоохоронцям на даний час, то можна відмітити, що на практиці зустрічається багато викривлень правосвідомості працівників органів внутрішніх справ які виражаються в наступному:

- неповноті правових знань;
- використанні професійного досвіду та службових можливостей для прикриття своєї девіантної поведінки;
- порушенні прав та законних інтересів населення;
- безініціативності, непрофесіоналізмі, пасивності в роботі;
- зміні первинних правових поглядів та переконань;
- виникненні нових псевдоправових і неправових конструкцій, які мають корисливу мету і суперечать праву.

Виходячи з вищевикладеного, можна стверджувати, що в діяльності працівників органів внутрішніх справ відбувається деформація правосвідомості, яка поступово перетворюється із загальної на вузькопрофесійну: від правового інфантилізму до правового нігілізму.

Правовий інфантилізм є показником неповного засвоєння правових норм, цінностей і зразків поведінки в правовій сфері. Правовий інфантилізм працівників органів внутрішніх справ – стан професійної правосвідомості, який характеризується несформованістю та прогалинами у правових поглядах, знаннях, настановах та уявленнях. Не є таємницею, що більшість рядового та молодшого командного складу міліції не має вищої юридичної освіти. Такі працівники не мають знань про державну систему права, взаємодію національних та міжнародних правових актів, не можуть

звернутися до нормативного акта, який регламентує їхню поведінку, з причини поганої орієнтації серед нормативно-правової бази держави.

Правовий нігілізм працівників органів внутрішніх справ – це фіксована соціальна настанова на скептичне ставлення до права, невіра у його потенційні можливості. По суті, це правове відчуження, відторгнення права, коли суб'єкт може і бажає бути без нього. Правовий нігілізм виявляється в недотриманні правоохоронцями вимог законодавства, в зневажливому ставленні до права. Такий психічний стан робить суб'єкта потенційно небезпечним для суспільства, тому що протиправна установка, яка сформувалася в нього, здатна породити правопорушення, включаючи злочин. Тому правовий нігілізм розглядається як найбільш істотний прояв деформації правосвідомості та характеризується прямим свідомим порушенням діючих законів і правових розпоряджень, ігноруванням правових і інших соціальних норм і цінностей. Яскравим прикладом правового нігілізму серед правоохоронців є ситуація, коли керівник правоохоронного органу умисно підтримує протиправні дії своїх підлеглих.

Можливими шляхами для підвищення правосвідомості працівників органів внутрішніх справ, на нашу думку, можуть стати:

- якісне поліпшення професійно-психологічного навчання працівників органів внутрішніх справ;
- кардинальна зміна орієнтації працівників органів внутрішніх справ від зневажливого ставлення до закону і права в цілому, до законослухняності, строгого і точного дотримання правових норм;
- підвищення культурно-професійного рівня суб'єктів правоохоронної системи;
- підвищення авторитету працівників органів внутрішніх справ серед громадян, що в подальшому сприятиме формуванню позитивного іміджу системи органів внутрішніх справ в цілому.

Виходячи з вищевикладеного, можна стверджувати, що одним з головних питань, яке постає перед сучасним суспільством, є питання підвищення правової культури та правосвідомості працівників органів внутрішніх справ.

ВЕРБАЛЬНАЯ И НЕВЕРБАЛЬНАЯ ВЕРИФИКАЦИЯ ЛЖИ В УСТНОМ НАРОДНОМ ТВОРЧЕСТВЕ

Социальный и психологический феномен проявления лжи в поведении человека отражается в устном народном творчестве (легенды, сказки, пословицы и поговорки, песни) и является гностической и аккумулирующей функцией культуры. Характер народа выражается в его обычаях, мифах, предрассудках. Фольклорное творчество каждого народа – это настоящая сокровищница знаний о его прошлом и настоящем.

Устное народное творчество является объектом исследования в течение нескольких веков. За это время этнографы и фольклористы собрали огромное количество интересного материала, и естественно, что его интерпретация отражает преимущественно фольклорно-филологический аспект. Такое направление исследований осталось основным и сегодня, однако в последнее время устное народное творчество и способность выявить ложь (неправду) все более рассматривается в различных ракурсах, под разным углом зрения. Однако, следует признать, что современных психологических исследований этой проблемы не просто мало – их почти нет. Заполнение этого пробела – одна из задач этой статьи. Основная же задача состоит в том, чтобы показать, что психологические особенности невербальной верификации лжи существуют не только в экспериментальных ситуациях и насыщенной научной терминологии специальной литературе, а и в житейской психологии. Психология – это, как известно, наука о душе, в том числе и о душе народов. Фольклор так же должен быть ее предметом хотя бы потому, что они являются устоявшимися проявлениями культуры и знаний народов. Невозможность применения в данном случае принятых в традиционной психологии экспериментальных процедур для повышения

надежности и достоверности результатов исследования с избытком компенсируется селективной работой времени, в течение которого народ отбирал все главное, характерное, типичное и свойственное при выявлении лжи по невербальному поведению человека. Сказанное является основанием считать, что описательный и объяснительный характер данного исследования вполне соответствует его предмету.

Отыскание особенностей невербальной верификации лжи в устном народном творчестве – это не традиционная постановка проблемы. Бесконтактная невербальная верификация лжи относится к новому направлению прикладной психологической науки и будет, наверное, правомерным применить это понятие для анализа устного народного творчества как наследия житейской психологии проверенной временем.

Беглое знакомство с устным народным творчеством показывает, что в нем закреплены стандарты «лживого» и «правдивого» поведения людей в различных сферах деятельности, нормированные способы проявления эмоциональных состояний, отражены устоявшиеся формы общения. Следовательно, можно предположить, что народное творчество является нормотворческой для личности. Это означает, что в песнях, сказках, легендах, суевериях отражаются не только нормы поведения, но и психологические качества и особенности субъекта этого поведения. Если это так, то вполне приемлемой представляется гипотеза о том, что признаки лжи в невербальном поведении должны быть отражены в устном народном творчестве. Более того, можно предположить, что своеобразие различных проявлений лжи отражает особенности национального характера того или иного народа. В этой статье мы ставили цель доказать, что невербальная верификация лжи действительно нашла свое отражение в устном народном творчестве, на примере русских пословиц и поговорок.

Анализ пословиц и поговорок предлагается провести сквозь призму такой психологической категории межличностного общения как метакоммуникация (скрытая коммуникация отражающая отношение к общению и общающихся друг к другу, скрытый смысл их общения выраженный невербально) и метасообщения (скрытое сообщение, которое передается через позу, мимику, жесты, голос, дыхание, темп (информация о внутреннем состоянии человека и его отношении к происходящему и окружающим, а так же к своим словам)).

В ходе анализа было выявлено 45 русских пословиц, поговорок, которые содержат в себе диагностические признаки как вербальных, так и невербальных особенностей верификации лжи у говорящего. Обращает на себя внимание то, что среди выявленных пословиц, поговорок относящихся к верификации лжи в речи говорящего, в два раза больше пословиц в которых содержатся вербальные признаки лжи, чем признаки неправды в невербальном поведении, что может указывать на большую ориентацию русского населения на аудиальную систему восприятия окружающей информации, чем визуальную.

Невербальные признаки лжи:

1. Врет, и глазом не смигнет.
2. Закуси губу-то. Прикуси язычок!
3. Он врет и не поплевывает.
4. Он врет, не кашляет. Врет, не поперхнется.
5. Перекрести свой нос, чтоб больше рос (т. е. бредишь).
6. Так врет, что ни себе, ни людям передышки не дает.
7. Глаз видит правду, ухо слышит ложь.
8. Видом сокол, а голосом ворона.
9. Красна ягодка, да горька на вкус.
10. Наряд соколиный, а походка воронья.
11. Добро не лихо – ходит тихо.
12. Кто правдив, тот спокоен.
13. Кто много врет, тот много божится.
14. Лучше один раз увидеть, чем сто раз услышать.
15. Не суди о людях по их наружности.
16. С лица, воду не пьют.

Вербальные признаки лжи:

1. Врет, Как сивый мерин. Врет, что по-писаному.
2. Он лжет по-печатному (или: по-газетному).
3. Это известный газетчик.
4. Правда шутки не любит.
5. Правда груба, да богу любя. Правда гневна, да богу мила.
6. Врет сплошь, а перевернуть не умеет.
7. Стелет да мелет, врет да плетет. Рассказывай сказки!
8. Человек с коротким умом обзаводится длинным языком.
9. От избытка сердца уста глаголют.
10. Брань правду не любит.

11. В глаза ласкает, а за глаза лает.
12. Вранье, что мочало, спутано и без начала.
13. Мало правды в том, из которого сыплется много слов.
14. Медовый язык, да каменное сердце.
15. У кого желчь во рту, тому все горько.
16. Вранье не споро – попутает скоро.
17. Вранье себя не помнит.
18. Где добра нет, там не ищи правды.
19. Легко поверить небылице, трудней усвоить правду.
20. На правду слов не много.
21. Не говори обиняком – режь правду прямиком.
22. Правда не речиста.
23. Правдивые слова – некрасивы.
24. У кого много причин, тот много врет.
25. Кто словом скор, тот в делах редко спор.
26. По речи узнают человека.
27. Что не складно, то и не ладно.
28. Скалозубы, не бывают любы.
29. Голая правда.

Вербальные и невербальные признаки верификации лжи, закрепленные в устном народном творчестве – это очень интересный материал, который заслуживает более глубокого исследования, в частности в русле этнопсихологического анализа верификации лжи.

Данная статья является лишь первой попыткой исследовать способы верификации лжи в устном народном творчестве. И хотя как иллюстративный материал были использованы исключительно пословицы и поговорки, можно с уверенностью утверждать, что открытие учеными психологами диагностических признаков лжи в невербальном поведении является реальностью, которая существовала и до этого открытия в жизни людей и народов.

студент Сумского Государственного педагогического
университета имени А. С. Макаренка (г. Сумы)

*Научный руководитель: к. психол. н.,
ст. преподаватель Щербак Т. И.*

АССЕРТИВНОСТЬ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВОВОГО САМОСОЗНАНИЯ ЛИЧНОСТИ ПОДРОСТКА

Развитие правового самосознания детерминировано окружающей социальной средой. На его формирование воздействуют многочисленные факторы как общесоциального порядка, так и той микросреды, которая непосредственно окружает данную личность. В процессе формирования правового самосознания личности эти факторы преломляются через конкретные условия жизни и психологические особенности личности, реализуясь в ее деятельности.

Вопросы формирования правового самосознания и ассертивности особенно актуальны в подростковом возрасте. Как известно, именно этому возрасту присущи неполнота сформированности собственных установок, недостаток жизненного опыта, повышенная тревожность, эмоциональность, внушаемость, зависимость поведения от оценок ближайшего окружения. Воспринимая интересы, взгляды окружающих, несовершеннолетние вбирают, впитывают их в себя и в дальнейшем руководствуются ими.

Именно в подростковом возрасте наблюдаются первые проявления отклоняющегося поведения, которые объясняются относительно низким уровнем интеллектуального развития, незавершенностью процесса формирования личности, высоким уровнем тревожности и агрессивности, также отрицательным влиянием семьи, ближайшего окружения, зависимостью подростка от требований группы и принятых в ней ценностных ориентаций. В связи с этим у подростка может развиваться девиантное поведение, и он становится «резервом» для будущей преступности и остается наиболее уязвимой частью общества.

Таким образом, антисоциальное поведение несовершеннолетних обусловлено влиянием биологических и социальных факторов, с учетом которых необходимо строить систему профилактической работы, направленной на предотвращение, заблаговременное предупреждение

действия факторов, отрицательно влияющих на формирование личности и поведение подростков; устранение источников возможных негативных влияний, снижение уровня тревожности и агрессивности, а также повышение их уровня асертивности и правового самосознания.

На сегодняшний день актуальность разработки и применения тренинга асертивности для подростков обусловлена социальными явлениями и требованиями, которые предъявляются к подростку при его вступлении в мир самостоятельности. Подростковый возраст – период, протекание которого во многом определяет дальнейший жизненный путь человека. Именно в это время формируется общее представление о себе, своем месте в мире, о жизненных целях и ценностях. Опыт, полученный в подростковом возрасте, влияет на формирование и проявление уверенности, поэтому имеет смысл делать акцент на развитии асертивности именно у подростков.

Психологи используют термин «асертивность» как синоним уверенности. В переводе с английского языка слово «assert» означает «утверждать упорно, показательно, уверенно». Согласно психологическому словарю, «асертивность – способность человека уверенно и с достоинством отстаивать свои права, не попирая при этом прав других людей». Проблемами асертивного поведения занимались Д. Вольпе, К. Келли, Е. Кристофф, Е. Крукович, А. Лазарус, А. Ланге, В. Ромек и другие психологи. Концепция асертивности оформилась в конце 50-х – начале 60-х годов XX в. в трудах американского психолога А. Солтера и впитала в себя ключевые положения гуманистической психологии – в частности, противопоставление самореализации манипулированию людьми.

Проведенное нами исследование подтверждает, что данная проблема действительно актуальна в подростковом возрасте. Поскольку у подростков не достаточно опыта эффективного взаимодействия, то соответственно, у них нет уверенности в собственной эффективности. Это ведет к негативным психическим состояниям, таким как внутренняя конфликтность, фрустрация, иногда депрессивное состояние.

С другой стороны эта неуверенность на поведенческом уровне выражается как непоследовательные, противоречивые действия и поступки, иногда социально небезопасные, поэтому столь актуально формирование у подростков уверенности в себе, асертивности, что в свою очередь будет способствовать положительному развитию правового самосознания личности подростка.

Под ассертивностью следует понимать свойство личности, ее склонность вести себя, при достижении своих целей, ассертивно (уверенно). Ассертивное поведение — это реализация данного свойства в конкретном поведении человека, способ действий, при котором человек активно и последовательно отстаивает свои интересы, открыто заявляет о своих целях и намерениях, уважая при этом интересы окружающих.

Подростковый возраст богат переживаниями, трудностями и кризисами. В этот период складываются, оформляются устойчивые формы поведения, черты характера, способы эмоционального реагирования; это пора достижений, построения системы ценностей и этического сознания как ориентиров собственного поведения, в процессе которого происходят столкновения с учителями, сверстниками, родителями, социальной средой, расширение «личностного пространства», переживание стрессов. Трудности подросткового возраста связаны с повышенной возбудимостью, с ипохондрическими реакциями, с аффективностью, с острой реакцией на обиду, с повышенной критичностью по отношению к старшим.

Все выше сказанное сопровождается неуверенностью в себе, высокой тревожностью и неадекватной самооценкой, что в свою очередь влияет негативно на развития правового самосознания личности подростка.

В эмпирической части нашей работы, в ходе которой принимали участие учащиеся 10-х классов средней школы №17 г. Сум, мы провели исследование особенностей ассертивного поведения и уровня тревожности. Было доказано что, между высоким уровнем личностной тревожности и низкой ассертивностью поведения подростков существует взаимосвязь. С помощью методик направленных на исследование тревожности и ассертивности, удалось выявить у подростков средний и низкий уровни ассертивности, а также высокий и средний уровни тревожности.

Констатирующий этап позволил нам увидеть необходимость проведения социально-психологического тренинга, направленного на развитие у подростков коммуникативных навыков и коррекцию межличностных отношений в группе сверстников, способствующего повышению уровня ассертивности подростков, повышению их социальной адаптации, а также повышения уровня правового самосознания личности подростка.

Таким образом, для успешного развития правового самосознания в школьной среде, необходимо внедрение в школьные программы тренингов направленных на повышение уверенности и снижения

тревожности детей, проводит консультационные работы с родителями по поводу периодизаций возрастного развития. Подводя итог можно еще раз напомнить, что сложный мир подростка, далеко не всегда понятен взрослому, нуждается в ежедневной поддержке и корректировке.

Чернецка Юлія Іванівна

кандидат педагогічних наук, доцент
КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради (м. Харків)

ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ СВІДОМОСТІ НАРКОЗАЛЕЖНИХ ОСІБ В УМОВАХ РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ

Формування соціально-позитивних якостей і властивостей наркозалежної особи є пріоритетним завданням, що уможливорює повторне входження такої особистості в систему соціальних стосунків у суспільстві. Нині в Україні діє мережа реабілітаційних центрів для осіб з адиктивною і делінквентною поведінкою, які надають соціальні послуги з реабілітації та ресоціалізації особистості. Тому *актуальним* є питання формування правової свідомості наркозалежних, адже, за законодавством України такі особи знаходяться на межі правочинності, часто скоюють злочинні дії та підлягають покаранню. *Метою* матеріалів є висвітлення проблеми формування правової свідомості наркозалежних осіб в умовах реабілітаційних центрів у соціально-педагогічному аспекті.

Аналіз досліджень і публікацій свідчить, що проблема правового виховання викликає науковий інтерес у дослідників різних галузей знань, а саме, в кримінології її вивчали А. І. Долгова, Ю. І. Новик, А. Р. Ратінов, І. П. Рущенко, В. О. Соболев, О. Н. Ярмиш, у галузі теорії держави і права – М. А. Горбаток, В. А. Кучинський, М. К. Подбerezський, О. Ф. Скакун, в галузі правової психології проблему досліджували В. А. Томсинов, Г. Г. Шиханцов. У педагогіці вчені Д. М. Абашідзе, А. І. Долгова, А. П. Кожевнікова, А. М. Медведєва, А. Є. Тарас, М. М. Фіцула, А. І. Романова розробляють різні аспекти правової освіти і виховання. Однак, окремих досліджень, які розкривають особливості формування правової свідомості наркозалежних в умовах реабілітаційних центрів ми не виявили.

У сучасних науково-довідникових джерелах правова свідомість (правосвідомість) визначається як особливий вид суспільної свідомості, сукупність різних форм відображення правової дійсності, уявлень людей про право, його справедливість, цінність, місце і роль щодо забезпечення свободи особи та інших загальнолюдських цінностей. Це поняття міститься в рамках іншої наукової категорії «правова культура», під якою розуміють систему правових цінностей, що відповідають рівню досягнутого суспільством правового прогресу й відображають у правовій формі стан свободи особистості. Спираючись на дослідження І. А. Романової, було з'ясовано, що головний елемент правової культури – це високий рівень правової свідомості, яка у наркозалежної особи або відсутня взагалі, або має деформований характер. Саме від неї залежить дотримання вимог законності. Дії людини залежать від її знань, переконань, вміння орієнтуватися у зовнішніх обставинах, а все це визначається тим, наскільки правові вимоги глибоко вкорінені в свідомість, засвоєні, стали соціальним орієнтиром поведінки. Автор визначає індивідуальну правову свідомість як єдність правових знань, оцінок і уявлень про право й законність, соціально-правових установок і переконань окремої особи, які, формуючись під впливом зовнішніх чинників, спрямовують її поведінку у розв'язанні правових питань. Отже, враховуючи ці чинники можна впливати на свідомість наркозалежної особи і конструювати нові орієнтири правової свідомості наркозалежних осіб.

В умовах реабілітаційних центрів необхідно створювати спеціальні можливості щодо цього, оскільки особистість інколи не може самотійно, без спеціальної соціально-педагогічної і психологічної корекції усвідомити зміст своїх не правочинних дій. У ході бесід і анкетування наркозалежних було встановлено, що поновлення у наркозалежної особи правової свідомості і правової культури відбувається завдяки її позитивному ставленню до правових цінностей. Правова культура включає тільки ту частину правосвідомості, яка виражає позитивне ставлення до права, правильне розуміння права, його вимог, що породжує у свідомості наркозалежної особи позитивні установки і в результаті – активну правомірну і просоціальну поведінку. Для формування правосвідомості згаданої категорії осіб було розроблено відповідну програму, яка містила різні форми, методи і засоби.

Так, формування правової свідомості у наркозалежних відбувалося під час проведення семінарів «Наркоманія як соціальне явище: зростання

злочинності, проблеми соціалізації осіб, які зловживають наркотичними засобами», інформаційно-просвітницьких та культурно-мистецьких заходів, акцій («Харкову – здорові покоління», «Зробимо життя безпечнішим»), виставок малюнків та плакатів наркозалежних, фотовиставок, конкурсів соціальної реклами, творів наркозалежних осіб.

Ефективною формою соціально-педагогічної роботи стала співпраця зі студентами-практикантами КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» ХОР. Студенти використовували метод моделювання педагогічних ситуацій, прийом «емоційної атаки», глосирування, «техніку акваріуму», ділові ігри («Знай і захищай свої права», «Влаштування на роботу», та інші). Це дало змогу забезпечити не тільки знання з правової тематики, а й підвищило соціальну активність наркозалежних, дозволило виробити самостійне творче рішення складних правових питань, підвищило ступінь мотивації наркозалежних до правосвідомості, забезпечило взаємодію майбутніх соціальних педагогів як агентів соціалізації та наркозалежних в умовах реабілітаційного центру.

Таким чином, формування правової свідомості наркозалежних в умовах реабілітаційних центрів можливе завдяки спеціально створеному соціально-педагогічному середовищу, інформаційно-змістовна та практична насиченість якого дозволяє сформувати активну життєву позицію адиктивної особистості й повернути її до повноцінного функціонування в соціумі.

Шипарьова Олександра Володимирівна

аспірантка кафедри педагогіки
Сумського державного педагогічного
університету імені А.С.Макаренка (м. Суми)

ПРАВОВА САМОСВІДОМІСТЬ УЧНІВ ЯК ОДИН ІЗ НАПРЯМІВ ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

Актуальність дослідження. Сучасне українське суспільство на шляху до демократизації всіх сфер суспільного життя зіткнулося з необхідністю вирішення багатьох завдань соціально-психологічного характеру. Зміна механізмів, шляхів та еталонів засвоєння підростаючим поколінням соціальних та правових норм та цінностей, зменшення соціалізуючого

впливу на підростаюче покоління таких інститутів, як професійно-технічних навчальних закладів та молодіжні організації в порівнянні зі стихійними і випадковими факторами зумовлюють необхідність звернутися до проблеми становлення правової самосвідомості учнів як одного із напрямів професійно-технічної освіти.

Мета дослідження – визначити зміст, структурні компоненти правової самосвідомості учнів та організаційні форми її розвитку.

Результати теоретичного аналізу проблеми. На основі аналізу наукової літератури можна стверджувати, що більшість учених схиляються до думки, що самосвідомість – це здатність людини усвідомити саму себе, своє «Я», свої потреби, інтереси, цінності, своє буття і його сенс, власну поведінку й переживання тощо; здатність людини безпосередньо відтворювати себе, сприймати себе з боку, рефлексувати з приводу своїх можливостей.

Об'єктом самосвідомості є особистість, яка одночасно пізнає і пізнається, оцінює та оцінюється. До структури самосвідомості належать самопізнання, самооцінка, самоконтроль.

У вітчизняній психології проблема самосвідомості сконцентрована в основному навколо трьох груп питань: філософсько-методологічні аспекти самосвідомості, пов'язані з особистісною відповідальністю, моральним вибором, моральною самосвідомістю (І. С. Кон, А. Г. Спіркін, А. І. Титаренко та ін.); загальнопсихологічні аспекти становлення самосвідомості в контексті проблеми розвитку особистості (Л. І. Божович, І. І. Чеснокова, С. Л. Рубінштейн та ін.); соціально-перцептивні аспекти самосвідомості, пов'язані з особливостями самооцінок, оцінками оточуючих, з самосвідомістю і пізнанням інших людей (А. В. Захарова, А. І. Липкина, В. В. Столін та ін.).

Отже, самосвідомість особистості є важливим чинником становлення та самовдосконалення індивіда у структурі соціальних відносин. Вона є складним психічним процесом, сутність якого полягає у сприйнятті особистістю себе в численних ситуаціях взаємодії з іншими людьми, осмисленні себе як суб'єкта дій, почуттів, поведінки, позиції в соціумі.

Щодо правової самосвідомості учнів, то в першу чергу необхідно зазначити, що правова самосвідомість – це форма свідомості, пов'язана із віддзеркаленням правових явищ, сукупності поглядів і ідей, що виражають відношення учня до права і законності, його уявлення про належний правопорядок, про правомірне та неправомірне.

Зміст правової самосвідомості учнів складають чотири основних види оціночних ставлень: до права і законодавства (його принципів, норм, інститутів); до правової поведінки оточуючих і до об'єктів діяльності (злочинності та злочинців); до правоохоронних органів; до своєї правової поведінки (самооцінка).

За своєю структурою правова самосвідомість є складним і багаторівневим психологічним феноменом, який включає в себе знання права, правову ідеологію, оцінювання і поведінковий елемент (установки). Опираючись на праці провідних вчених (Л. І. Божович, А. В. Петровського, А. С. Чернишева, В. В. Лазарева, В. Н. Хропанюк) можна визначити основні структурні компоненти правової самосвідомості учнів:

- пізнавальний – передбачає засвоєння правових норм, набуття необхідних знань про правові відношення і відображається у здійсненні цілеспрямованого правового виховання в рамках навчальних дисциплін (або самоосвіти);
- ціннісно-орієнтаційний – забезпечує регуляцію поведінки учнів з позиції правових норм, оцінювання власної поведінки, орієнтацію у змісті спільної правової діяльності, розуміння її соціальної значущості і відображається в правових емоціях;
- діяльнісний – передбачає активність учнів у правовій діяльності, прояв їх індивідуальності та суб'єктної позиції і проявляється у правовій поведінці неповнолітніх.

Формою правової самосвідомості учнів є усвідомлення ними власної гідності – уявлення про свою цінність як особистості. Підтвердження та утвердження своєї гідності сприяє, успішності учнів у взаємодії з іншими людьми. Розуміння учнями власної гідності є одним із способів усвідомлення відповідальності перед собою як особистістю. І від партнерів по взаємодії гідність учня вимагає поваги до себе, визнання за собою відповідних прав і можливостей. Завдяки почуттю власної гідності учні усвідомлюють себе як індивідуальну реальність, самодостатньою особистістю.

Основною метою розвитку правової самосвідомості учнів у професійно-технічних навчальних закладах є формування в учнів правової культури громадянина України, що складається передусім зі свідомого ставлення до своїх прав та обов'язків перед суспільством і державою, закріплених у Конституції України, з поваги до законів та правил людського співжиття. Правові знання зміцнюють життєву позицію, розвивають самосвідомість учнів, удосконалюють їх поведінку в соціальному оточенні, загострюють почуття непримиренності до негативних явищ.

Формування правової освіти та правових знань в учнів професійно-технічних навчальних закладів вирішує такі завдання:

1. Озброєння учнів знаннями законів, підвищення їх правової обізнаності та інформування.
2. Формування в учнів правової самосвідомості для подолання помилкових поглядів та переконань.
3. Формування в учнів поваги до держави та права.
4. Вироблення в учнів навичок та вмінь правомірної поведінки.
5. Формування в учнів нетерпимого ставлення до правопорушень і злочинності.
6. Формування в учнів активної позиції у правовій сфері.

Вдало вибрані організаційні форми будуть сприяти більш успішному розвитку правової самосвідомості учнів. Так, наприклад, одним із базових основ є вивчення учнями курсу «Основи правознавства». До форм та методів правоосвітньої та правовиховної роботи серед учнів можна віднести правові вікторини; години спілкування з елементами тренінгу; виховні години; диспути; конкурси; конференції тощо.

Створена у професійно-технічних навчальних закладах Рада правопорядку та учнівське самоврядування здійснюють роботу по попередженню правопорушень. Правоосвітницька робота серед учнів здійснюється також через зустрічі з працівниками служби у справах неповнолітніх, кримінальної міліції.

Обираючи форми і методи для формування правової самосвідомості учнів, важливо враховувати особисті чинники, що впливають на формування протиправної поведінки, та визначити причини, серед яких: незадоволені потреби; психофізіологічні порушення; особливості емоційно-вольової сфери, характеру; педагогічна занедбаність; помилкові переконання; несформованість комунікативних навичок; адитивна поведінка; неадекватна самооцінка; низький культурний рівень тощо.

Висновки. Правова самосвідомість учнів відіграє вагомую роль у формуванні та реалізації права, оскільки може виступати вагомим чинником правового розвитку, прогресу в демократичних перетвореннях або чинником гальмування, супротиву реформам, які здійснюються в суспільстві. З огляду на це, зміст правової свідомості підрастаючого покоління сьогодні значною мірою визначатиме вектор політичного, правового розвитку держави в недалекому майбутньому.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНОГО ВИГОРАННЯ ПСИХОЛОГІВ ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВ

Поглиблення соціально-економічної кризи актуалізувало необхідність різкого переорієнтування на принципово новий для масової свідомості тип мислення. Стресова ситуація, викликана різкою зміною життя, стереотипів поведінки, характерних для кризового періоду, змусила людей приймати нестандартні рішення, засновані не стільки на свідомій оцінці, скільки на інтуїтивних імпульсах, припущеннях, підсвідомості. Соціально-економічні перетворення, які характеризуються сьогодні нестабільністю і відсутністю чітких програм їх впровадження в життя, у першу чергу позначилися на соціальних суб'єктах, багато в чому змінивши тип їх поведінки (зробивши її більш емоційною). Насамперед це стосується суб'єктів праці, серед яких спостерігається посилення синдрому професійного вигорання.

Специфікою професійної діяльності психологів пенітенціарних установ є складність умов її виконання, високий ризик перебування у стресовому стані, наявність психоемоційних перенавантажень, які обумовлюють швидкий розвиток професійного вигорання. Термін «*професійне вигорання*» (англ. «*burnout*») був введений Г. Фреденбергом (1974 р.) для позначення психічного стану людей, які інтенсивно і тісно спілкуються з іншими. В науковій літературі феномен «професійного вигорання» визначається, як стан емоційного, психічного і фізичного виснаження, який розвивається внаслідок хронічного стресу на робочому місці. Зауважимо, що визначення будь-якого феномену припускає аналіз його елементів. Зважаючи на це, професійне вигорання необхідно досліджувати як складний психофізіологічний феномен, що включає емоційне, розумове та фізичне виснаження внаслідок тривалого емоційного напруження пов'язаного із професійною діяльністю у сфері «людина-людина».

Синдром «професійного вигорання» є одним із виявів стресу, з яким стикаються суб'єкти праці у своїй професійній діяльності. Чинники, що його обумовлюють можна поділити на зовнішні та внутрішні. В контексті досліджуваної проблеми, увагу заслуговують насамперед внутрішні (ті, що належать суб'єкту праці), або як їх називають, – особистісні чинники вигорання, а саме: сензитивність; інтровертованість; високий рівень емоційної лабільності та емпатії; перфекціонізм (прагнення досконалості); високий рівень домагань; схильність ставити нереалістичні цілі; низька толерантність; високий вольовий контроль, зокрема під час вольової регуляції негативних емоцій; низька самооцінка, високий рівень тривожності та схильності до депресивних реакцій; риси залежності (значна потреба в зовнішній підтримці, схваленні, трудоголізм).

Зауважимо, що до професійного вигорання більше схильні працівники, які за родом служби змушені багато й інтенсивно спілкуватися з людьми. Причому більш інтенсивно «вигорають» суб'єкти праці, що мають інтровертований характер, або індивідуально-психологічні особливості, що не узгоджуються з професійними вимогами. У цьому зв'язку, доречно нагадати, що за професіограмою психолога, якостями що перешкоджають ефективній професійній діяльності є: психічна та емоційна неврівноваженість; агресивність; замкненість; нерішучість; ригідність мислення; низький інтелектуальний рівень розвитку.

Виходячи з вище наведеного, професійне вигорання постає як синдром, група симптомів якого з'являється одночасно, але не проявляється одночасно, оскільки «вигорання» є процесом індивідуальним і розгортається в декілька стадій. Вигорання має тенденцію до інтенсифікації, посилення симптомів. Першими симптомами є загальне почуття втоми, вороже ставлення до роботи і колег, загальне невизначене почуття занепокоєння, сприймання професійної діяльності як такої, що постійно ускладнюється і стає менш насиченою позитивними емоціями.

Проявами професійного вигорання є зміни в поведінці суб'єктів праці та ригідність у професійному мисленні. Зауважимо, що на сьогодні виділено понад ста симптомів вигорання, які об'єднують у 5 груп: фізичні (втома, втомлюваність, безсоння, запаморочення, розлади травлення); емоційні (песимізм, цинізм, байдужість, агресивність, дратівливість, тривога, почуття провини); поведінкові (постійне бажання відпочити, байдужість до їжі, вживання тютюну, алкоголю, інших психотропних речовин); інтелектуальні (падіння інтересу до нових теорій, ідей у роботі, до

альтернативних підходів тощо); соціальні (низька соціальна активність, падіння інтересу до колишніх захоплень, хобі, дозвільної сфери життя, обмеження соціальних контактів тільки вимушеними).

На нашу думку, соматичними та психосоматичними ознаки професійного вигорання психологів пенітенціарної служби є ті ж самі симптоми, що характерні для всіх суб'єктів праці системи «людина – людина», а саме: фізичне виснаження та підвищена стомлюваність; головні та спинні болі; розлади сну (безсоння або навпаки – підвищена потреба у сні); розлади травлення; зниження або підвищення тиску; загострення супутніх і хронічних захворювань; підвищена вразливість до інфекційних хвороб; поява або загострення шкірних реакцій і недуг. Серед існуючих рекомендацій щодо попередження професійного вигорання назвемо ті, що стосуються необхідності: завжди намагатися з'ясувати причину тривоги; пам'ятати, що завжди є ті, кому значно гірше; раціонально планувати час; займатися своїм здоров'ям; контролювати свої емоції, і найголовніше пам'ятати, що проблеми не треба переживати, їх треба своєчасно вирішувати.

Таким чином, феномен професійного вигорання необхідно розглядати як явище особистої деформації професіонала (суб'єкта праці) під впливом тривалої емоційно напруженої професійної діяльності. Професійне вигорання є складним набутим психофізіологічним стереотипом емоційних реакцій та професійної поведінки, який визначається як емоційне, розумове і фізичне виснаження від довготривалого перебування у стресовій професійній ситуації.

РОЗДІЛ IV. ДЕВІАНТНА ТА ДЕЛІНКВЕНТНА ПОВЕДІНКА ОСОБИСТОСТІ

**Альшевська Вікторія Вадимівна,
Шкурат Андрій Андрійович**

студенти Сумського державного педагогічного
університет імені А.С. Макаренка (м. Суми)

*Науковий керівник: ст. викладач,
к. психол. наук Т. І. Щербак*

ФОРМУВАННЯ АДЕКВАТНОГО ОБРАЗУ Я ЯК ПРОФІЛАКТИКА ПСИХОЛОГІЧНОГО НАСИЛЬСТВА У РОДИНІ

У процесі сімейного життя у подружніх пар часто змінюється образ Я. Створивши сім'ю вони починають виконувати нові соціальні ролі. Змінюються раціональна, емоційно-ціннісна та поведінкова складова цих ролей. Ці зміни стосуються самоідентичності особистості, перерозподілу ролей у подружніх стосунках, у взаємодії з особами старшого покоління і т.п. Відчутно змінює образ Я особистості та критерії її самооцінки народження дитини. Обрана тема недостатньо розглянута у науковій літературі, тому дана проблематика слугувала підґрунтям для вибору теми.

Образ Я постає як сукупність уявлень особистості про себе і є визначальним чинником, що скеровує діяльність і поведінку особистості. У чоловіка і жінки, які стали подружжям, у процесі сімейного життя змінюється образ Я. На зміну усвідомленню відношення «Я і Ти» приходить усвідомлення нової якості стосунків – «Ми».

Між образом Я подружніх партнерів та характером їх подружніх взаємин існує складний взаємозв'язок: з одного боку, образ Я виступає детермінантою поведінки кожного зі шлюбних партнерів, а відповідно і їхніх взаємин; з іншого боку, розвиток подружніх стосунків впливає на особистість кожного партнера і може спричинити деякі трансформації образу Я. Невпевненість у адекватності образу самого себе викликає почуття беззахисності.

Важливим завданням, яке стоїть перед молододою сім'єю, є адаптація молодого подружжя до нових ролей – чоловіка і дружини.

Перехід до батьківства є одним з основних періодів в родинному циклі. Батьківство передбачає істотні зміни в образі Я. Такими змінами можуть бути: прийняття чи неприйняття нової ролі Я-мати, Я-батько, їх оцінка (на скільки чоловік і дружина можуть бути гарним батьком чи гарною матір'ю), відчуття себе батьками, почуття відповідальності, потрібності дитині і т.п. Кожен з подружжя повинен мати уявлення про потреби, що існують у його партнера і які важливі для нього, і намагатися максимально задовольнити їх. Незадоволення тих чи інших потреб одного або обох партнерів, невідповідність шлюбно-сімейним очікуванням, неадекватність образу Я подружніх партнерів може призвести до девіацій у сім'ї, а саме до конфліктів, які руйнують стійкість шлюбу.

Неадекватний образ-Ми набуває форми сімейного міфу, який сприяє підтриманню сімейних дисфункціональних відносин в сім'ї, в результаті чого потреби її членів в зростанні та змінах, в самоактуалізації і кооперації виявляються незадоволеними, а сім'я в цілому ригідно відтворює минулий свій досвід, мало враховуючи зміни у великій системі (суспільстві), та у індивідуальних системах (окремих її членах).

Проблема адекватного формування образу Я полягає в тому, що в соціально дезадаптованих особистостях ускладнюється процес творчого пристосування до оточення, тому в них формується хибне уявлення про світ і про себе в ньому. Адекватність вимірюється тим, наскільки успішно особистість реалізує власні потреби в соціумі, віднаходить там своє місце і на емоційному рівні відчуває їх. Формування адекватного образу Я подружніх партнерів може слугувати як профілактика психологічного насильства у родині.

Психологічне насильство в сім'ї – насильство, пов'язане з дією одного члена сім'ї на психіку іншого члена сім'ї шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно спричиняється емоційна невпевненість, нездатність захистити себе та може завдаватися або завдається шкода психічному здоров'ю.

Психологічне насильство в сім'ї на основі неадекватного образу Я проявляється в образах із використанням лайливих слів та криків, які принижують честь і гідність члена сім'ї, образливих жестах із метою приниження члена сім'ї або тримання його в атмосфері страху. Психологічне насильство у родині найчастіше здійснюють саме чоловіки. Спектр психологічного насильства включає: а) психологічні дії (погрози, приниження, образи, надмірні вимоги, надмірна критика, брехня, ізоляція,

заборона на поведінку і переживання, негативне оцінювання, фрустрація основних потреб члена родини і т. п.; б) психологічні ефекти (втрата довіри до себе і світу, дифузна самоідентичність, статево залежний когнітивний стиль, зовнішній локус контролю, занепокоєння, тривожність, агресивність, поступливість, комунікативна некомпетентність, низька самооцінка, схильність до самотності, суїциїдальні схильності); в) психологічні взаємодії (домінантність, ефективність, непередбачуваність, непослідовність, неадекватність, невпевненість, безпорадність і т. п.).

Таким чином, адекватність та цілісність образу Я є фундаментальним фактором визначення поведінки і розвитку особистості, та знаходження свого місця в соціальній структурі. Незадоволеність образом Я партнера, небажання змінювати свій, неадекватність образу Я призводять до психологічного насильства у родині, конфліктів між подружніми партнерами, що негативно та руйнівно впливають на подружнє життя та відносини один з одним. Психологічне насильство, також емоційне або моральне насильство — це форма насильства, яка може приводити до психологічної травми, у тому числі тривожності, депресії і посттравматичного стресового розладу членів родини. Формування адекватного образу Я подружніх партнерів може слугувати профілактикою саме психологічного насилля у родині.

Весоловська Наталія Петрівна

старший лаборант кафедри іноземних мов
Національна академія внутрішніх справ
*Науковий керівник: завідувач кафедри
юридичної психології, кандидат психологічних
наук, доцент Кудерміна О.І.*

ЧИННИКИ ВИНИКНЕННЯ ЗЛОЧИННОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

Проблема делінквентної поведінки характеризується значним періодом наукових досліджень, але незважаючи на це, вона не втрачає своєї актуальності. Злочинність неповнолітніх є самостійною юридико-психологічною проблемою, оскільки відрізняється від злочинності дорослих тим, що обумовлюється віковими особливостями злочинців. Кожен злочин – явище вкрай індивідуальне і багатofакторне, а злочин неповнолітнього це – специфічний показник несприятливих умов життя та

виховання дитини. Психологи вважають, що вже у п'ять років характер людини сформований принаймні на три чверті з урахуванням успадкованих моментів. Проте риси характеру й біологічна спадщина ще не визначають майбутньої криміналізації особи. Важливою є система соціальних цінностей, так як на її фундаменті дитина формує свої потреби.

Недоліки сімейного та шкільного виховання є детермінантами, які сприяють злочинності неповнолітніх. Сім'я займає центральне місце у формуванні особи неповнолітнього, надає дитині уявлення про життєві цінності, про те, що потрібно знати і як себе поводити в суспільстві. Численні дослідження засвідчують, що згуртовані родини, яким притаманні послідовні дії батьків стосовно дітей, ефективний контроль, міцні емоційні зв'язки, можуть подолати несприятливі соціальні умови. Діти, які виховуються у таких родинах, мають відносно невеликі шанси перетворитися на правопорушників. І навпаки, у зовнішньо благополучній і матеріально забезпеченій родині можуть зростати егоїстичні, бездушні до почуттів інших неповнолітні, які демонструють зневагу до морально-правових правил і норм суспільства, оскільки саме таку поведінку вони спостерігали у своїй сім'ї. Агресивна поведінка дітей нерідко зумовлена насильством у родині з боку батьків.

Несприятливі умови сімейного виховання є лише однією із складових тих обставин перед якими постає неповнолітній злочинець. Стаючи дорослішим він розширює коло свого спілкування і тим самим збільшує кількість різноманітних факторів, які впливають на нього. Значне місце в житті неповнолітнього починають займати не тільки друзі та однолітки, а й дорослі люди, які не перебувають із ним у родинних відносинах. З кожним роком все більше уваги неповнолітніх привертають оточуючі люди, їхні вчинки та поведінка, серйозніше й ближче сприймають їхні думки, оцінки, судження. До моменту настання віку правової відповідальності підліток перебуває вже в різноманітних контактах з однолітками та дорослими, він має певний досвід спілкування з людьми та починає свідомо визначати своє ставлення до них і безпосереднього побутового оточення.

Ряд негативних факторів у системі закладів освіти, які є найважливішими інститутами виховання дитини, можуть об'єктивно призводити до формування антисоціальної мотивації. До таких негативних факторів належать: відсутність індивідуального підходу до кожної дитини як через обтяженість педагогічних працівників, так і

недостатні фахові здібності деяких із них; сприймання педагогами учнів та їх батьків як джерела отримання додаткового заробітку і внаслідок цього несправедливе оцінювання знань учнів (меркантильний або корупційний підхід); відсутність програм, розрахованих на різні здібності дітей.

Ще одним важливим чинником формування особистості дитини є сфера проведення дозвілля. Беззмістовне, бездіяльне проведення вільного часу в групі однолітків або старших товаришів призводить до того, що такий спосіб життя стає звичкою, яка формує відповідні потреби. Потреба в самоствердженні за відсутності позитивних нахилів і відповідних можливостей призводить до негативних форм активності.

Руйнівних дій на психологію неповнолітнього завдає негативний вплив засобів масової інформації і зокрема, телебачення та Інтернет-мережі. За відсутності контролю і вільного доступу до різного роду інформації, неповнолітні легко засвоюють певні аморальні стереотипи поведінки, що врешті може призводити до вчинення правопорушень. Дослідження вчених свідчать, що насильство та терор, які відображаються у засобах масової інформації, травмують дітей та підривають моральні засади існування суспільства. Результати наукових досліджень доводять, що постійний показ насильства сприяє росту агресивності, бездушності в одних і відчуття ізольованості в інших неповнолітніх.

Підліткам властиве підвищене прагнення до спілкування, що є віковою ознакою їх соціалізації. Знайшовши для себе референтну групу, підліток дорожить своїм становищем у ній. Водночас, нерідко він не може критично осмислити ситуацію. Застосування сили, цинізм, нахабність, знуцання над слабшими, які пропонує йому така група, сприймаються як еталон поведінки. Авторитетами нерідко є особи з кримінальним досвідом і тут роль дорослих у втягненні підлітків до злочинної діяльності розглядається як провідна.

Загальновідомо, що підлітки у наш час є однією з найменш захищених верств населення. Неуважне ставлення держави та наукового співтовариства до проблем виявлення та профілактики злочинної поведінки неповнолітніх зумовлює ланцюгову реакцію виникнення більш значущих юридико-психологічних проблем у суспільстві.

**ПРИНЦИПИ ПРАКТИЧНОЇ РОБОТИ
З НІВЕЛЮВАННЯ І ПОПЕРЕДЖЕННЯ ПРОЯВУ
ДЕВІАНТНОЇ / ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У НЕПОВНОЛІТНІХ**

У своєму дослідженні А. Луценко апробував та підтвердив ефективність методики роботи з девіантними неповнолітніми, яка отримала назву Індивідуальний план дій (ІПД).

Запропонований ним методологічний підхід до процесу корекції, реінтеграції неповнолітніх із проявами девіантної поведінки в мікросоціальне середовище ґрунтується на таких положеннях: спільна робота передбачає єднання з дитиною і розвитку її мотивації; необхідним є бажання клієнта до відновлення, позитивних змін; керівник має серйозно ставитись до скарг і пропозицій дитини; процес змін передбачає налагодження ефективних стосунків і співпраці із працівниками КМСД, соціальної служби у справах дітей та психологічними службами навчальних закладів; необхідно ставити реалістичні й короткотривалі цілі, які узгоджуються із загальною метою діяльності – недопущення рецидивної поведінки; організація діяльності передбачає досягнення двосторонніх домовленостей стосовно цілей і засобів виправлення. (виховання, перевиховання)?

Організація практичної роботи з нівелювання і попередження прояву девіантної / делінквентної поведінки ґрунтується на принципі «Що працює?», зміст якого полягає у визначенні оптимальної моделі взаємодії, ефективних засобів впливу на поведінку й особистість з урахуванням особливостей індивідуальної ситуації дитини. Одним із ключових понять у цьому контексті є поняття «ризик».

1. *Принцип ризику* досить важливий для організації психолого-педагогічної корекції з дитиною. Йдеться про два ризики: ризик рецидивізму та ймовірності завдання шкоди. Під час роботи з дитиною варто пам'ятати, що завжди існує ризик повторення девіацій або скоєння правопорушень. На це впливають як суб'єктивні, так і об'єктивні фактори. Що більшим буде такий ризик, то інтенсивнішою має бути робота з дитиною: довшою, частішою та «всепрониклою». До вірогідності завдання шкоди мають стосунок три питання. Перші два пов'язані з тим, що неповнолітній завдасть фізичної або психологічної шкоди жертві та самому собі. Оцінка таких ризиків дуже важлива і має відокремлюватися

від оцінки ризику рецидивізму. Ризик повторення (рецидивізму) для неповнолітнього може бути незначним, але його наслідки – серйозні. Третє питання стосується можливості завдання шкоди самому процесу психологічної і соціальної реабілітації: існує ймовірність того, що неповнолітній не виконуватиме досягнутих домовленостей, зневажатиме умови, втече або буде агресивним до свого керівника. Оскільки ризики завдання шкоди є більш чіткими, простіше визначити, в яких ситуаціях мають застосовуватися форми контролю для захисту інших, самої дитини або для гарантування безперервного та ефективного її супроводу.

2. *Принцип потреб* лежить в основі визначення, що має бути метою перевиховання для попередження повторення (рецидивізму). Із цією метою працівники КМСД, психологи, педагоги, психіатри та інші мають концентрувати свою увагу на змінних асоціальних (криміногенних) факторах, які стосуються безпосередньо прояву асоціальної поведінки чи скоєння правопорушення. Асоціальні (криміногенні) фактори – це характеристики або обставини, які можуть вплинути на прояви поведінки певного характеру. Необхідно розрізняти загальні криміногенні фактори, що стосуються всіх неповнолітніх, і специфічні – стосуються конкретних типів правопорушень, наприклад, осіб, які скоїли статеві правопорушення, або неповнолітніх із певною залежністю, або неповнолітніх, котрі страждають від певного розладу особистості.

Друге важливе розмежування – це розмежування між *зафіксованими* та *динамічними асоціальними* (криміногенними) факторами: зафіксовані фактори змінити складніше (такі як фізичний або розумовий розлад; досвід від скоєних раніше правопорушень). Динамічні асоціальні (криміногенні) фактори можна змінювати, наприклад, погані умови проживання, недогляд зі сторони батьків, відставання у навчанні тощо.

3. *Принцип здатності на реагування* передбачає, що добирають такі засоби впливу на неповнолітнього, які віднаходять відгук у його поведінці, ставленні. Перш за все, це стосується відбору програми, за допомогою якої можна ефективно знизити вплив асоціальних (криміногенних) факторів: добре відомо, що поведінкові та когнітивно-поведінкові корекційні програми дають непогані результати, особливо, якщо неповнолітній активно навчається конкретним навичкам, які можуть застосовуватися в щоденному соціальному контексті, наприклад, у навчанні, роботі, соціальному середовищі. Дуже важливо для молодших дітей мобілізувати родинну мережу. Це не завжди можливо, але має стати відправною точкою при розгляді і складанні корекційних програм.

4. *Принцип професіоналізму* концентрує увагу на тому, хто застосовує програму (методологію) та керує супроводом неповнолітнього. Керівник має бути достатньо професійним, аби вирішувати, які асоціальні (криміногенні) фактори неповнолітнього є проблематичними та які практики можна застосувати. Реалізація програми також потребує достатнього професіоналізму. Існує тісна кореляція між рівнем професіоналізму ведучого (керівника) програми та її загальною ефективністю, результативністю. Будь-яка програма, що реалізується неналежним непрофесійним чином, може навіть сприяти рецидивізму.

5. *Принцип цілісності* визначає, як мають реалізовуватися програми. Керівники, психологи та інші особи повинні реалізовувати обрані програми відповідно до розробленого плану. Такий принцип буде дієвим лише тоді, коли будуть виконані принципи з 1 до 3 включно.

6. *Принцип власного контексту* стосується того, де будуть реалізовуватися програми. Це має відбуватися у звичайному природному середовищі неповнолітнього: вдома з батьками або особами, які їх замінюють. Однак слід пам'ятати, що у разі виявлення ризику перебування дитини в домашньому середовищі (можливість прояву насилля, вандалізму, агресії тощо) необхідно розглянути всі можливості забезпечення для дитини безпечного середовища. Це уможлиблює поєднання корекційних програм із контекстами, такими як дім, школа, робота і дозвілля. Неповнолітній учиться, як застосовувати нові конкретні навички (на основі принципу здатності на реагування) у різних ситуаціях.

Під час реалізації спільного Українсько-Нідерландського проекту «Ресоціалізація неповнолітніх правопорушників в Україні: розробка та запровадження методології соціально-психологічної роботи», що виконувався Всеукраїнською Фундацією «Захист Прав Дітей» за підтримки Державного департаменту України щодо виконання покарань, було відпрацьовано інноваційний інструментарій по роботі з дітьми, які готуються до звільнення з установ відбування покарань. Хоча проект був спрямований на розробку методології підготовки засуджених неповнолітніх до звільнення, запропонований інструментарій може бути застосований і в інших сферах діяльності фахівців по роботі з неповнолітніми з проблемною поведінкою. В основу цього документа покладено пріоритети, потреби і проблеми дитини. Такий підхід відкидає будь-яку уніфікацію, узагальнення і, водночас, передбачає налагодження тісної міжвідомчої та міжсекторальної співпраці з метою надання системи необхідних послуг.

студентка Сумського державного педагогічного
університету імені А. С.Макаренка (м. Суми)
*Науковий керівник – к. психол. н.,
доц. Єрмакова Н. О.*

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА КРЕАТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Кожен сучасний громадянин щодня стикається з різноманітними проявами соціально небажаної поведінки – агресією, шкідливими звичками, протизаконними діями. Все це об'єднується поняттям «девіантна поведінка». В загальному сенсі, девіантну поведінку можна позначити як відхилення від прийнятих в тому чи іншому суспільстві соціальних норм, правил поведінки. Форми девіантної поведінки впливають на інтелектуальні здібності дітей і підлітків, на їх пізнавальні процеси. Щороку в усьому світі кількість підлітків з поведінкою, що відхиляється, зростає. Тим часом, реалії сьогодення вимагають від людини високого розвитку інтелекту, а головне – творчих здібностей.

Мета: спираючись на праці зарубіжних та вітчизняних дослідників виявити особливості впливу девіантної поведінки на творче мислення та креативність особистості.

У сучасному світі поведінка деяких дітей і підлітків звертає на себе увагу порушенням норм, відрізняється від поведінки тих, хто вкладається в нормативні вимоги сім'ї, школи і суспільства. Це поведінка, що характеризується відхиленням від прийнятих моральних, а в деяких випадках – і правових норм. Вона включає антидисциплінарні, антисоціальні, делінквентні протиправні і аутоагресивні (суїцидальні і самопошкоджуючі) вчинки.

Креативне мислення, характерне для ідеальної поведінки, має свої особливості. По-перше, воно пластичне. Творчі люди пропонують безліч рішень у тих випадках, коли звичайна людина може знайти лише одне або два. По-друге, воно рухливе: для творчої людини не складає труднощів перейти від одного аспекту проблеми до іншого, не обмежуючись єдиною точкою зору. І, нарешті, воно оригінальне, оскільки породжує несподівані, небанальні й незвичні рішення (Ж. Годфруа).

Ідеальна поведінкова норма має на увазі не тільки «відповідність поведінки» (за А. В. Петровським), але і творчу його спрямованість –

креативність, або плідність (згідно з Е. Фроммом). Ідеальною поведінковою нормою слід визнати поєднання гармонійної норми з креативністю індивіда. Однією з форм такої поведінки визнається пошукова активність, спрямована на задоволення потреби в новій інформації, в нових переживаннях, розширенні свого досвіду (В. С. Ротенберг, В. В. Аршавський). Звичайний пересічний громадянин, на думку вказаних дослідників, не схильний до пошукової активності, не шукає нових знань, відчуттів і переживань. Девіант, навпаки, надмірно допитливий, вкрай нестабільний і найвищою мірою схильний до ризику і існуванню в невизначеності.

Парадокс полягає в тому, що девіантна і креативна поведінка можуть мати подібні риси. Наприклад креативність індивіда має такі ознаки, як: незалежність поглядів і неконформність суджень; прагнення вийти за рамки, «порушити кордони», оригінальність і нестандартність; відкритість до всього нового і незвичайного; стійкість до невизначеним ситуацій; чутливість до краси в широкому сенсі слова тощо.

Щодо девіанта (адиктивної особистості), то йому властиві такі ознаки: неконформність, неадаптивність поведінки і суджень; жага «гострих відчуттів», незвичайних поза межних переживань; епатажність, схильність до ризику, незвичайних і нетривіальних способів досягнення задоволення; хороше перенесення кризових ситуацій у поєднанні з поганою адаптацією до повсякденних ситуацій; високий рівень пошукової активності в сфері девіантних інтересів; прагнення уникати відповідальності; прагнення говорити неправду тощо.

Отже ми бачимо, що ознаки креативної і девіантної поведінки мають спільні риси. Відмінність полягає тільки в тому, що для справжньої творчості (ідеальної норми) задоволення складає сам процес пошуку, а негативний результат тільки посилює знання про предмет і сигналізує про те, що напрям пошуку має бути змінено, в той час як для девіантного різновиду пошукової активності основною метою є результат – задоволення.

Для підліткового віку дуже важливий розвиток інтелектуальних здібностей і творчого мислення, точніше креативності. Найчастіше девіантна поведінка – це реакції дітей і підлітків на важкі обставини життя. А пошук найкращих шляхів вирішення проблем, пошук різних варіантів (в тому числі і девіантних) досягнення своєї мети є не що інше, як прояв творчих здібностей. Одні дослідження, проведені з метою виявлення особливостей розвитку креативності у дітей з девіантною

поведінкою, стверджують, що ці феномени мають взаємозв'язок і підтверджують той факт, що девіанти мають переважно високий рівень розвитку креативності та творчих здібностей.

Існують і інші думки, які свідчать, що девіантна поведінка, навпаки, стримує розвиток креативності у дитини: чим вищий рівень прояву девіантної поведінки, тим нижчий рівень креативності має індивід. Цікавою є і така точка зору, згідно з якою творчі досягнення пов'язані з невротизмом. Але є дослідники, які, навпаки, відзначають у високо креативних індивідів велику силу духу, стійкість до перешкод навколишнього середовища, до різного роду конфліктів.

Безумовно, такі феномени, як творчі здібності і девіантна поведінка мають певний зв'язок. Єдиної думки стосовно того, що всі діти з антисоціальною поведінкою мають високий рівень креативності і творчих здібностей, немає. Проте, більшість дослідників стверджують, що і різні види творчості, і різні види антигромадських проявів – форми соціальної активності людини. При всій їх суспільній нерівнозначності є дещо загальне, що дозволяє вловити їх єдність: нестандартність, нешаблонність вчинків, вихід за рамки звичного, за межі норми, прорив «із замкнутої шкаралуи самодостатнього світу повсякденної свідомості».

Гнездік Альона Олександрівна

студентка Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
*Науковий керівник: викладач кафедри
практичної психології Харченко Т. Г*

ВИВЧЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СУБКУЛЬТУРИ ГРУПОВОЇ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

На думку вчених-пенітенціаристів, Антоняна Ю. М., Белічева С. А., Герасимова О. І., основним фактором взаємної криміналізації в кримінальних групах неповнолітніх є кримінальна субкультура. Спочатку кримінальна субкультура виникла в закритих виховних і виправних установах, а потім поширилася за їх межами, захопивши значну частину підлітково-юнацької популяції, насамперед – важких і педагогічно занедбаних підлітків. Вона, як і будь-яка культура, по своїй суті агресивна,

вторгається в культуру офіційну, зламуючи її, змінюючи її цінності та норми, насаджуючи в ній свої правила.

Пірожков В. Ф. під кримінальною субкультурою розуміє сукупність духовних і матеріальних цінностей, які регламентують та упорядковують життя і злочинну діяльність кримінальних співтовариств, що сприяє їх живучості, згуртованості, кримінальній активності та мобільності, спадкоємності поколінь правопорушників. Носіями кримінальної субкультури є кримінальні групи, а персонально – рецидивісти. Вони акумулюють, пройшовши через в'язниці та колонії, стійкий злочинний досвід, «зłodійські закони», а потім передають все це підростаючому поколінню.

Основу кримінальної субкультури складають чужі цивільному суспільству цінності, норми, традиції, різні ритуали, які об'єднують в групи молодих злочинців. У них, у спотвореному вигляді, відображені вікові та інші соціально-групові особливості неповнолітніх. Соціальна шкода кримінальної субкультури полягає в тому, що вона потворно соціалізує особистість та є механізмом відтворення злочинності в молодіжному середовищі.

На думку Росинської Є. Р. та Степанчикова С. А., кримінальна субкультура відрізняється від звичайної підлітково-юнацької субкультури кримінальним змістом норм, що регулюють взаємовідносини і поведінку членів групи між собою і зі сторонніми для групи особами (із «чужинцями», представниками правоохоронних органів, громадськості, дорослими). Вона прямо, безпосередньо і жорстко регулює кримінальну діяльність неповнолітніх та їх злочинний спосіб життя, вносячи в них певний «порядок».

За Пірожковим В. Ф., кримінальна субкультура базується на дефектах правосвідомості, серед яких можна виділити правову необізнаність та дезінформованість, соціально-правовий інфантилізм, правове безкультур'я, соціально-правовий негативізм та цинізм. У молодіжному кримінальному середовищі складається особлива групова правосвідомість зі своїми «законами» і нормами як елемент цієї субкультури. При цьому дефекти правосвідомості поглиблюються дефектами моральної свідомості, яка нехтує загальнолюдськими принципами моралі.

Кримінальна субкультура, цінності якої формуються кримінальним світом із максимальним урахуванням вікових особливостей неповнолітніх, приваблива для підлітків і юнаків – стверджують Кузнецов Н. Ф. та Аргунов Ю. Н. Приваблива вона: наявністю широкого кола діяльності й

можливостей для самоствердження; процесом кримінальної діяльності, що включає ризик, екстремальні ситуації; відсутністю заборон на будь-яку інформацію і, перш за все, на інтимну; урахуванням стану вікової самотності, пережитої підлітком, і забезпеченням йому в «своїй» групі морального, фізичного, матеріального та психологічного захисту від агресії ззовні.

Таким чином, проаналізувавши роботи з даної проблематики, можна зробити такі висновки: кримінальна субкультура включає в себе суб'єктивні людські сили і здібності, реалізовані в груповій кримінальній діяльності, предметні результати діяльності злочинних співтовариств. Усе це знаходить відображення, перш за все, в особливій «філософії» кримінального світу, виправдовує вчинення злочинів, що заперечує провину і відповідальність за скоєне, що замінює низинні спонукання благородними і піднесеними мотивами.

Гребенюк Марина Олексіївна

здобувач Національної академії
внутрішніх справ (м. Київ)
*Науковий керівник: к. психол. наук,
доцент Кудерміна О. І.*

РОЗВИВАЮЧА ДІЯ МУЗИКИ У РОБОТІ З ПІДЛІТКАМИ-ДЕЛІНКВЕНТАМИ

Прояв делінквентних форм поведінки серед підлітків є суттєвою проблемою не лише з точки зору її правових наслідків, а й з точки зору психологічних змін, що неодмінно відбуваються в структурі особистості дитини.

Підлітковий вік є винятковим періодом в житті і розвитку людини, оскільки саме на цьому етапі відбувається інтенсивне формування внутрішнього світу особистості, від змісту якого залежить її подальше світосприйняття. Саме підлітковий вік вважається періодом початку активного формування самосвідомості особистості, що забезпечує так звану рефлексорну (відображувальну) свідомість, за допомогою якої особа конкретно усвідомлює себе у своїх власних розумових станах і діях.

Зважаючи на те, що формування особистості підлітка, як носія самосвідомості ще триває, тобто структура особистості не є сталою і легко

піддається зовнішньому впливу (як негативному, так і позитивному), можемо розглядати категорію підлітків-делінквентів, як таку, у якої ще не сформувалась чітка антисупільна спрямованість. І тому, на нашу думку, здійснювати виховний вплив вкрай важливо саме на даному віковому етапі.

Організовуючи виховну роботу з підлітками-делінквентами важливо враховувати, що дана робота має бути максимально результативною і в той же час емоційно-позитивно насиченою. На нашу думку, досить ефективним засобом профілактичного і виховного впливу на підлітків може стати використання в роботі з ними музичних творів.

Музика, залом, є однією з галузей мистецтва, яка супроводжує людину протягом всього життя. Враховуючи той факт, що емоції відіграють значну роль у житті людини, визначаючи її ставлення до оточуючого світу – саме завдяки використанню музичних творів можна певним чином впливати на емоційну сферу людини.

Позитивний вплив музики на розвиток і формування особистості визначено численними науковими дослідженнями (Арістотель, В. М. Бехтерев, І. Догель, Конфуцій, С. С. Корсаков, С. Людкевич, І. Павлов, Платон, І. Сеченов, І. Тарханов та ін.), в ході яких доведено існування тісного зв'язку між психічними процесами, різними рухами й емоціями людини.

Причому, деякі дослідження виявили суттєвий вплив на ЦНС людини музики залежно від її сприйняття, характеру, темпу тощо. Зокрема І. В. Тьомкін у своїх дослідженнях довів, що мелодії, які доставляють людині радість, сповільнюють пульс, збільшують силу серцевих скорочень, сприяють розширенню судин і нормалізації артеріального тиску, а дратівлива музика дає прямо протилежний ефект.

Музика виконує найрізноманітніші функції: гедоністичну (приносить слухачам насолоду); експресивну (обумовлюється природною потребою людини в зовнішньому вираженні сильних емоцій та почуттів); комунікативну; пізнавальну (забезпечує доступ до нової інформації, нового досвіду, обмін цим досвідом); суспільно-організаційну (зумовлена фундаментальною суспільною потребою об'єднання людей у цілісні соціальні структури); терапевтичну; духовно-катарсичну (можливість викликати могутні емоційні потрясіння, які здійснюють «шляхом співчуття і страху очищення пристрастей) тощо.

Крім того, вчені доказали механізми лікувальної дії музики на організм людини. Так, музика сприяє катарсису, регулюванню емоційного стану, полегшенню усвідомлення власних переживань, конфронтацію з

життєвими проблемами, підвищення соціальної активності, придбання нових засобів емоційної експресії, полегшення формування нових відносин і установок тощо.

Я. А. Коменський виділяє три основні цілі виховання: 1) пізнання самого себе й навколишнього світу – розумове виховання; 2) прагнення до Бога – релігійне виховання; 3) керування людиною собою – моральне виховання. І всі ці цілі, на нашу думку, в повній мірі досягаються за допомогою застосування класичної музики. Саме цей вид музики розглядається дослідниками не тільки з естетичної, але й з функціонально-світоглядної точки зору, як практична реалізація духовних потреб, що відбиває уявлення людини про систему світу. Це елемент мистецтва, зміст якої звернений до найвеличнішого і найпрекраснішого в душі людини. Її глибоке вивчення дає можливість відчувати себе частиною суспільства, творчо переосмислити духовні і мистецькі традиції життя. Вона є важливим засобом формування творчості в особистості. Опираючись на інтимно-особистісне в людській душі, класична музика створює нову якість життя людини і соціуму.

Деякі дослідники (О. А. Антонова, І. Д. Бех, Р. Гуардіно, А. Ф. Лосєв, І. Ляшенко, В. В. Медушевський, Г. Муш, С. І. Уланова, М. С. Юрченко та інші) зазначають, що музичне мистецтво акумулює в людині загальнокультурну домінанту суспільства, яка віддзеркалює об'єктивні суспільні потреби, що виникають на основі конкретного типу духовного простору їхнього побуту. Духовна музика як вид мистецтва має також, як зазначає С. І. Уланова, специфічну концептуальність, ідейний зріз якої розкриває всі вияви духовного життя суспільства, його інтелектуальний та соціально-психологічний потенціал, й водночас враховує постійну дію в ньому різних часових параметрів: реального, історичного та художнього.

Загалом виділяють чотири основні напрями лікувальної дії музики: 1. Емоційне активування в ході вербальної психотерапії. 2. Розвиток навичок міжособистісного спілкування (комунікативних функцій і здібностей). 3. Регулюючий вплив на психовегетативні процеси. 4. Підвищення естетичних потреб.

Так, зниження нейротизму й тривожності більше спостерігають під час прослуховування сумної музики. При цьому більший ефект досягається, якщо тривожність ситуативна, а не особистісна. Водночас використання веселої музики для зняття тривожності, за даними Дж. Альтшулера та деяких інших авторів, може мати зворотний ефект, тобто підвищувати тривогу й дратівливість.

Таким чином, варто зазначити, що ефект прихованого управління поведінкою людини в результаті дії відповідної музики вже давно взято на озброєння багатьма фахівцями, лідерами духовних навчань і менеджерами з управління персоналом і з цієї причини вже існують різні напрямки спеціальної фонові музики, музики для спорту, ритуальної музики, музики для підприємств громадського харчування, офісів, спеціальних заходів і т.п. Саме враховуючи значний вплив музики на психічну діяльність людини, ми вбачаємо ефективність її застосування при побудові профілактичних та виховних заходів по відношенню до молоді, і зокрема підлітків, у яких проявляються делінквентні форми поведінки.

Данильченко Наталія Олександрівна

викладач кафедри практичної психології,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка
(м. Суми)

ПРОБЛЕМА ПОСТАНОВКИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДІАГНОЗУ В РОБОТІ З ПІДЛІТКАМИ СХИЛЬНИМИ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Поширеність девіантних форм поведінки серед учнів масової школи висуває перед психологом задачу виправлення та профілактики цих негативних явищ. В науковій літературі достатньо детально описані соціально-психологічні чинники девіантної та делінквентної поведінки підлітків, але кожний випадок завжди унікальний. Тому виявлення і вирішення проблем конкретної людини, які маскуються за соціально не схвалюваною поведінкою, вимагають високого професіоналізму в діагностичній роботі психолога, кінцевим результатом якої є психологічний діагноз.

Теоретичні засади постановки психологічного діагнозу розглядались в роботах Л. С. Виготського, Л. Ф. Бурлачука, задачі, зміст психодіагностики в системі освіти висвітлені в працях Ю. З. Гільбуха, І. В. Дубровіної, алгоритми надійної поведінки психодіагноста аналізував Ян тер Лаак. Але й на сьогоднішній день не існує єдиних вимог до психологічного діагнозу, тому метою нашої роботи був пошук найбільш ефективних його форм.

За визначенням Бурлачука Л. Ф., психологічний діагноз – це «кінцевий результат в діяльності психолога, спрямований на описання і встановлення сутності індивідуально-психологічних особливостей

особистості з метою оцінки їх актуального стану, прогнозу їх подальшого розвитку і розробки рекомендацій, які визначаються метою психодіагностичного обстеження». Дубровіна І. В. зазначає, що прогноз повинен бути зроблений у двох напрямках: якщо будуть вжиті потрібні заходи для подолання проблеми і якщо їх своєчасно не буде здійснено. В наведених дефініціях чітко простежується принцип єдності діагностики і розвивальної, психокорекційної роботи. Психологічний діагноз формулюється заради пошуку шляхів розв'язання проблеми, з якою стикнувся підліток.

Оцінюючи результати роботи психодіагноста, ми можемо спиратись на характеристики психологічного діагнозу, встановлені російським дослідником О. Ф. Ануфрієвим:

- правильність – адекватність, тобто відповідність реальному стану клієнта та умовам психологічної допомоги;
- своєчасність виявляється в швидкості та оперативності постановки;
- комунікативна цінність характеризується можливістю передати інформацію заявнику, який не є спеціалістом, наявністю рекомендацій.

Причинами неправильних висновків, які можливі під час процесу встановлення психологічного діагнозу, є помилки. Рижкова О. М. розрізняє помилки діагноста, обстежуваного, засобів діагностики та взаємодії діагноста з обстежуваним. До першої групи належать помилки, пов'язані з діагностичним мисленням психолога, його особистісними і функціональними станами. Другу групу складають помилки, які ґрунтуються на мотиваційних та особистісних особливостях обстежуваного. До третьої – помилки, обумовлені недосконалістю психологічних методик, четвертої – помилки повідомлення діагностичних даних.

Науковці звертають увагу на необхідність розрізняти психологічний діагноз як резюме про стан клієнта та повідомлення про обстежуваного як документ аналогічний за змістом, але відмінний за формою, призначений для не спеціаліста.

Для запобігання вище названих помилок може допомогти узагальнена схема постановки психологічного діагнозу, розроблена в межах школи каузальної психодіагностики О. Ф. Ануфрієвим та О. Р. Бусаровою. Згідно уявлень цих авторів слід визначати наступні складові діагнозу:

I. Феноменологія (феноменологічний рівень об'єкта психодіагностики):

- а) запит (найчастіше надходить від педагогів, батьків, підлітка);
- б) дані, повідомлені педагогами;
- в) дані, повідомлені батьками;
- г) спостереження і бесіда з дитиною;
- д) ставлення дитини до обстеження;
- є) діагноз не психологів.

Резюме по феноменології, в якому визначається психологічна проблема, над якою і працює фахівець.

II. Теоретичний конструкт і гіпотези (рівень причинних засад об'єкту діагностики): формулювання гіпотез (формулюються на підставі науково-теоретичних знань з психології та практичного досвіду фахівця, бажано мати декілька варіантів пояснення причин психологічної проблеми).

III. Дані психологічного обстеження за кожною гіпотезою (перевірка гіпотез):

- а) використана методика (назва, автор, джерело);
- б) отримані дані;
- в) результат співставлення з нормою.

Резюме по даним обстеження: встановлення індивідуально-психологічних особливостей клієнта.

IV. Психодіагностичні висновки: констатація гіпотез, що підтвердились результатами психодіагностичного обстеження.

V. Запропоновані заходи:

- а) класному керівникові, педагогам;
- б) батькам;
- в) дитині.

VI. Катамнез (перевірка діагнозу за результатами впливів).

VII. Діагностична таблиця чи схема детермінації: встановлення та наочна фіксація причинно-наслідкових зв'язків між індивідуально-психологічними особливостями клієнта, ситуацією та психологічною проблемою.

Таким чином, наявність узагальненої схеми дозволяє діагносту уникнути неповноти чи надлишковості в описаннях діагностичної діяльності практичного психолога, надає їй необхідну і достатню характеристику з точки зору її відтворення іншими людьми і можливості оцінки правильності її виконання.

РОБОТА ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА З ПСИХОПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

На сучасному етапі розвитку суспільства актуальною постає проблема профілактики девіантної поведінки підлітків, важливу роль у цьому процесі відіграють саме працівники закладів освіти, а особливо шкільний психолог. За останні 30 років збільшилася кількість публікацій в напрямку профілактики девіантної поведінки підлітків: І. В. Козубовська «Рання профілактика противоправної поведінки неповнолітніх» (1996), В. Н. Кудрявцев «Социальные отклонения и их предупреждение. Механизмы социальной деформации» (1989), В. С. Медведєв «Психологічна служба пенітенціарних установ у 3-му тисячолітті» (2000), В. М. Оржеховська «Соціально-педагогічні основи профілактики правопорушень важковиховуваних учнів» (1995), В. І. Терещенко «Система профілактики правопорушень серед дітей і підлітків засобами гуманізації сучасної школи» (1997).

Власне психологічна допомога особистості здійснюється за такими напрямками, як психологічна превенція (попередження, профілактика) і психологічна інтервенція (подолання, корекція, реабілітація). Психодіагностика при цьому є допоміжним засобом, що вирішує проміжні практичні завдання. Ю. А. Клейберг виокремлює декілька підходів з надання психологічної допомоги особистості в профілактиці та корекції девіантної поведінки відповідно до напрямку психологічної науки. Так, зокрема, гештальтпсихологія і тілесно-орієнтована терапія спрямовані, насамперед, на подолання «внутрішнього розколу» між тілесним і духовним, формування почуття довіри поняттям «тут» і «тепер». Екзистенціальний підхід передбачає сприяння особистості у переосмисленні екзистенціальної ізоляції, підкресленні цінності й розмаїття світу, створенні привабливої життєвої перспективи, осмисленні сенсу життя.

Поведінкова психологія розглядає способи встановлення адекватних контактів з іншими людьми через навчання відповідним засобам

соціальної поведінки, зокрема, через тренування входу до певної ролі та виходу з неї, тощо, детальне відпрацювання поведінкових реакцій. Інтеракціоністський підхід фокусується на прагненні людини поділити своє життя з іншими у пошуках вирішення соціальних ситуацій через обігравання певних ролей, забезпечення гнучкості їх меж за допомогою інших людей.

У вітчизняній психолого-педагогічній науці відомі давні традиції профілактики і корекції девіантної поведінки через створення спеціального розвиваючо-виховуючого середовища, які запропонували у своїх роботах А. С. Макаренко та С. Т. Шацький. На всіх рівнях, запобігання правопорушенням, здійснюється за допомогою специфічних методів та заходів, що наявні в тих органах, які покликані здійснювати превенцію на кожному із рівнів. Безумовно, на думку О. О. Бірюк в діяльності щодо запобігання правопорушенням неповнолітніх центр впливу переноситься на етап ранньої профілактики, бо вона є більш ефективною і більш економічною порівняно з іншими видами профілактичних дій. Антисоціальні зміни особистості підлітків на даному етапі не стали ще стійкими, тому виключається необхідність застосування заходів кримінально-правового характеру.

На думку, Л. М. Балабанова, що стосується розроблення безпосередньо профілактичних та психокорекційних програм для роботи з підлітками, то вони повинні враховувати регулюючу роль щодо психічного стану в життєдіяльності неповнолітніх, у формуванні системи ставлень до себе, інших та всесвіту. Такі психокорекційні програми повинні враховувати сталість та часову перспективу психічного стану і мати спрямованість на трансформацію уявлень, що формують суб'єктивний досвід минулого, який негативно впливає на сприйняття та переживання актуальних ситуацій неповнолітніми «тут і тепер». Образ психічного стану, що міститься в основі негативних переживань, формується у підлітка через відсутність соціальних знань, соціальних навичок та соціального досвіду, і спроба компенсувати це виливається в соціально несхвальні форми комунікативної взаємодії та призводить до девіантних проявів поведінки. Концепція соціальних умінь має велике значення для розуміння проблемної поведінки молоді. Тому, як зазначає О. С. Ніколенко, вчення про соціальну компетентність складних підлітків набуває досить широкого поширення у вигляді тренінгу соціальних вмінь для профілактики відхилень у поведінці підлітків.

Р. В. Овчарова, О. І. Пронякіна та Л. В. Федотьева зауважують, що спектр психологічних тренінгових процедур містить також тренінги вирішення проблем, емпатії, сприйняття соціальних ситуацій, послаблення стресу, кооперування. Необхідно пам'ятати, що ефективне психологічне втручання – це диференційоване втручання, тому що підлітки мають різну чутливість до різних методів впливу. Одні потребують корекції на рівні сенсорно-перцептивної регуляції поведінки і тренінгові програми повинні включати рухові, тілесно-орієнтовані, дихальні компоненти. Інші потребують корекції довготривалих шаблонів мислення, суб'єктивного образу світу, рівня морального розвитку, що може бути вирішено засобами групової дискусії.

Отже, центральне питання в роботі психолога з делінквентними підлітками – це визначення типології таких осіб і підбір відповідно до них таких типів чинників соціалізації неповнолітніх та психологічних втручань, які даватимуть оптимальні результати. Не може бути єдиного універсального методу, за допомогою якого вироблявся б імунітет до правопорушень, тому спеціалістам необхідно володіти комплексом тренінгових процедур і мати можливість так поєднати виховні та психокорекційні заходи, до яких підліток був би сенситивним.

Демченко Надія Михайлівна

студентка Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка (м. Суми)
*Науковий керівник: к. психол. н.,
ст. викл. Д. В. Черенщикова*

РОЗВИНЕНА СОРОМ'ЯЗЛИВІСТЬ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ДЕВІАЦІЙ У СОЦІАЛЬНІЙ СФЕРІ

Технологізація, комп'ютеризація сучасного суспільства, позначається на виникненні амбівалентності у формах, способах і засобах спілкування а також його умов. З одного боку, сучасність сприяє гнучкості, оперативності, збільшенню кількості інформації, що передається. Домінуючою формою комунікації стає віртуальне спілкування переважно віртуального характеру, що породжує низький рівень комунікативних здібностей у реальному спілкуванні. З іншого боку, людина від природи

наділена широким набором поведінкових та вербальних моделей, реакцій, для успішної адаптації у швидкоплинному суспільстві. Сором'язливість може бути одним з чинників, що впливають на формування девіацій, а саме у сфері соціально-комунікативній сфері.

Проблема сором'язливості була предметом дослідження таких вчених, як Ф. Зімбардо, А. А. Мендельсон, Л. Н. Галіузлова, Є. П. Ільїна, Т. Шишова та ін. Аналіз наукової літератури з досліджуваної проблематики виявляє, що не існує однієї думки щодо визначення поняття «сором'язливість»: це і риса характеру, яка виражається у болісному опасінні повернути до себе увагу оточуючих (І. Зиміна), і комплекс відчуттів незграбності, розгубленості, сорому, страху (О. Хромова, Л. Строганова, Ф. Зімбардо), і складний комплексний стан, що виявляється у різних формах (С. Усова, І. Молочкова), і закріплена фобічна форма на соціальні події (негативний досвід у спілкуванні з іншими).

Виражена сором'язливість має негативні наслідки, що виражаються у формуванні інших психологічних феноменів, що заважають повноцінному розвитку особистості, а це, у свою чергу, сприяє виникненню певних поведінкових реакцій, які проявляються у компенсаторній, не адаптивній поведінці. До негативних наслідків сором'язливості належать: сором'язливі люди важко знайомляться з людьми, рідко самі знаходять собі друзів; часто переживають негативні емоційні стани: тривожність, депресію; такі люди недостатньо наполегливі та відчувають труднощі у вираженні власної думки; у них яскраво виражена стриманість, що затрудняє іншим людям адекватно оцінити якості і здібності сором'язливої людини; інколи оточуючі сприймають сором'язливу людину як недоброзичливу, високомірну, не зацікавлену у спілкуванні з іншими; у присутності малознайомих людей помітні не тільки труднощі у спілкуванні, але й у мисленнєвому процесі.

Можливі також такі негативні наслідки сором'язливості як:

Насилля – як результат невмотивованого гніву. При цьому виявляється активна агресивність до оточуючих. Часто сором'язливі не можуть відділити реальність від ілюзій і проявляють агресивність після неприємного сновидіння. Іншим, особливо дорослим, така агресія здається невмотивованою. Її часто неможливо обґрунтувати, і тільки при глибокому аналізі причин подібної поведінки виявляється, що агресія, яка довго стримувалася, вирвалася назовні. Приводом для цього може бути мінімальне роздратування або випадкова прикрість.

Прагнення до влади – як результат нерозвиненої автономії людини. У своєму розвитку дитина поступово навчається жити у цьому світі самотійно. За умовою, якщо дитину дорослі обмежують у діях, думках, то у підлітковому віці, або пізніше, це починає виявлятися в опорі.

Алкоголізм – як форма звільнення негативних емоцій. Алкоголізм дуже поширений у наш час, відмічають, навіть, що діти молодшого шкільного віку починають активно вживати алкоголь, який розкріпачує. Сором'язливі люди почувають себе вільними, сміливими, розкутими. Якщо людина не бачить іншого способу позбавлення від сором'язливості, то алкоголь і наркотики можуть стати домінантними способами до розкутості.

Мастурбація – як розрядка напруження, що замінює теплі емоційні взаємини з дорослими, однолітками та протилежною статтю. «Якщо мене ніхто не любить, я буду любити себе сам». Заборона на сильні емоційні переживання у присутності інших людей реалізуються у мастурбації, що найчастіше виявляється у підлітковому або юнацькому віці, але може залишитися й у дорослих людей.

Бродяжництво – відхід від сім'ї, у якій дуже багато заборон. Бродяжництво дає необмежену свободу дій.

Суїциди – як крайня форма позбавлення від реальності, що забороняється, коли усі інші способи не діють.

Аутоагрсія – агресивність, що не виходить на зовні і спрямована на себе: пірсинг, татуювання, травми, ушкодження, демонстративні суїциди.

Соматичні захворювання – серцеві захворювання: переривчасте серцебиття, тяжкість у серці; шлункові розлади: спазми, нудота, відсутність апетиту; кишкові розлади.

Отже, розвинена сором'язливість як комплексне психологічне явище, що перешкоджає ефективному спілкуванню та адаптації може стати чинником, провокуючим девіації у соціальній сфері починаючи від замкненості, тривожності, депресій та закінчуючи аутоагресією, насиллям, бродяжництвом і навіть суїцидом.

студентка Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка (м. Суми)

Науковий керівник: к. психол. н.,

ст. викладач Щербак Т. І.

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА: ВИДИ ТА СОЦІАЛЬНА ОБУМОВЛЕНІСТЬ

Поведінку особистості слід розглядати як взаємодію з довкіллям, обумовлену її внутрішньою і зовнішньою активністю, що проявляється у вчинках. У сучасному суспільстві проходять процеси трансформації, що створюють умови для переходу до нової моделі розвитку суспільства та супроводжуються кризою, яка поширилась на всі сфери суспільства. У результаті цього людина опинилась у складній ситуації вибору цінностей, пріоритетів, засобів адаптації. Сукупність економічних, соціальних та політичних змін, що відбуваються у суспільстві сприяють поведінці, яка відхилена від загальноприйнятих норм. Неузгодженість між очікуваним і реальністю підвищує напруженість у суспільстві, наштовхує людину до зміни моделі поведінки, до девіації.

Девіація – це вчинки, діяльність особи, соціальних груп, що є відхиленням від установлених норм суспільства. Проблема попередження і профілактики девіантної поведінки громадян була і залишається актуальною для будь-якого суспільства. Специфіка морального розвитку, виявлення причин та умов виникнення різних форм девіацій, видів асоціальної поведінки шляхів її корекції викликають стійкий інтерес дослідників. Науковці різних галузей знання приділяли їй достатньо уваги. Вагомий внесок у дослідження девіантної поведінки, попередження її виникнення зробили: А. Адлер, А. Бандура, О. Бондарчук, П. Блонський, І. Данченко, Е. Дюркгейм, С. Когут, Е. Лемет, А. Макаренко, В. Оржеховська, Б. Скіннер, В. Сухомлинський, К. Ушинський, З. Фройд, С. Шацький.

Особистість є суб'єктом соціальних відносин. Кожного дня людина взаємодіє з іншими членами суспільства, користуючись правилами та нормами, які прийняті в ньому. Соціальна поведінка – це дії людини стосовно суспільства, інших людей, а також до оточуючої природи та речей. Загалом суспільство як цілісна система виникає у процесі взаємодії людей. Активна діяльність особистості є продуктивною тоді, коли її поведінка взаємопов'язана з оточуючими і має соціальний характер. За

своїм характером соціальна поведінка, може бути найрізноманітнішою: альтруїстичною або егоїстичною, законослухняною або протизаконною, серйозною або легковажною, коректною або грубою і т. д. В усі часи суспільство прагнуло подолати небажані форми людської поведінки. Як небажана, вважається поведінка: злодіїв і геніїв, лінивих і занадто працелюбних. Різні відхилення в соціальній поведінці і діяльності від середньої норми – як в позитивному, так і в негативному напрямку – загрожували стабільності суспільства, яка завжди цінувалася більш за все.

Девіантна поведінка може мати два характерні вияви: негативний та позитивний. До першого типу відносять таку поведінку, що набирає суспільно несприятливих, навіть небезпечних форм, внаслідок чого суспільство повинно застосовувати відповідні санкції. Такого типу відхилення від соціальних норм називаються деструктивною девіацією. Вчинки, поведінка, діяльність людей або соціальних підрозділів, що не відповідають, а ще гірше – активно протистоять загальносуспільним, зокрема правовим нормативам, є протиправним посяганням. Рушійною силою цього типу девіантної поведінки є «деформовані» потреби і цінності, що спонукають особистість або соціальну групу діяти всупереч вимогам суспільства.

Другий тип девіантної поведінки пов'язаний з елементами розвитку суспільного життя і не має відтінку соціально небажаного негативного і антисоціального взірця. Цей тип соціальних відхилень має відповідний прогресивний зміст і найчастіше спостерігається в період певних соціальних змін, реформ, перетворень тощо, коли руйнуються стереотипи і застарілі норми та взірці поведінки. До такого типу можна віднести: героїв, бунтарів, першовідкривачів, геніїв, легендарних передовиків.

Класифікація типів девіантної поведінки надзвичайно складна, оскільки вона настільки ж різноманітна наскільки різноманітні норми, еталони, правила поведінки людини в суспільстві. Будь-яка поведінка людини, що породжує нестабільність та нестійкість соціальних зв'язків спричиняє різні види девіацій. Американський соціолог Роберт Мертон розробив класифікацію девіантної поведінки, в основу якої він поклав розрив між цілями які прийняті в суспільстві та соціально прийнятими способами досягнення цих цілей:

- Конформізм – повне прийняття цілей суспільства та їх досягнення;
- Інновація – людина визнає всі цілі суспільства, але намагається реалізувати їх новими, нетрадиційними способами (крадіжки, рекет);

– Ритуалізм – людина не визнає суспільні цілі та цінності, але дотримується їх, діє у межах суспільних уявлень;

– Ретритизм – відхід, втеча людини від соціальної дійсності, людиною не визнаються ні цілі, ні засоби їх досягнення (анархія, наркоманія, бродяжництво);

– Бунт, заколот – відкидаючи суспільні цінності цілі та засоби їх реалізації, людина активно їм протидіє, прагне замінити їх новими (тероризм, радикалізм).

У залежності від типу порушення норм, девіантну поведінку можна класифікувати за такими ознаками:

– за злочином (карне, адміністративне) і аморальними учинками (п'янство, проституція);

– за рівнем або масштабом відхилення (індивідуальні або масові);

– за орієнтацією відхилень на зовнішнє середовище (сімейні чвари, насильницькі злочини та ін.) або на самого себе (суїциди, алкоголізм та ін.);

– за належністю до тієї чи іншої соціальної групи, статеві-віковими особливостями.

Девіація включає в себе делінквентну, адиктивну і кримінальну поведінку. Найпростішим типом девіації є делінквентна поведінка, яка характеризується психологічною схильністю до асоціальних вчинків, які не ведуть до кримінальної відповідальності. Люди скоюють дрібні вчинки, які ґрунтуються на стереотипних діях. Здебільшого – це агресивні насильства вдома; утечі з дому, вимагання, татуювання, пірсинг, блукання. Адиктивна поведінка є наслідком прагнення втечі від дійсності, шляхом штучної зміни свого стану засобами алкоголю, наркотиків чи певних видів діяльності. Кримінальна поведінка – це протиправний вчинок, який карається кримінальним законом. Не слід шукати причину відхилення від соціальної поведінки лише в якомусь одному чиннику, оскільки їх надзвичайно багато. Особистість є не тільки об'єктом впливу середовища, але й постійно діючим суб'єктом. Тому все, що формується у психіці особистості, зовнішньо зумовлене.

Серед основних чинників появи девіантної поведінки можна виділити:

– Соціальні – визначаються несприятливими соціальними, економічними, політичними й т. п. умовами існування суспільства;

– Соціально-психологічні – пов'язані з несприятливими особливостями взаємодії особистості зі своїм найближчим оточенням, з негативним впливом останнього на розвиток особистості;

– Педагогічні – виявляються в недоліках сімейного та шкільного виховання;

– Індивідуально-психологічні – пов'язані з наявністю певних характеристик індивіда, що ускладнюють процес його соціалізації.

Аналізуючи соціальні чинники девіантної поведінки, слід, насамперед, звернути увагу на соціальні, політичні, економічні проблеми, суспільну мораль та моральні цінності, що притаманні суспільству в перехідний, кризовий період. Отже, зміни, які відбуваються сьогодні у суспільстві висунули ряд проблем, однією з яких є проблема девіантної поведінки. Причини відхилення у поведінці людини виникають як результат нестабільності суспільства, відсутності контролю за поведінкою, зміни змісту ціннісних орієнтацій.

Іванова Олена В'ячеславівна

кандидат психологічних наук, доцент
професор кафедри юридичної психології НАВС

Москалюк Людмила Миколаївна

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
юридичної психології НАВС (м. Київ)

ОКРЕМІ ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Відповідно до аналізу наукової літератури, діяльність і поведінка особистості детермінується, обмежується не лише внутрішнім механізмом мотивації, взаємодії потреб, інтересів, цінностей особистості. Ззовні на поведінку людини впливають існуючі у суспільстві норми. До основних концепцій девіантної поведінки можна віднести: біогенетичну – всі причини антисуспільної поведінки лежать в особливих вроджених структурах (Фрейд, Холл, Торндайк, Маслоу, Майер); соціологізаторську – в поведінці людини немає нічого вродженого і кожна його дія – це продукт зовнішньої стимуляції (Уотсон); соціобіологічну – генетичні програми управляють поведінкою людини (Джонс, Стейнер, Зауер); соціальної дезорганізації – в результаті соціальних змін минулі стандарти втрачають

своє значення – дезорганізується життя суспільства (Шибутані); теорія «соціальної аномії» визначає тип девіантної поведінки, що виникає як спосіб пристосування індивіда до змін умов соціального оточення (Мертон); теорія множинних факторів – не існує якогось певного фактору, що призводить до девіантної поведінки, а є багато конкретних факторів, умов та положень, що викликають девіантну поведінку. У вітчизняній психології (Леонт'єв, Лічко, Лурія, Фельдштейн) та кримінології (Кудрявцев, Мінковський, Ратінов) зазначається, що девіантна поведінка не визначається «природженими механізмами», зумовлюючись в т.ч. соціально-психологічними причинами.

Розгорнуте соціологічне пояснення девіації вперше дав Е. Дюркгейм. Він запропонував теорію аномії, яка розкриває значення соціальних і культурних факторів. За Дюркгеймом, основною причиною девіацій є аномія, буквально, «відсутність регуляції», «безнормність». Аномія – це стан дезорганізації суспільства, коли цінності, норми, соціальні зв'язки або відсутні, або стають хиткими і суперечливими. Усе, що порушує стабільність, призводить до неоднорідності, нестійкості соціальних зв'язків, руйнування колективної свідомості (криза, змішування соціальних груп, міграція і т. п.), що породжує порушення суспільного порядку, дезорганізує людей, і в результаті з'являються різні види девіацій. Е. Дюркгейм вважає девіацію природною. Більш того, відхилення від норм має не тільки негативне, але і позитивне значення. Девіація підтверджує роль норм, цінностей. Реакція суспільства, соціальних груп на девіантну поведінку уточнює межі соціальних норм, зміцнює і забезпечує соціальну єдність. І, нарешті, девіація сприяє соціальній зміні, розкриває альтернативу існуючому, веде до удосконалення соціальних норм.

Теорія аномії одержує подальший розвиток у Р. Мертоні. Головною причиною девіації він вважає розрив між цілями суспільства і соціально схвалюваними засобами здійснення цих цілей. Відповідно до цього він виділяє типи поведінки, що, з його погляду, є разом з тим типами пристосування до суспільства. Р. Мертон розробив класифікацію девіантної поведінки, основною причиною якої він вважав розрив між цілями суспільства та соціально прийнятними засобами досягнення цих цілей. Більшість членів суспільства визнають пануючі у ньому норми і цінності, прагнуть реалізувати їх легальними, тими, що схвалюються суспільством.

У періоди, коли суспільні відносини зазнають суттєвих трансформацій, у кризові моменти розвитку суспільства прояви девіантної поведінки збільшуються.

На окрему увагу заслуговує теорія «Розбитих вікон», що була створена в США криміналістами Дж. Вілсоном і Дж. Келлінгом в 1982 році. Теорія стверджувала, що такі дрібниці, як розбиті вікна або графіті на стінах, мають вирішальне значення при поширенні злочинності в місті. Тому що люди, спостерігаючи відсутність порядку в дрібницях, автоматично починають вважати, що залишаться безкарними, порушуючи закон і порядок будь-якого ступеня. Одне розбите, не відремонтоване вікно призведе до того, що незабаром в районі розбиті вікна стануть нормою, а це, в свою чергу, призведе до більш серйозних порушень порядку. Причина тому – неусвідомлюване стадне почуття. По суті, теорія «розбитих вікон» – це епідеміологічна теорія злочинності, яка вважає злочинність так само заразною епідемією, як, епідемія моди на які-небудь речі. І переламати цю епідемію не допоможуть ані люди, що захищають закон, ані ті, що проповідують законну поведінку. Допоможе зміна контексту – тих самих дрібних обставин середовища, які спонукають людей здійснювати правопорушення.

Поряд з такими джерелами девіантної поведінки, як соціальна дезорганізація суспільства, катастрофа цінностей, ряд соціологів звертає увагу на значення впливу в суспільстві різних субкультур, у тому числі субкультури злочинної поведінки. Спілкування з представниками злочинного світу призводить до прийняття їхніх норм та цінностей, що відповідно веде до девіантної поведінки. Що можна спостерігати останнім часом в поведінці громадян України. Навіть інформація про чергове вбивство людини в країні вже не викликає не лише жаху, а навіть не привертає уваги.

Таким чином, стан соціальної напруженості, конфронтації, кризи – підсилюють розвиток негативних явищ: агресії, алкоголізму, наркоманії та нарешті, злочинності. Тому подальший розвиток громадянського суспільства, державна соціальна політика повинні базуватись на соціально-психологічних законах формування правової свідомості населення та своєчасної профілактики девіантної поведінки.

зав. кафедрой уголовного права и судопроизводства,
к. ю. н., доц., Чебоксарский кооперативный
институт (филиал) Российского университета
кооперации (г. Чебоксары, Российская Федерация)

К ВОПРОСУ ОБ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИИ ПОНЯТИЯ «СЛУЖЕБНО-ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ»

Реформационные процессы в России происходят одновременно с острым этапом социально-экономических противоречий, берущих начало со смены фундаментальных государственно-правовых механизмов управления финансово-экономическими отношениями. Формирование современных социально-экономических инструментариев управления происходило в условиях определенной пустоты, образовавшейся в процессе замены тоталитарных механизмов управления. Существующая система управления сегодня основана на принципах, опирающихся на индивидуальный внутренний выбор, она покоится на привнесенных извне норм и моделей служебно-управленческого поведения.

История свидетельствует, что общество во все времена пыталось определенным образом отрегулировать, воздействовать, предупреждать, пресекать подавлять негативные формы человеческого поведения. В качестве носителей неодобряемого обществом поведения выступали в разные времена и разные люди: и рабочие люди и власть имущие, нищие и богатые.

Анализ эволюции общественных отношений в процессе формирования государственного и общественного управления и становления российской государственности показывает, что существенные, а порой даже самые незначительные отклонения от общественных потребностей грозили превратиться в угрозу стабильности общества.

В этой связи, в процессе исследования, разумеется, и для их разрешения, появляются вопросы разного толка. Например, много ли злоупотреблений, квалифицируемых как незначительные и поэтому, фактически не учитываемые официально, совершаются в сфере служебно-экономических отношений.

Представляется, что мы получим объективную картину, если не будем исследовать обстановку упрощенно, без учета территории,

массовости служебно-управленческого аппарата, без динамики служебно-экономических отношений и анализа распространенности рассматриваемого явления.

Управление как вид профессиональной деятельности человека носит всеохватывающий характер и занимает центральное место в процессе функционирования экономических, социальных систем.

В современный период становления и развития российской отрасли управления внедрены различные инновационные компоненты, такие отдельные функциональные институты как «кадровый менеджмент», «инновационный менеджмент», «топ-менеджер», «менеджер среднего и малого уровня», «новые эффективные менеджеры». Разумеется, ответы на вопросы раскрытия содержания функционально-структурного предназначения различных институтов управления требуют научного, фундаментального подхода. Аналогичный поход должен быть и к исследованию процессов, происходящих в служебно-управленческой деятельности в сфере экономики и финансов. Поэтому исследование истоков, детерминантов формирования криминального служебно-экономического поведения субъектов служебно-управленческой деятельности в современный период развития российской государственности весьма актуально. Обращение к данной теме имеет, прежде всего, прикладное значение, ибо сегодняшнее состояние противодействия служебно-экономическим злоупотреблениям требует принятия кардинальных, как организационно-правовых, так и политических мер воздействия.

Анализ российской служебно-управленческой деятельности свидетельствует о наличии реальной кризисной ситуации, связанной отсутствием перспектив ее развития. Результатом аморфной служебно-управленческой деятельности стала практическая деградация науки, промышленности и сельского хозяйства.

Одной из причин такого положения явился отход от научно обоснованных, социально ориентированных принципов развития системы управления экономикой, стратегии развития экономики. Реальную опасность представляет непрофессионализм менеджмента на всех уровнях управления экономикой в сочетании «ручного» режима управления, выбор, так называемый свой, особый путь развития, с элементами механического переложения западного образца ведения хозяйства без научно-обоснованного учета национальной и мировой практики развития экономики.

Итак, управленческая деятельность присутствует во всех сферах общественной жизни, она осуществляет целенаправленное непрерывное организующее воздействие на экономическую, хозяйственную, политическую, духовную жизнь общества. Являясь специфическим видом профессиональной деятельности, управленческая деятельность, вместе с тем, предполагает широкое участие общественности в выработке, принятии и реализации стратегических управленческих решений. Исходя из этого, управленческая деятельность как динамичный институт должен содержать инновационные элементы, а такое положение, как правило, требует адекватного теоретического освещения.

Несмотря на наличие достаточного экспериментально-прикладного материала по управленческой деятельности, и наличие фундаментальных теоретических исследований, характер происходящих системных изменений в сфере служебно-экономических отношений требует обстоятельного социально-экономического прикладного анализа. С развитием теории систем и кибернетики, позволяющих выявить ряд общих закономерностей регулирования и управления, возникла необходимость институционализации понятия «служебно-экономическая деятельность».

Следует отметить, что в силу отсутствия теоретически обоснованных представлений о позитивных формах развития общества в целом, наблюдается неразрешенность острейших противоречий в сфере управления экономикой, политики, права, что создает широчайший простор для проявления различного рода девиаций. Все более возрастающий динамизм социальных процессов, кризисная ситуация во многих сферах социально-экономической жизни также приводят к увеличению девиаций. Кроме того, в обществе, где разрушены одни социально-правовые нормы и не воспроизведены на правовом, социокультурном уровне другие, проблема формирования и применения норм служебно-экономического поведения в сфере социально-экономической регуляции становится чрезвычайно важным вопросом. В этой связи представляется, что позиционирование вопроса исследования социально-философских, экономико-правовых причин служебно-экономических злоупотреблений как основы преступного поведения является своевременным и объективно востребованным.

Исследование проблемных вопросов, которые относятся к онтологическому и социокультурному уровням девиации напрашивается, во-первых, многоаспектным, сложным характером служебно-

экономических отношений, во-вторых, комплексным характером самого исследования. А вопросы об абсолютности или относительности характера девиантности, первопричинности девиантного служебно-экономического поведения, о необходимости оценки этого социокультурного феномена с экономическим «оттенком», определения грани между негативно и позитивно отклоняющимся служебным поведением в сфере экономики не теряют своей актуальности.

Не теряет свое значение и вопрос о критериях позитивно отклоняющегося поведения и соотношении проблем правовой ответственности и девиантного служебно-экономического поведения. Объяснить причины, условия и факторы, детерминирующие этот массовый феномен, является не менее важной задачей науки экономики, криминологии и права, так как ее рассмотрение предполагает поиск ответов на ряд фундаментальных вопросов именно правового характера.

Кобернік Олена Георгіївна

кандидат психол. наук, доцент
кафедри юридичної психології
Національна академія внутрішніх
справ України (м. Київ)

СОЦІАЛЬНІ СИТУАЦІЇ, ЩО ПРИЗВОДЯТЬ ДО АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ

Останні події в Україні протягом грудня 2013 – березня 2014 р. не тільки кардинально змінили самопізнання, свідомість та самоідентифікацію пересічного українця, не тільки привернули увагу всього світу до України в цілому, але й збільшили прояви немотивованої агресивної поведінки. Це призвело до арештів, поранень, втрати здоров'я та життя у сотень співгромадян; актів вандалізму, бійок, ситуативно-неконтрольованої поведінки особливо при великому скупченні народу на мітингах в різних містах та населених пунктів України.

Спробуємо розібратися в найбільш типових ситуаціях, які призводять до агресії.

Під агресивними діями ми розуміємо довільну поведінку, спрямовану на фізичні або психологічні ушкодження [1].

Події на майданах в різних містах показали, що ми спостерігали як ворожу агресію, яка виникала під впливом гніву і була спрямована на больові або тілесні ушкодження, так і інструментальну агресію, яка хоча й спричиняла біль іншій людині, але в контексті досягнення певної мети (наприклад, захоплення адміністративних будівель).

Головними причинами агресії нерідко вважають фрустрацію як наявність непереборних перешкод на шляху до бажаної мети. Саме переживання фрустрації збільшує вірогідність агресивних реакцій на тлі негативних переживань [2]. Водночас дії учасників масових акцій ставали все більш деструктивними («тітушки», підпал будинку Профсоюзів, незаконні арешти та ув'язнення майданівців, травмування та зникнення людей тощо).

Чим ближче ставала відстань між майданом та міліцією і внутрішніми військами, тим сильнішою ставала фрустрація та збільшувалась вірогідність різних форм агресії аж до залучення снайперів та планового фізичного знищення людей. Зазначимо, що фрустрація не завжди призводить до агресії, вона, насамперед, викликає гнів, роздратування, готовність до нападу. Але додаткові фактори провокують саме агресивні дії та поведінку. Це і пряме протистояння міліція – майдан, коли ворожі на той період сторони весь час бачили один одного наживо. Агресія при цьому може зростати, ставати нерациональною та нерозумною частиною способу дій.

Агресію може викликати не стільки депривація як відсутність необхідного для життєдіяльності людини або групи, скільки відносна депривація – відчуття того, що ваша група має менше, ніж вона заслуговує; менше, ніж мають люди, схожі на Вас. Може тому всі революційні дії починаються з центру, де великі угруповання людей мають певні привілеї, а не на периферіях, положення яких набагато гірше за багатьма показниками. І тільки після цього іде рух від центру до периферії (прикладом є Крим, Херсонська область, Одеса, Харків, Донецьк та ін.), причому всі деструктивно-агресивні дії відбуваються за іншим, непрогнозованим та неочікуваним сценарієм. Складається відчуття наявності великої кількості «кукловодів», кожен із яких переслідує власні цілі і має підтримку у певних референтних груп різної ідеологічної спрямованості.

Ще однією типовою причиною агресії є відповідь на провокацію, викликану агресивною поведінкою інших людей або груп. На грубе поводження виникає реакція зведення рахунків у вигляді помсти.

Особливо це стосується випадків, коли люди є впевненими у навмисності провокації, і тоді включається закон: «Око за око, зуб за зуб». Якщо ж провокація була спонтанно-ненавмисною і групі це пояснили або довели, то відповідь на провокацію може і не відбутися.

Сильним поштовхом до активних дій на Майдані стало використання снайперів як агресивних стимулів. Велика роль відводиться також засобам мас-медіа (Інтернет, телебачення, преса тощо) щодо своєрідного, а нерідко і упередженого трактування ситуації різними телеканалами. Зазначимо, що спостереження за агресивною поведінкою інших може збільшувати агресивність у спостерігачів у вигляді прямо-пропорційної залежності. Дослідниками різних країн, зокрема США, встановлено, що перегляд насильства та агресії у великій кількості протягом тривалого часу в засобах мас-медіа дозволяє агресивним особам юнацького та підліткового віку виражати свою агресію на вулиці, особливо коли за це «нічого не буде» [1]. Так в Луцьку після штурму УВД і спроб його захвату всю ніч ходили перезбудженні старшокласники (студенти), як хлопці, так і дівчата, які шукали, щоб іще підпалити чи пошкодити. Адже відомо, що молодь більше піддається впливу того, що вони бачать і чують, ніж дорослі. Коли ж з насильством після його культивування в засобах мас-медіа людина зустрічається в реальному житті, то реакції і почуття можуть виявитись притупленими і взагалі скластися враження, що насильство є просто необхідною компонентою сучасного життя.

Як послабити агресію, чи існують реальні прийоми? Дієвою є стратегія м'якого втручання як обмеження небажаної агресивної поведінки та формування правильних цінностей з боку тих людей або груп, які є авторитетними і професійно-підготовленими. Саме тому так важливо органам самоврядування пройти кваліфіковану підготовку у вигляді курсів, де фахівцями – психологами та педагогами у вигляді тренінгів можуть бути успішно сформовані потрібні навички.

Агресивність також суттєво стримує система кримінальних покарань, яка має сформулювати чіткі, послідовні та визначені покарання щодо агресивних дій, які мають бути в міру суворими і здійснюватись безпосередньо після акту агресії. Дуже важливими і ефективними є комунікативні тренінги, де можна набути навички неагресивного вирішення проблем, а також тренінги щодо управління негативними емоціями, зокрема гнівом руйнівного характеру. Формування емпатії також є дієвим шляхом зниження агресії, оскільки, чим більше людина схильна до емпатії, тим рідше вона використовує агресивні дії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аронсон Э., Уилсон Т., Эйкерт Р. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме. – Санкт-Петербург, 2002.
2. Берковец Л. Агрессия: причины, последствия и контроль. – М., 2001.

Крусір Ріта Володимірівна

студентка 3 курсу фак-ту СПП
Запорізький Національний Університет
Наук. керівник.: к. псих. н., доц. Губа Н. О.

СХИЛЬНІСТЬ ДО РИЗИКУ ПРАЦІВНИКІВ ДПтС

Основна задача працівників ДПтС – охорона суспільного порядку. Складовими професійної діяльності є: прогностична, пошукова, комунікативна, організаційна. Професійна майстерність: а) окрім знань, якими повинен володіти кожен співробітник органів внутрішніх справ, необхідні знання: правових основ, принципів, прийомів і методів проведення силових операцій; правил та інструкцій, що регламентують діяльність з затримання підозрюваних і злочинців; б) необхідні вміння: успішно вирішувати професійні завдання в ситуаціях, що супроводжуються високим ступенем особистого ризику і небезпеки для життя; вступати в силове (включаючи вогневе) єдиноборство зі злочинцями; зберігати робочий стан в емоційно напружених умовах; приймати рішення в умовах дефіциту часу, інформаційної невизначеності, загрози для життя і здоров'я себе або найближчого оточення; стежити за збереженням штатної зброї, боєприпасів, індивідуальних засобів захисту, станом спеціальної техніки.

У психологічному словнику дається наступне визначення поняття ризик: «Ризик – це ситуативна характеристика діяльності, що полягає у невизначеності її результату і можливих неблагополучних наслідках у разі неспіху».

У своїй книзі Собчик Л. М., виділяє декілька типів особистості і описує їх так: «1) високотривожні, неагресивні, схильні до страхів, орієнтовані на загальноприйняті норми поведінки, значно залежні від впливу середовища, мотивовані зовнішнім впливом – гетерономні особистості і 2) низькотривожні, агресивні, спонтанні, незалежні від впливу середовища, орієнтовані на власну думку, суб'єктивно мотивовані – гомономні особистості».

Метою даного дослідження було вивчення особистісних рис працівників ДПтС, а також схильності до ризику.

Об'єктом нашого дослідження є схильність до ризикованої поведінки працівників ДПтС.

Предмет дослідження – вплив індивідуально-типологічних особливостей на схильність до ризикованої поведінки у працівників ДПтС.

Гіпотеза: гомомонні особистості більш схильні до ризикованої поведінки, ніж гетеромонні.

З працівниками ДПтС були проведені 2 методики : індивідуально-типологічний опитувальник (Собчик Л. М.) та діагностика рівня особистісної готовності до ризику (Шуберт).

За результатами отриманих даних за методикою ІТО слід вважати, що найпоширенішим типом особистості серед працівників є гомомонні особистості. Розподіл показав, що найбільше серед досліджуваних мають гомомонний тип особистості – 9 чол., також виражений змішаний тип особистості(лабільний) – 4 чол., до гетеромонних особистостей належить 2 чол.

За результатами методики Шуберта опитувані мають низький або середній рівень схильності до ризикованої поведінки. У респондентів бали коливаються від 13 до 32, тобто у представлених працівників наявний низький та середній рівень схильності до ризикованої поведінки. Переважає середній рівень ризику (11 чол.), також низький рівень (4 чол.), високого рівня у досліджуваних не спостерігається.

Після підрахунку коефіцієнту кореляції між даними двох методик $R=0,238$, що вказує на низький рівень довільної нелінійної залежності та слабкий кореляційний зв'язок між змінними. Таким чином, індивідуально-типологічні особливості не визначають певний рівень схильності до ризикованої поведінки.

ПРОБЛЕМА ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Дестабілізація економіки, спад виробництва, зниження життєвого рівня в країні, руйнування старої системи цінностей і стереотипів, що регулювали відносини особи з суспільством, – все це хворобливо переживається населенням, відображаючись на його соціальному самопочутті. Соціальні кризові процеси, що відбуваються в сучасному суспільстві, негативно впливають на людей, породжуючи тривожність і напруженість, озлобленість, жорстокість і насильство. Важкий економічний стан країни призвів наше суспільство до серйозних труднощів і внутрішніх конфліктів, до значної поширеності і різноманіття форм аморальних вчинків, злочинності і інших видів поведінки, що відхиляється від норми.

Статистика свідчить про зростання поведінки, що відхиляється, серед осіб різних соціальних і демографічних груп. Тривожним симптомом є зростання числа людей з делінквентною поведінкою, що виявляється в асоціальних діях (алкоголізм, наркоманія, порушення громадського порядку, хуліганство, вандалізм і ін.). У крайніх формах стали виявлятися жорстокість і агресивність. Різко зросла злочинність серед молоді.

Проблема делінквентної поведінки – сукупності протиправних вчинків людини, за які в особливо важких випадках може накладатися покарання згідно статей цивільного й кримінального кодексів – є центральною на сьогоднішній час, оскільки суспільний порядок відіграє важливу роль у розвитку як держави у цілому, так і окремого громадянина.

Вивченням означеної проблеми займалися такі дослідники: Т. Алексеєнко, О. Безпалько, М. Галагузова, М. Головатий, М. Єнікєєв, О. Змановської, Н. Клішевич, Е. Крайніков, Г. Кривоніс, П. Коева, А. Лічко, В. Лютий, В. Менделевич.

Досить часто можемо спостерігати, що умови формування делінквентної поведінки оточують людину з дитячих років, що і призводить до формування неправильної поведінки. До числа таких причин можна віднести наступні:

- батьківське ігнорування дитячої потреби в ніжній турботі і прихильності
- часте застосування тілесних покарань в сім'ї
- недостатній вплив батька, у разі його відходу або смерті;
- гостра дитяча травма (насильство, хвороба, розлучення, смерть батьків);
- вседозволеність;
- недостатня вимогливість батьків.

Психологія делінквентної поведінки дотримується теорії про те, що саме в дитинстві криються всі проблеми особистості. Нескладно здогадатися, що профілактика делінквентної поведінки йде саме через припинення всіх вище описаних факторів і можлива саме в дитинстві або, в крайньому випадку, в підлітковому віці. Важливо спочатку створити навколо дитини правильне, гармонійне середовище, в якому чітко зазначена межа дозволеного, адже саме цей підхід дає найкращі результати і одночасно постає профілактикою. Як правило, корекція делінквентної поведінки відбувається вже пізніше, коли у дитини, що підросла виникають проблеми із законом, і здійснюється безпосередньо через відповідні державні установи.

Отже, проблема делінквентної поведінки залишається в наш час однією з актуальних проблем. Ріст масштабів злочинності, труднощі корекції делінквентного поведінки, наявність безлічі теоретичних концепцій обумовлюють особливий інтерес до вивчення цього явища, адже молодіжне соціальне середовище є тією сферою, де найбільш повно проявляється делінквентність поведінки.

Лук'яненко Наталія Миколаївна

ад'юнкт Національної академії
внутрішніх справ (м. Київ)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ БЕЗДОГЛЯДНИХ ПІДЛІТКІВ

Для бездоглядних підлітків, які постійно перебувають в умовах вулиці характерними є неадекватність самооцінки, підвищена тривожність та конфліктність, вороже ставлення до оточуючих, при прийнятті важливих рішень такі діти за порадою звертаються до друзів та

приятелів – девіантів, моральні орієнтири відсутні. Розглянемо детальніше кожен з наведених характеристик.

Самооцінка у бездоглядних підлітків знаходиться у крайніх межах (неадекватно завищена або занижена). Можна стверджувати, що при неадекватно завищеній самооцінці характерним для таких дітей є завищений рівень домагань, переоцінювання своїх реальних можливостей. Такі підлітки неадекватно реагують на критику, завжди вважають вірною свою точку зору, скрізь бачать підступність по відношенню до себе, несправедливість і цим виправдовують своє негативне відношення до інших. Відчуваючи власну непотрібність, постійну незадоволеність власних потреб деякі підлітки замикаються в собі, демонструють агресивну поведінку по відношенню до інших. При заниженій самооцінці у підлітка формується почуття меншовартості, не впевненість в собі. Такі підлітки не ставлять перед собою мети, для досягнення якої потрібно докладати зусиль, обмежуючись вирішенням повсякденних завдань (пошук місця ночівлі та харчів).

Характерними особливостями, для підлітків, що втратили емоційний зв'язок з родиною є підвищена тривожність та конфліктність. Їх відрізняє надмірний неспокій, при чому такі діти іноді бояться не самої події, а її передчуття (можливе покарання від батьків, насмішки зі сторони однолітків тощо). Бездоглядний підліток, для якого характерними є прояви тривожності, часто відчуває себе безпомічним, боїться брати участь у нових видах діяльності, самокритичний, ставить високі вимоги до себе. Для таких дітей характерними є соматичні захворювання: часті запаморочення, затруднене дихання, спазми в горлі, головні болі, прискорене серцебиття.

Вороже ставлення до оточуючого середовища у бездоглядних підлітків найчастіше виявляється: у підвищеній агресивності, жорстокому поводженні з тваринами, знущанні над молодшими за віком дітьми. Такі діти з недовірою та ворожістю відносяться до осіб, що намагаються їм допомогти: соціальним працівникам та волонтерам.

Підлітки, що перебувають в «умовах вулиці» визначальною, у прийнятті рішення, вважають думку однолітків – девіантів. Відбувається засвоєння антисоціальних норм. У свідомості підлітка формується чітке переконання: чим більше я зможу випити чи викурити тим більшим авторитетом я зможу стати. Тим самим руйнується адекватне сприйняття дійсності.

Ставлення до прийнятих у суспільні моральних норм негативне. Майже 50 % бездоглядних підлітків, що взяли участь у нашому дослідженні, характеризує відсутність чітких моральних орієнтирів. Підлітки не можуть пояснити, навіщо здійснюють той чи інший вчинок, емоційні реакції на подразники зовнішнього середовища неадекватні, моральні норми в суспільстві вважають необов'язковими, людські вчинки трактують не вірно, не сприймають моральні норми як орієнтири в подальшому житті.

Також характерологічними для бездоглядного підлітка є замкненість, невірноважена поведінка, уповільнене мовлення, нездатність вчитися, відсутність знань притаманних віку, почуття провини, депресивні розлади, наявність стресопохідних розладів психіки.

Так, визначені нами соціально-психологічні особливості бездоглядних підлітків є науковим підґрунтям для визначення основних напрямів та етапів корекційної роботи з даною категорією підлітків, особливостей їх соціалізації та виховання.

Маслій Марія Михайлівна

студентка Сумського державного педагогічного
університет імені А.С.Макаренка
Науковий керівник: ст. викладач,
к. психол. наук Т. І. Щербак

АКЦЕНТУАЦІЯ ХАРАКТЕРУ ЯК ПЕРЕДУМОВА ВИНИКНЕННЯ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

У кожному соціальному суспільстві завжди існують певні соціальні норми, тобто правила, за якими це суспільство живе. Відхилення або недотримання цих норм є девіацією. Девіантна поведінка, що розуміється як порушення соціальних норм, має в останні роки масовий характер і є центром уваги соціологів, соціальних психологів, медиків, працівників правоохоронних органів. З'ясувати причини, умови і фактори, що впливають на виникнення даної проблеми є важливою задачею.

Підлітковий вік є самим важким і складним з усіх дитячих вікових періодів. Його ще називають перехідним віком, тому що протягом цього періоду відбувається своєрідний перехід від дитинства до дорослості, від

незрілості до зрілості, який охоплює всі сторони розвитку підлітка: анатомо-фізіологічна будова, інтелектуальний, моральний розвиток, а також різноманітні види його діяльності.

Порушення поведінки у підлітків стали надзвичайно актуальною проблемою в останні десятиліття. Їх відносна частота і крайні форми прояву, нерідко набувають патологічного характеру. Сучасний темп життя пред'являє нервовій системі підлітка інші, більш високі вимоги, ніж півстоліття тому. Таким чином, можна виділити характерні особливості підліткового віку: емоційна незрілість, недостатньо розвинене вміння контролювати власну поведінку, співвідносити бажання і можливості в задоволенні своїх потреб, підвищена сугестивність, бажання самоствердитися і стати дорослим.

Серед підлітків найбільш поширеними девіаціями є такі як: наркоманія, токсикоманія, алкоголізм, викрадення автотранспорту, домашні крадіжки, хуліганство, вандалізм, агресивна поведінка і т. п. Статистичні дані, щодо тютюнокуріння, наркоманії, зловживання і просто вживання алкоголю в підлітковому віці лякають своїми цифрами. Кожен другий підліток регулярно курить, кожен шостий вживає алкогольні напої щодня, а кожен двадцятий займається хуліганством.

В. М. Сінайко, А. М. Кожина, І. В. Романова, Л. М. Гайчук відзначають, що девіації у підлітків з антидисциплінарною, антигромадською, агресивною поведінкою мають схильність до генералізації і можуть захоплювати всі інші значущі області життя, такі як сім'я, школа, група однолітків. Однією з причин виникнення девіантної поведінки є акцентуації характеру. Це крайні варіанти норми, при яких окремі риси характеру надмірно посилюються, унаслідок чого виявляється виборча уразливість відносно певного роду психогенних впливів при добрій і навіть підвищеній стійкості до інших.

У залежності від ступеня вираженості виділяють два ступені акцентуації характеру:

1) явна акцентуація. Цей ступінь акцентуації відноситься до крайніх варіантів норми. Вона відрізняється наявністю досить постійних рис певного типу характеру. У підлітковому віці особливості характеру часто загострюються, а при дії психогенних чинників, що адресуються до «місця найменшого опору», можуть наступати тимчасові порушення адаптації, відхилення в поведінці;

2) прихована акцентуація. Цей ступінь мабуть повинен бути віднесений не до крайніх, а до звичайних варіантів норми. У повсякденних,

звичних умовах, риси певного типу характеру виражені слабо або не виявляються зовсім. Проте риси цього типу можуть яскраво, часом несподівано, виявлятися під впливом тих ситуацій і психічних травм, які пред'являють підвищені вимоги до «місця найменшого опору».

Найхарактернішими проявами акцентуації характеру є:

- застрягання на впертості, недовірливості, нетерпимості до заперечень у дискусіях;

- педантизм виявляється в крайньому, нічим не виправданому формалізмі при вирішенні справи, в дотриманні своєї точки зору, хоча це й шкодить справі;

- демонстративність виявляється у амбіційності, властиве хизування, зухвалість, де потрібно погодитися, вони заперечують очевидне: «це неможливо», «я цього не розумію»;

- екзальтовані особистості надмірно захоплюються, вихваляють те, що на це не заслуговує, легко збуджуються в radoщах або сумують аж до розпачу, їхні реакції на вчинки свої або інших людей загострено емоційні, афективні;

- тривожність, в усьому очікується небезпека, виявлення підвищеної боязливості, розгубленість, здатність сховатися від небезпечного, поступитися навіть слабшому, втекти від нього, якщо він чимось погрожує;

- інтровертованість, замкнутість, свої думки та переживання спрямовують на самих себе, на свій внутрішній світ, уникають контактів з іншими, не пристосованість до обставин;

- екстравертованість, прагнення до спілкування, контактів з іншими, хвалькуватість, зосередження переважно на зовнішніх явищах.

Отже, за рахунок індивідуально-психологічних особливостей, таких як акцентуації характеру, неадекватної самооцінки, порушення емоційно-вольової та емоційно-комунікативної сфери, можуть виникнути стійкі форми психосоціальної дезадаптації. Підлітки з акцентуацією характеру складають групу підвищеного ризику розвитку розладів психічного здоров'я у зв'язку з їх вразливістю до певних згубних впливам середовища або психічних травм. Будучи крайніми варіантами норми акцентуації характеру, виступають як фактор, що підвищує ризик розвитку психогенних нервово-психічних розладів або розладів поведінки.

ПРИЧИНИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Кримінальна поведінка підлітків має виражену вікову специфіку. Це пов'язано з психологічними та психофізіологічними особливостями підліткового віку як перехідного між дитинством і юністю. Значні психоендокринні зрушення відіграють велику роль у виникненні різних психічних розладів, на основі яких виникають поведінкові девіації.

Зміна провідного типу діяльності веде до посилення взаємодії між підлітками, виникнення груп, в тому числі і асоціальної спрямованості. Підлітковий максималізм, прагнення до визнання у своїй групі, підпорядкування себе випадковим кумирам є особливостями даного вікового періоду, які поряд з несприятливими соціальними, мікросоціальними умовами, а також – психофізіологічними особливостями – сприяють виникненню і закріпленню девіантної та кримінальної поведінки.

В. В. Бедь, С. А. Беличева, В. В. Вандишев розрізняють низку причин, які є передумовами кримінальної поведінки підлітків. Зокрема до психологічних вони відносять:

1. Внутрішні фактори: психологічні бар'єри, духовні проблеми, порушення ціннісно-мотиваційної сфери, емоційні проблеми, низький рівень адаптивних можливостей, негативний життєвий досвід, неадекватний рівень самоповаги тощо.

2. Зовнішні фактори (зовнішні умови, які впливають на особистість, але відображаються в психіці та поведінці дитини, тому і відносяться до психологічних). Вони включають: порушення взаємовідносин з оточенням; недостатня соціальна захищеність та невиконання виховних функцій сім'ї (сімейна занедбаність), що призводить до порушення адаптації підлітка; недостатність уваги з боку суспільства (соціальна занедбаність); ігнорування або неадекватні методи впливу та відсутність допомоги з боку вихователів (педагогічна занедбаність), що призводять до прогресування дезадаптивної поведінки підлітка; негативний вплив неформальної групи однолітків тощо. В результаті чого формується чітка

позиція «девіанта», яка сприймається підлітком вже як норма поведінки.

На думку А. І. Боргового та В. В. Бедь, найважливішими причинами виникнення відхилень у поведінці є ігнорування особливостей підліткового віку, недооцінювання дорослими глибоких вікових суперечностей розвитку підлітка, а також порушення взаємин учня з класом, ізолювання його в колективі, що спонукає його шукати іншої спільності однолітків, чи навіть більш старших школярів, у якій зникало б емоційне напруження, знову б з'явилася можливість самоствердитися та самореалізуватися як особистість.

Асоціальна поведінка підлітків має також і психобіологічні передумови, а саме:

- кризові явища, що характеризують психофізіологічний розвиток у підлітковому віці (кризові явища в організмі, психіці та взаємовідносинах підлітка);
- нервово-психічні захворювання, акцентуації характеру:(психічні аномалії: психози, психопатії, неврози, психофізичний інфантилізм, ознаки органічного ураження головного мозку;частіше за інші зустрічаються акцентуації за гіпертичним та нестійким типом);
- відставання в розумовому розвитку(за особливо несприятливих умов внаслідок своєї підвищеної навіюваності підлітки-олігофрени можуть легко опинитися під впливом дорослих, досвідчених злочинців);
- різні фізичні вади, дефекти мови, зовнішня непривабливість, вади конституційно-соматичного характеру;
- ненормальні біологічні потреби (гіперсексуальність, несублімована в соціально-активні форми діяльності, що закріпилася на рівні поганих звичок; потреба в алкоголі, палінні, наркотиках).

У виникненні відхилень у поведінці підлітків також має місце і кримінальний фактор. Наприклад, група підлітків, що сформована поза соціально-значущою діяльністю, в умовах марного згаяння часу та ризикованих хуліганських занять, яка виступає «каталізатором» злочинної поведінки неповнолітніх. У таку групу підліток потрапляє в разі неможливості домогтися успіху у позитивній діяльності, в якій він може реалізувати себе; в разі психологічного дискомфорту, що виникає як результат престижного невдоволення, відчуження від колективу, як це буває з «важкими» учнями внаслідок їх слабкої успішності, конфліктів з вчителями та однокласниками, що призводить до зниження референтної значущості підлітка та пошуків ним іншого кола спілкування.

Тож, можна виділити наступні особливості підліткового періоду, які є

групою факторів ризику у формуванні асоціальної поведінки: підвищений егоцентризм; потяг до протиставлення, протесту, боротьби проти виховних авторитетів; підвищене бажання стати дорослим і незалежним від сім'ї; незрілість моральних переконань; занадто чутливе реагування на пубертатні зміни; схильність перебільшувати ступінь складності проблем; негативна чи несформована Я-концепція та ін.

Теоретичний аналіз поглядів вітчизняних вчених дозволяє вважати основними причинами виникнення відхилень у поведінці підлітків такі: недооцінювання дорослими глибоких вікових суперечностей розвитку підлітка, ігнорування особливостей підліткового віку, порушення взаємин учня з класом, ізолювання його в колективі, що спонукає його шукати іншої спільності однолітків, у якій з'явилася б можливість самоствердитися та самореалізуватися як особистість.

Нікітіна Людмила Миколаївна

кандидат психол. наук, викладач
Національна академія внутрішніх
справ (м. Київ)

ВПЛИВ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ НА ФОРМУВАННЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

Агресивна поведінка на сьогоднішній день є питанням, яке постійно обговорюється серед вчених як психологів, так і правознавців. Особливе занепокоєння викликає прояв такої поведінки у неповнолітніх у вигляді демонстрації переваги в силі або застосуванні сили до іншої людини з метою заподіяння шкоди.

На нашу думку, становлення і закріплення агресивної поведінки в дитячому віці відбувається на основі спостережень за агресивною поведінкою. Приклади агресивної поведінки можуть бути реальними (сім'я, однолітки) і символічними (засоби масової інформації).

Питання вибору саме засобів масової інформації, як одного з чинників виникнення агресивної поведінки, обумовлено тим, що ХХІ століття – це століття інформатизації та комп'ютеризації. Хотілося б зазначити, що друкована продукція (журнали, газети, книги) не має такого негативного впливу, як телебачення та різного роду відеоматеріали, які сьогодні можна з легкістю дістати з мережі Інтернет. Більше того, відсутність цензури на певні види такої продукції, а також наявність легкого доступу до забороненої інформації (особливо через мережу

Інтерент), сприяє збільшенню кількості споживачів на даний вид продукції. Нажаль, дуже часто саме неповнолітні, чия психіка є ще недостатньо сформованою, стають «жертвами» такого неконтрольованого активного чи пасивного включення в цей процес.

Експериментально доведено, що неповнолітні, які часто дивляться передачі з елементами насильства, стають більш неврівноваженими і агресивними. Більше того, вони починають сприймати насильство як нормальне і звичне явище.

Наукова література визначає агресію як поведінку, що супроводжується погрозою або застосуванням насилля, спрямованим на нанесення фізичної або психологічної шкоди іншій людині, позбавлення життя, знищення матеріальних або духовних цінностей.

Існуючі на сьогоднішній день теорії агресії по-різному пояснюють причини й механізми агресивної поведінки людини. Одні з них пов'язують агресію з інстинктивними потягами (К. Лоренц, З. Фрейд), в інших агресивна поведінка трактується як реакція на фрустрацію (Л. Берковіц, Дж. Доллард), у третіх агресія розглядається як результат соціального навчіння (А. Бандура). Найбільше експериментальне підтвердження одержали фрустраційна теорія агресії й теорія соціального навчіння.

Саме поняття «агресія» об'єднує різноманітні зовнішні прояви агресивності, тому між ними багато спільного: застосування фізичної сили та насильства, мовних і немовних засобів спілкування, прямого, прихованого і комбінованого характеру впливу.

Р. Берон і Д. Річардсон виділяють такі джерела агресивної поведінки:

- взаємовідносини в родині;
- символічні приклади, які пропонують засоби масової інформації;
- взаємовідносини з ровесниками.

Нас цікавить другий аспект прояву агресивної поведінки у неповнолітніх. Саме в рамках теорії соціального навчіння існують дані, які свідчать про те, що переживання, викликані пасивним спостереженням агресії і насилля на екрані чи в реальному житті, призводять до проявів агресії в реальному світі.

Протягом життя людина навчається агресивній поведінці, тобто можна говорити про процес соціалізації агресії як результат засвоєння навичок агресивної поведінки й розвитку агресивної готовності особистості. На користь цієї концепції свідчить те, що дитина, як правило, не вибирає агресію усвідомлено, а віддає їй перевагу, не маючи навичок конструктивного вирішення своїх проблем. Агресію розглядають як

соціальну поведінку, що включає навички й вимагає научіння. Щоб агресивно діяти, неповнолітній повинен багато чого знати (наприклад, які слова, дії та прийоми є образливими, можуть заподіяти шкоди та страждання). Ці знання не даються при народженні, діти навчаються поводитися агресивно. Агресія може приносити реальну вигоду (пригноблення в іграх дозволяє жадати від інших учасників всього, чого хочеться – іграшок і переваг).

На нашу думку, існує декілька підкріплень агресивної поведінки, що впливає на психіку неповнолітнього:

а) відсутність заборони, або непряме заохочення, коли певні сцени з елементами насилля, еротики діти переглядають разом з батьками, родичами, знайомими, які часто ігнорують і тим самим знімають певні табу;

б) моральне задоволення, яке полягає у наявності більш високого статусу в групі або більш прийнятного та схвалюваного відношення з боку інших неповнолітніх, у разі демонстрації сили, здобуття авторитету, наводячи страх на оточуючих, погрожуючи, або застосовуючи силу;

Засвоєння агресивних реакцій на власному досвіді, звичайно ж, відіграє важливу роль, але научіння агресивним формам поведінки через спостереження може справити ще більший вплив. Адже зникає необхідність відпрацьовувати зразки агресивної поведінки, бо їхнього символічного зображення в кінофільмах, телепередачах, комп'ютерних іграх цілком достатньо для формування у спостерігача ефекту научіння. Тому можна говорити, що неповнолітній, який став свідком насильства, агресії, відображених у засобах масової інформації, відкриває для себе такі грані агресивної поведінки, які раніше у нього були відсутні.

Писана Ксенія Андріївна

студентка юридичного факультету Української
академії банківської справи (м. Суми)
*Науковий керівник : викладач кафедри
практичної психології СДПУ
імені А. С. Макаренка Пасічник Н. О.*

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СХИЛЬНОСТІ ДО ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Внаслідок різноманітних причин духовного, економічного, політичного характеру в суспільстві завжди є люди з девіантною поведінкою. Професія психолога направлена на виявлення та здійснення корекції людей, схильних до такої поведінки. Але цікавим залишається

питання наскільки схильні до такої поведінки самі психологи, чия праця спрямована саме на виявлення таких осіб та здійснення корекції їхнього світовідчуття та поведінки на засадах використання професійних методів роботи. Отож це питання є актуальним на сьогодні.

Діяльність і поведінка особистості детермінується не лише внутрішнім механізмом мотивації, взаємодії потреб, інтересів, цінностей особистості. Ззовні на поведінку людини впливають існуючі у суспільстві норми. Девіантна поведінка — поведінка, що відхиляється від прийнятих у суспільстві ціннісно-нормативних стандартів.

Девіантна поведінка підрозділяється на дві категорії. По-перше, це поведінка, що відхиляється від норм психічного здоров'я, припускає наявність явної або прихованої психопатології. По-друге, це поведінка антисоціальна, що порушує певні соціальні та культурні норми, особливо правові. Коли такі вчинки порівняно незначні, їх називають правопорушеннями, а коли серйозні і караються в кримінальному порядку – злочинами. Відповідно говорять про делінквентну (протиправну) поведінку.

Делінквентна поведінка – термін, утворений від латинського слова *delictum*, що в перекладі означає «проступок». Це і диктує сенс поняття: така поведінка характеризується асоціальною, протиправною спрямованістю, що проявляється в діях або в бездіяльності і незмінно завдає шкоди окремим людям і суспільству.

Делінквентна поведінка особистості являє собою поняття, яке постійно звучить у колах представників педагогіки, кримінології, соціології, соціальної психології та інших галузях. Прикладом такої поведінки є: порушення правил дорожнього руху, дрібне хуліганство, лихослів'я, нецензурна лайка, розпивання спиртних напоїв у заборонених місцях, поява в громадських місцях у нетверезому стані, що ображає людську гідність і моральність соціуму. В кримінології делінквентна поведінка визначається як суто молодіжне правопорушення, тобто таке, яке здійснюється молодими людьми віком від 12 до 20 років.

Метою дослідження є виявлення схильності до делінквентної поведінки у студентів-психологів. Об'єкт дослідження – є світосприйняття та відношення до життя студентів-психологів, а предмет – схильність до поведінки, яка не відповідає нормам серед студентів-психологів.

Для досягнення мети дослідження використали методику визначення «Схильності до девіантної поведінки» (автор О. М. Орел). Контингент – студенти-психологи 1 року навчання, 17-18 років, СДПУ ім. А. С. Макаренка. Всього обстежено – 19 студентів. Хлопці у опитуванні склали 16%, а дівчата

84%. Із загальної кількості відповідей 26% виявилися недійсними через перевищення норми по шкалі «Соціальна бажаність», тобто ці студенти демонстрували чітке виконання навіть малозначущих норм, навмисно маючи намір показати себе з кращого боку. Небажання коректувати свої відповіді у напрямку соціальної бажаності, а також про відсутність намірів приховувати власні норми та цінності показали 6% опитаних студентів. Стурбованими під час тестування виявились 43% респондентів, що також може вказувати на наміри приховати дійсні наміри та цінності.

Відповіді студентів за другою шкалою «Схильність до подолання норм та правил» свідчать, що лише 38% опитуваних схильні наслідувати стереотипним та загальноприйнятим нормам поведінки. Тоді як 62% респондентів продемонстрували схильність протиставляти свої власні норми та цінності загальногруповим, виявили тенденцію до «порушення спокою».

Шкала «Схильність до адиктивної поведінки» (порушення поведінки, що виникає в результаті зловживання різними речовинами, що змінюють психічний стан людини, до того моменту, коли фіксується факт психічної і фізичної залежності) показала, що жодна з осіб не має потреби в адиктивних станах, що є важливим для професії психолога. 69% опитуваних характеризуються високим соціальним контролем поведінкових реакцій.

Щодо схильності до агресії та насилля, що є найважливішою небезпекою у практиці психолога, який повинен бути терплячим та стійким до певних негараздів або дратуючих факторів, то 50% студентів не сприймають агресію як спосіб розв'язання проблем, ще 25% – мають не яскраво виражені агресивні нахили, і нарешті решта 25% проявили значну схильність до агресивних проявів відносно інших осіб та насилля.

Для психолога дуже важливим є вольовий контроль емоційних реакцій, тому що в процесі своєї праці він часто опиняється в ситуаціях, які здатні викликати шквал емоцій, що, у свою чергу, можуть насторожити клієнта або охарактеризувати психолога як непрофесіонала. Серед опитуваних 63% жорстко контролюють свої поведінкові емоційні реакції та почуття. У 37% не сформований вольовий контроль своїх почуттів, що може негативно відобразитися у їх професійній діяльності.

Показники за шкалою «Схильність до саморуйнівної поведінки» є дуже важливими, оскільки психологи допомагають людям, які знаходяться в передсуїцидальних станах або робили спроби суїциду. Відхиляють можливість саморуйнівної поведінки 63% опитуваних, у них відсутня схильність до реалізації комплексів вини у поведінкових реакціях, що є позитивною тенденцією. Однак, 37% респондентів виявили низьку

цінність особистого життя, схильність до ризику та виражені нахили до садомазохізму, що взагалі є несумісним з працею психолога.

Шкала «Схильність до делінквентної поведінки» є визначальною та показує «делінквентний потенціал» – готовність до реалізації делінквентної поведінки. Виявили, що у 42% опитуваних зазначені тенденції не виражені, що свідчить про високий рівень соціального контролю. У той же час 11% студентів готові до реалізації протиправної поведінки та мають низький рівень соціального контролю. 47% респондентів мають тенденції до делінквентної поведінки, тобто при «відповідних умовах» та «життєвій ситуаціях» дані студенти можуть скоїти протиправні дії. Схильність до делінквентної поведінки є несумісною з професією психолога, оскільки обов'язок професійного психолога – завжди дотримуватися певних норм та соціальних порядків, бути прикладом для клієнта.

Отже, проведене дослідження виявило, що серед опитаних студентів-психологів близько 40% схильні до відхилення від соціальних норм та правил, що є передумовою наявності у них делінквентних відхилень. Дослідженні студенти не мають схильності до адиктивної поведінки. Що стосується проявів агресії та насилля, які є недопустимими для психолога-практика, то 25% опитаних студентів вважають їх прийнятними для себе формами спілкування з оточуючими. Вольовий та емоційний контроль притаманний більшості учасників тестування. Студенти, у яких виявили схильність до делінквентної поведінки, потребують корекції своєї поведінки з метою особистісних змін та реалізації їх професійних здібностей.

Пішун Сергій Григорович

кандидат педагогічних наук, доцент
Сумська філія Харківського національного
університету внутрішніх справ (м. Суми)

ДЕВІАНТНІ СТЕРЕОТИПИ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Відхилення в той чи інший бік поведінки з різною інтенсивністю є суттєвим параметром девіації, яка визнається нормальною й такою, що не є відхиленням незалежно від наявності або відсутності патології психічних розладів. Відповідно до концепції адаптивної поведінки слід зазначити, що порушення адаптації – це результат будь-якої девіації чи то психічної, чи

соціальної. Саме вона як поведінкова форма людини свідчить про розбалансованість психічних процесів, що в свою чергу позначається на системі вчинків або окремо взятих вчинках, які суперечать суспільно прийнятим нормам у вигляді порушенні процесу самоактуалізації, дезадаптації або у відсутності морально – естетичного контролю за проявами власної поведінки.

Взаємодіючи з даною реальністю та порушуючи ті чи інші норми суспільства певними способами, девіантна поведінка може бути представлена агресивною й аутоагресивною формою поведінки, зловживанням речовинами, які змінюють психічний стан, можуть бути детерміновані порушенням стилю поведінки, сексуальною, комунікативною, естетичною девіацією, надцінними захопленнями.

Реакції при девіантній поведінці, яка має певну патологію, можуть виникнути не тільки в ситуаціях, що травмують психіку, але і в найпростіших. Конкретний психотип в таких випадках може патологічно відреагувати на будь-які подразники, навіть незначні. При цьому така патологія набуває стереотипу поведінки, коли відбувається одна й та ж сама дія за різних умов (наприклад, уживання алкоголю, наркотиків як відповідна реакція на найменший подразник). На відміну від такої форми девіації існують так звані непатологічні форми, які мають свій прояв у характерологічних поведінкових реакціях. Це плинні, ситуативні реакції, ситуації педагогічної та соціальної занедбаності. Це перш за все взаємодія з певною референтною групою своїх однолітків, звільнення від певних залежностей, захоплення, сексуальний потяг тощо.

Ознаки синдромів, які мають форму патології, не можливо виявити навіть тоді, коли спостерігається делінквентна поведінка, у тому числі й кримінальна. Переважно вони обумовлені соціальними факторами. Агресивна поведінка непатологічного характеру може спостерігатися в осіб, які відчувають дисгармонію в пубертатний період, прояв певної риси характеру, яка досягає граничного показника і перебуває біля крайньої межі норми, а також може бути викликана соціальною занедбаністю. Розмежування непатологічних і патологічних форм має певні труднощі, оскільки на практиці досить рідко зустрічаються так звані «чисті» випадки непатологічних девіацій поведінки.

Виокремлення форм агресивної поведінки непатологічного змісту представляється нам важливим, по-перше, для адекватного визначення неповнолітніх у навчально-виховні установи відкритого та закритого

типу, тобто тих осіб, які не підлягають кримінальній відповідальності, по-друге, у наданні індивідуальної соціально-профілактичної допомоги підліткам з асоціальною поведінкою з метою попередження правопорушень або їхньої реабілітації, по-третє, з метою оцінювання психічного стану підлітка стосовно до конкретного кримінального вчинку.

Девіації можна поділити на дві групи: нестандартні та деструктивні. Нестандартна поведінка це по суті форма критичного мислення, що виходить за межі соціальних стереотипів поведінки. Деструктивність поведінки обумовлена певними цілями, які мають як зовнішні ознаки (порушення соціальних норм), так і внутрішні (регресивність особистості, її дезадаптація).

Частота й масивність цих явищ визначають характерні для підліткового віку психопатоподібних, гебоїдних форм поведінки. Цьому ж сприяє типовий для даного віку особистісний перелік психічних розладів, які можуть взагалі привести особистість до повної ізоляції.

Сафронів Костянтин Сергійович

студент 3-го курсу, факультету СПП
Запорізький національний університет
*Науковий керівник: к. психол. н.,
доц. Губа Н. О.*

ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ ГУМАННОСТІ СПІВРОБІТНИКІВ СЛІДЧОГО ІЗОЛЯТОРУ

Співробітники слідчого ізолятора знаходяться у замкнутій системі майже ізольованій від навколишнього світу. В умовах неспроможності користуватися мобільним зв'язком, виходити в Інтернет, складнощами вільного пересування по території та необхідності чіткого виконання своїх функцій, співробітники, безпосередньо або опосередковано, контактують з людьми які відбувають покарання ув'язненням, у більшості випадків з агресивною та асоціальною формою поведінки. Умови потребують необхідність формування альтруїстичних, емпатійних та гуманних тенденцій у співробітників слідчого ізолятора.

Гуманність – обумовлена моральними нормами і цінностями, система установок особистості на соціальні об'єкти (людину, групу, живу істоту),

яка представлена у свідомості переживаннями співчуття і реалізується у спілкуванні і діяльності в актах сприяння, співучасті, допомоги. У вузькому сенсі гуманність – прагнення не завдавати страждань людині наскільки це можливо. Гуманність включає в себе наступні основні складові: емпатію та терплячість.

Метою дослідження було виявити рівень гуманності співробітників слідчого ізолятору. Гіпотезою передбачалося, що співробітники слідчого ізолятору мають рівень гуманності вище середнього. Для досягнення дослідницької мети та реалізації завдань дослідження було використано методики відповідні до перевірки гіпотези (методика розроблена і описана Є. П. Ільїним і Є. К. Феценком, призначена для самодіагностики терплячості та методика дослідження рівня емпатійних тенденцій І. М. Юсупова). А надійність і вірогідність результатів дослідження забезпечувалися репрезентативністю вибірки (30 співробітників слідчого ізолятору).

Кожна, з двох використаних методик, має у розпорядженні класифікацію рівнів, які досліджувались цими методиками. Опитувальник терплячості має низький, середній і високий рівні. Методика дослідження рівнів емпатійних тенденцій має дуже низький та низький, в межах норми, високий та дуже високий рівні. Тобто, опираючись на ці класифікації, є можливим умовно класифікувати рівень гуманності всієї групи досліджуваних на три категорії: нижче норми (низький, низький), у межах норми (середній, норма) та вище норми (високий, високий).

Аналізуючи результати дослідження класифікованих таким чином, ми отримали: 3 особи, у яких рівень гуманності нижче норми, 19 в межах норми і 8 з показниками вище норми. У процентному співвідношенні данні будуть виглядати наступним чином: нижче норми – 10%; в межах норми – 63,3%; вище норми – 26,7%.

Найбільший процент (63,3%) займають особи з рівнем гуманізму в межах норми. Що характеризує їх як людей які легко адаптуються до справ та спілкування. Вони не належать до числа особливо чутливих осіб, але і не відсторонені від людей, які звертаються по допомогу. У міжособистісних відносинах судити про інших більш схильні за їхніми вчинками, ніж довіряти своїм особистим враженням. Емоційні прояви, в більшості випадків знаходяться під самоконтролем. Віддають перевагу делікатно не висловлювати свою точку зору, не будучи впевненим, що вона буде прийнята. В них немає розкнутості почуттів, і це заважає їхньому повноцінному сприйняттю людей.

Наступними, по кількості (26,7%), є особи з показниками вище норми. Характеризуючи їх, можливо сказати, що вони дуже терплячі, по відношенню до навколишніх. Вони чутливі до потреб і проблем оточуючих, схильні багато чого їм прощати. З непідробним інтересом ставляться до людей. Вони емоційно чуйні, товариські, швидко встановлюють контакти з оточуючими і знаходять спільну мову. Навколишні цінують їх, як емпатійних особистостей. Вони намагаються не допускати конфліктів та знаходити компромісні рішення. Добре переносять критику у свою адресу. В оцінці подій більше довіряють своїм почуттям і інтуїції, ніж аналітичним висновкам. Віддають перевагу працювати з людьми, ніж поодиночі. Постійно потребують соціальне схвалення своїх дій. При всіх перерахованих якостях вони не завжди акуратні в точній і кропіткій роботі. Не потребує особливих зусиль вивести їх з рівноваги.

Найменший процент людей (10%) знаходяться у категорії «нижче норми». Ці люди відрізняються нетерплячістю. Вони відчують труднощі у встановленні контактів з людьми, незатишно відчують себе у великій компанії. Віддають перевагу відокремленим заняттям конкретною справою, а не роботі з людьми. Вони – прихильники точних формулювань і раціональних рішень. Багато в чому не мають взаєморозуміння з оточуючими. Люблять гострі відчуття, спортивні змагання, віддають перевагу мистецтву. У діяльності занадто сконцентровані на собі. Вони можуть бути дуже продуктивними в індивідуальній роботі. Болісно переносять критику у свою адресу.

Мета дослідження полягала у тому, щоб виявити рівень гуманності співробітників слідчого ізолятору. І з досягненням мети ми маємо можливість прослідкувати те, що гіпотеза підтвердилася частково, бо тільки 26,7% співробітників мають показники емпатії та терплячості високого рівня. Таким чином, інші 73,3 відсотка вказують на те, що системі правоохоронних органів України є над чим працювати. Адже саме гуманність є показником нації з високим ментальним рівнем розвитку. У зв'язку з євронапрямом нашої країни, це питання стає як ніколи актуальним. Так як Україна повинна заявити про себе, як про країну де громадяни зацікавлені у інтелектуальній якості та у гуманності, як необхідній даності, яка з неї випливає. Насамперед євростандарти та їхні погляди на людину (в нашому випадку – на ув'язненого) торкнуться тюрем та СІЗО. Тому прослідковується пряма необхідність у освітленні даного питання серед співробітників слідчого ізолятору, та гострій потребі реалізації гуманності у повсякденному житті.

ВИКОРИСТАННЯ АРТ-ТЕРАПІЇ В РОБОТІ З ДЕВІАНТНИМИ ПІДЛІТКАМИ

Однією з ефективних сучасних форм групової психотерапії, що широко використовується в усьому світі, є арт-терапія – динамічна система взаємодії між учасниками, продуктами їх образотворчої діяльності та арт-терапевтом (психологом, педагогом) у арт-терапевтичному просторі.

Арт-терапія (терапія мистецтвом) – метод корекції різних проблем особистості за допомогою художньої творчості. Вона передбачає профілактичну, корекційну та лікувально-реабілітаційну допомогу сім'ям, дітям і підліткам з емоційними й поведінковими проблемами, соматично хворим, а також особам з алкогольною й наркотичною залежністю.

У деяких випадках арт-терапевтична робота з дітьми носить клінічний характер (наприклад, у випадку грубих емоційних і поведінкових порушень) і здійснюється в медичних закладах, спеціальних школах або школах-інтернатах. В інших випадках арт-терапевтична робота носить профілактичний або розвиваючий характер, як, наприклад, у випадку наявності в дитини легких емоційних і поведінкових розладів або певних проблем психологічного характеру, і проводиться у звичайних школах або при соціальних центрах.

Історія арт-терапії свідчить про те, що перші спроби використання образотворчих прийомів у роботі з дітьми в якості психотерапевтичного й психокорекційного інструменту мали місце ще в першій половині ХХ століття. Всебічне обґрунтування подібна практика на Заході одержала в роботах Г. Рід, Е. Кремер та ін.

Зупинимось на особливостях застосування арт-терапії у роботі з підлітками. Художнє самовираження підлітків у формах, які використовуються педагогами у навчальній та позанавчальній діяльності, так чи інакше пов'язане зі зміцненням психічного здоров'я підлітка, а тому може розглядатися як значущий психопрофілактичний і психотерапевтичний фактор. Використання арт-терапії спеціалістом-практичним психологом виконує психокорекційну функцію, допомагаючи

підлітку впоратися зі своїми психологічними проблемами, відновити емоційну рівновагу або усунути існуючі порушення поведінки.

При всьому розмаїтті різних форм арт-терапевтичної роботи й значних розбіжностях між окремими групами підлітків, існують загальні особливості, які необхідно враховувати. Одна із цих особливостей, на думку Л. П. Василенко, полягає в тому, що підліткам іноді важко вербалізувати свої проблеми і переживання. А. І. Копитін також зазначає, що невербальна експресія, у тому числі – образотворча, для них є більш природною, особливо це має значення в тих випадках, коли в підлітка є мовні порушення. Потрібно враховувати й те, що простір, художній матеріал і образ є для підлітка засобами психологічного захисту. Це пов'язане з можливістю художнього образу тривалий час «утримувати» переживання, не даючи їм вийти назовні, а також із здатністю «дистанціювати» переживання за рахунок механізму проєкції й високого ступеня контролю над ними. Тому образ може виступати для підлітка своєрідним «контейнером», усередині якого складні переживання можуть зберігатися доти, поки він не зможе їх усвідомити або прийняти. Ігровий простір, матеріал й образотворчий образ забезпечують можливість регресу психіки й тим самим – необхідний ступінь «відкритості» підлітка для психотерапевтичної та психокорекційної роботи.

Широко використовуються в роботі з девіантними підлітками групові форми арт-терапії, у першу чергу – відкриті студійні й тематично-зорієнтовані групи. Арт-терапія представляє унікальну можливість для створення такими підлітками продуктів творчості, що допомагають в подальшому усвідомленні і обговоренні внутрішніх і зовнішніх причин такої поведінки. Ті факти, які спочатку не визнавалися ними, стають очевидними в їх продуктах творчості (у малюнках, колажах, скульптурах).

Застосування арт-терапії з девіантними підлітками засноване на тих же принципах, що і з іншими групами клієнтів. Підлітки можуть займатися арт-терапією як індивідуально, відповідно до особистих програм, так і в групах, що використовують певні теми, значущі для всіх учасників. У таких групах образотворча діяльність в обов'язковому порядку доповнюється коментарями, на основі яких розгортаються дискусії.

Л. Д. Лебедева виокремлює такі основні завдання арт-терапевтичної роботи з девіантними підлітками:

- освоєння різних матеріалів і техніки роботи з ними, що повинне забезпечити сенсорну і емоційну стимуляцію;

- розвиток сенситивності, тобто здатності розуміти відчуття і потреби інших людей;
- самовираження, відреагування травматичного матеріалу з можливим його усвідомленням, що приводить до розвитку у підлітків здібності до свідомого контролю над своїми потребами і переживаннями;
- вироблення продуктивних способів соціальної взаємодії;
- соціально допустимий вихід агресивності та інших негативних почуттів. Робота над малюнками, картинами, скульптурами є безпечним способом розрядити напругу;
- обговорення думок і переживань, які підліток звик витісняти. Іноді невербальні засоби є єдино можливими для вираження і прояснення сильних переживань і переконань;
- розвиток відчуття внутрішнього контролю. Робота над малюнками, картинами або ліплення зумовлюють впорядкування форм і кольору;
- концентрація уваги на відчуттях і почуттях. Заняття образотворчим мистецтвом створюють великі можливості для експериментування з кінестетичними і зоровими відчуттями та розвитку здібностей до їх сприйняття;
- розвиток художніх здібностей і підвищення самооцінки.

Створюючи малюнки, підлітки, що збилися з правильного шляху, нерідко поміщають себе в центр подій і завдяки цьому усвідомлюють, що є головними дійовими особами, а не жертвами обставин. Вони починають відчувати свою відповідальність за те, що відбувається, а також за перспективи подальшого життя.

Основним протипоказанням до застосування терапії мистецтвом при роботі з такою групою є відсутність досвіду у керівника. Творче самовираження в терапії мистецтвом потенційно може викликати у членів групи сильні почуття, призвести до вивільнення небезпечних емоційних імпульсів. За відсутності твердого й розумного керівництва деякі члени групи можуть бути травмовані подібними почуттями. Для того, щоб художнє самовираження мало терапевтичний характер, воно повинно бути частиною продуманої програми чи більш широкої групової мети, окрім того, в групі завжди повинна бути можливість вербального завершення невербальної творчої діяльності.

К. Рудестам наголошує, що заняття творчістю під керівництвом досвідченого психотерапевта не тільки дають можливість людині

максимально розкрити свій творчий потенціал, але й допомагають справитися з агресією і тривогою, позбавитися страхів і немотивованої агресії, перебороти наслідки психологічної травми тощо.

Отже, девіантна поведінка підлітків є тим негативним явищем, що визначає не лише розвиток окремої особистості, а й подальшу долю суспільства загалом. Тому існує гостра необхідність використання методів її профілактики і корекції. Саме таким методом є арт-терапія – терапія за допомогою мистецтва, що сприяє вираженню негативних почуттів у соціально допустимій формі; дає основу для інтерпретацій і діагностичної роботи в процесі терапії; дозволяє працювати з думками і почуттями, які здаються нездоланими; сприяє виникненню почуття внутрішнього контролю і порядку; розвиває і посилює увагу до почуттів.

Семяхіна Євгенія Юріївна

студентка 2 курсу юридичного факультету
Українська академія банківської справи (м. Суми)
Науковий керівник : викладач кафедри
практичної психології Пасічник Н. О.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СХИЛЬНОСТІ ДО ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД СТУДЕНТІВ-ЮРИСТІВ

Зростання злочинності в Україні в останні десятиріччя пов'язують із станом перехідності та проблемами, що породжені ринковою трансформацією українського суспільства. Юристи, психологи та соціологи пишуть про прискорену криміналізацію усіх суспільних відносин, кримінальну деформацію економічної, соціальної, політико-правової та духовної сфер суспільства, про загрозливий характер цих процесів. Трансформація українського суспільства, що характеризується як його криміналізація, пов'язана не лише із збільшенням кількості злочинів, і навіть не з якісними змінами самої злочинності (криміналізація правлячої еліти, збільшення злочинів, пов'язаних із корисними мотивами) (Лунєєв В. В., Клінтух І. І.).

Важливим показником є перетворення делінквентних практик в норму соціальної дії і трансформації елементів делінквентності в образ мислення та ціннісно-нормативну основу соціального існування та взаємодії. Такі

якісні зміни торкаються усіх сторін суспільного життя та усіх прошарків суспільства. Саме тому, останнім часом в Україні зросла численність підлітків та юнаків мета життя яких зводиться до досягнення матеріального благополуччя будь-якою ціною, до наживи будь-якими способами; праця і навчання втратили суспільну цінність і значимість, стали носити прагматичний характер – більше отримувати благ, привілеїв і менше працювати і вчитися. Така позиція молодих людей набуває все більш відкриті і войовничі форми, породжуючи нову хвилю споживацтва, часто провокуючи поведінкові девіації. Проблема девіантної поведінки як об'єднуючого поняття для всіх видів поведінки, що відхиляється від загальноприйнятих норм поведінки – це проблема суспільства в цілому і її розв'язання сприяє успішному духовному та моральному розвитку суспільства і держави. Вивчення та усунення причин, що сприяють поширенню делінквентної поведінки серед молодого покоління, впровадження нових, адекватних часу соціальних технологій профілактики ризикованої поведінки стає на даний момент гострою необхідністю. Делінквентна поведінка – це поведінка, що характеризується асоціальною, протиправною спрямованістю та проявляється в діях або в бездіяльності і незмінно завдає шкоди окремим людям і суспільству.

Метою даної роботи є дослідження схильності студентів-юристів до делінквентної поведінки. Для дослідження обрали саме студентів-юристів, тому що в майбутньому вони повинні не лише дотримуватись загальноприйнятих норм та правил поведінки, моральних цінностей, а й проводити контроль за виконанням таких правил та норм. Об'єкт дослідження – є світосприйняття та відношення до життя студентів-юристів, а предмет – схильність до поведінки, яка не відповідає нормам серед студентів-юристів. Для досягнення мети дослідження використали методику визначення «Схильності до девіантної поведінки» (автор О.М. Орел). Контингент – студенти-юристи 2 року навчання, 18-19 років УАБС м. Суми. Всього обстежено – 18 студентів.

За шкалою «Соціальна бажаність» 11,11% студентів виявили високі показники, тобто намагались показати себе в «кращому світі», їх результати виявилися недійсними. Для решти респондентів притаманна помірна тенденція давати соціально-бажані відповіді. За шкалою «Схильність до подолання норм та правил» 80% студентів показали схильність до протиставлення власних норм та цінностей загальногруповим, відхиленню

загальноприйнятих норм, тенденції «порушувати» спокій. Відповіді 61,11% студентів вказують на готовність реалізувати адиктивну поведінку, респонденти виявили схильність до ілюзорно-компенсаторного способу розв'язання власних проблем, орієнтуються на чуттєвий бік життя, у якому переважають гедоністично орієнтовані норми та цінності. Для 38% студентів не характерна така тенденція.

За шкалою «Схильність до саморуйнівної поведінки» 50% респондентів виявили низьку цінність власного життя, готовність до ризику та потребу до гострих вражень. 72% студентів мають агресивні тенденції, вважають за норму агресивну форму спілкування з оточуючими. Приблизно 60% опитаних показали слабкість вольового контролю емоційної сфери, небажання або нездатність контролювати поведінкові прояви емоційних реакцій. Інші 40% респондентів виявили жорсткий самоконтроль будь-яких поведінкових реакцій. За шкалою «Схильність до делінквентної поведінки», що є індикатором до такого типу поведінки 66,66% студентів виявили наявність схильності до протиправної поведінки та низький рівень соціального контролю. Решта респондентів показали високий рівень соціального контролю та не вираженість делінквентної поведінки.

Отже, проведене дослідження дає змогу констатувати, що обстеженим студентам-юристам притаманна схильність до подолання загальноприйнятих норм та правил, схильність до адитивної та саморуйнівної поведінки. Переважна більшість обстежених респондентів не можуть контролювати свої емоційні та вольові прояви, вважають нормою використовувати агресивні форми спілкування та взаємодії з оточуючими. Значна кількість студентів-юристів показала низький рівень соціального контролю та наявність делінквентних тенденцій. Виходить замкнене коло: особистості як в майбутньому повинні боротися з будь-якими проявами делінквентної поведінки, бути прикладом для інших у дотриманні загальноприйнятих норм та правил поведінки, виявляються не здатними їх дотримуватись та здійснювати елементарний контроль норм та цінностей. Студенти, у яких виявили схильність до делінквентної поведінки, потребують корекції своєї поведінки з метою особистісних змін та реалізації їх професійних здібностей.

ДЕЯКІ ПРИЧИНИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ЛЮДЕЙ

Суспільство завжди приділяє особливу увагу проблемі поведінки людей, котра не відповідає загальноприйнятим або офіційно встановленим соціальним нормам. Нев'януча актуальність проблеми поводження, обумовлена виникненням в рамках психології особливого напрямку (спеціальної психологічної теорії) – психології девіантної поведінки. Девіантна поведінка завжди пов'язана з невідповідністю людських дій, вчинків, видів діяльності, поширеним у суспільстві чи групах, нормам, правилам поведінки, ідеям, установкам та цінностям. Актуальність полягає у вивченні випадків девіації серед дітей старшого шкільного віку.

Даною проблемою займалося багато вчених, зокрема: Я. І. Глинека висвітлював у соціології питання девіантного відхилення, Е. Дюркгейм займався особливостями поняття «норма» та «патологія», С. Шоу та Д. Маккей – різноманіття девіантних форм поведінки, Є. В. Сірий, С. А. Фареник вивчали проблему девіації в теоретичних та практичних аспектах. Так, американські соціологи І. Коен і Р. Мертон називають основною причиною девіантної поведінки – наявність психологічного напруження у людини, В. І. Кудрявцева – соціальне відхилення.

Нашою метою є проблема вивчення поняття девіації та її причин у дітей старшого шкільного віку.

Девіації включають в себе девіантна, делінквентна і кримінальна поведінки. Девіантна поведінка – один з видів поведінки, що відхиляється від поставлених суспільством норм та цінностей, пов'язана з порушенням соціальних норм і правил поведінки.

Делінквентна поведінка, на відміну від девіантної, характеризується як повторювані асоціальні вчинки дітей і підлітків, які складаються в певний стійкий стереотип дій, що порушують правові норми, але не тягнуть за собою кримінальної відповідальності.

Кримінальна поведінка – це протиправні вчинки, які тягнуть за собою кримінальну відповідальність.

Девіантна поведінка завжди на початку буває невмотивована. Дитина, як правило, хоче відповідати вимогам суспільства, але з якихось причин (соціальні причини, погане оволодіння нормальними способами соціальної адаптації і т.д.) не може цього зробити. Девіантні вчинки спочатку бувають ситуативними, спровоковані обставинами, потім зміни в поведінці накопичуються і призводять до стійких форм девіантної поведінки. Здійснюючи девіантні вчинки, дитина все більше потребує схвалення групи і все менше піддається впливу «решти», які в силу її «неадекватної» поведінки виключають її зі своєї сфери спілкування. Дитина, щоб залишитися в групі, змушена збільшувати свою девіантну активність і дані дії стають мотивованими.

Теорію соціальної дезорганізації висунули американські соціологи С. Шоу та Д. Маккей, згідно з якою різноманіття девіантних форм виникає при відсутності або послабленості, чи суперечливості культурних цінностей, норм, відповідних соціальних зв'язків. З точки зору соціальної аномії пояснював природу девіації і американський соціолог Р. Мертон, визначаючи причину появи та існування розриву між цілями суспільства та стимулюючими засобами їх досягнення.

Послідовники З. Фрейда вважали, що процес розвитку особистості являє собою результат дії підсвідомих сил, душевний конфлікт протиріч з навколишнім середовищем. У результаті цього розвиваються багато негативних якостей, наприклад, агресивність.

Якщо більшість друзів і родичів молодой людини займаються злочинною діяльністю, існує ймовірність, що ця людина теж стане злочинцем. Кримінальна девіація є результатом переважного спілкування з носіями злочинних норм поведінки.

Американський вчений Тревіс Хирши ввів поняття «соціальних обручів». Він стверджує, що чим більше люди вірять в цінності, прийняті суспільством, чим активніше вони прагнуть до участі в соціально схвалюваній діяльності, чим глибше їх прихильність до батьків, школи, однолітків, тим менше ймовірність того, що вони вчинять девіантні вчинки.

Основні причини, які обумовлюють високий ступінь ймовірності відхилень від соціальних норм:

1. Соціальна нерівність – розшарування суспільства на багатих і бідних, безробіття, інфляція, корупція і т.п.

2. Морально-етичний фактор девіантної поведінки виражається в низькому моральному рівні суспільства, бездуховності, психології речей, відчуження особистості.

3. Навколишнє середовище, яке нейтрально-прихильно ставиться до девіантної поведінки. Несприятливі умови життя і виховання у сім'ї, проблеми з оволодінням знаннями та пов'язані з цим невдачі у навчанні, невміння будувати відносини з оточуючими і конфлікти, що виникають на цій основі, різні психофізичні відхилення в стані здоров'я, як правило, ведуть до кризи духу, та втрачається сенс існування.

Проаналізувавши та співставляючи теоретичний матеріал та думки вчених можна зробити наступні висновки, що девіація як поведінка може мати безліч коренів, але не у всіх випадках вона розвивається, все залежить від оточення дитини та виховання. Девіантну поведінку найчастіше провокує душевний конфлікт протиріч з навколишнім середовищем. У результаті цього розвиваються багато негативних якостей, наприклад, агресивність, ауто агресія що може зумовити прояви девіантної, та як наслідок, деліквентної поведінки у людини.

Сьома С. О.

аспірантка кафедри педагогіки
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка
(м. Суми)

ПРОФІЛАКТИКА ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ СЕРЕД СЛУХАЧІВ МАЛОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

Останнім часом у поведінці підлітків, як найбільш уразливої демографічної групи, все більше фіксуються різноманітні поведінкові відхилення, що відображають їхнє негативне ставлення до соціального середовища, соціальних норм, традицій, впливають на мотивацію вчинків і ставлення до себе.

Відсутність у навчальних закладах цілісної системи профілактично-корекційної роботи щодо запобігання девіантної поведінки призводить до поширення серед підлітків таких девіацій як агресія, азартні ігри, інтернет-залежність, алкоголізм (пияцтво), наркоманія, куріння, злочинність і правопорушення, суїцид, статеві девіації тощо.

Вагомою позитивною альтернативою щодо навчання й виховання підлітків, розвитку їх інтелектуальних і творчих здібностей, організації змістовного дозвілля є позашкільні навчальні заклади, зокрема Мала академія наук.

У навчально-виховній системі МАН створені необхідні й достатні умови для профілактики девіантної поведінки учнів-слухачів. Це досягається завдяки організації діяльності психологічної служби; створенню позитивних суб'єкт-суб'єктних взаємин між педагогами і старшокласниками; здійсненню психолого-педагогічного супроводу всіх суб'єктів навчально-виховного процесу; організації різноманітних форм роботи з родиною; реалізації програм, проектів, різноманітних форм корекційної та профілактичної роботи з підлітками. Ефективність системи профілактичної роботи з вихованцями гуртків і творчих об'єднань дослідно-експериментального спрямування МАН досягається завдяки трирівневій її організації (табл. 1).

Таблиця 1

Рівень профілактики	Форми й методи профілактичної роботи
Первинна профілактика	<i>Методи діагностики девіантної поведінки</i> (тести; анкетування; метод вивчення документації з особової справи підлітка; бесіда; спостереження; аналіз соціального оточення і взаємин підлітка з однолітками; батьками тощо). <i>Форми й методи непрямого профілактичного впливу</i> (психологічний тренінг; тренінг комунікативних умінь; тренінг формування впевненості в собі та вміння виходу зі стресових ситуацій; тренінг профілактики девіантної поведінки з основами правових знань підлітків).
Вторинна профілактика	<i>Методи превентивного виховання</i> (створення ситуацій психологічного комфорту; встановлення довірливих відносин з підлітком; вироблення правильних навичок спілкування і поведінки; формування у підлітків позитивної самооцінки; формування пізнавальних інтересів тощо). <i>Методи прямого виховання</i> (бесіди із запрошеними на заняття працівниками медичних, соціально-реабілітаційних, правоохоронних закладів; конкурси плакатів, стіннівок, соціальної реклами, мультимедійні презентації; проектна діяльність), і <i>непрямого профілактичного впливу</i> (психологічні тренінги з профілактики девіантної поведінки; рольові ігри; дискусії тощо).
Третинна профілактика	<i>Методи корекції девіантної поведінки</i> (метод перебудови мотиваційної сфери та самосвідомості; переконання; перебудови життєвого досвіду; перенавчання; переключення; регламентації способу життя; попередження

	негативної та стимулювання позитивної поведінки; змагання; індивідуальна робота; зустрічі підлітків «групи ризику» із психологом та реабілітації девіантних підлітків; методи когнітивної терапії тощо).
--	--

Отже, мінімізація або усунення тих чи інших проявів девіацій у слухачів МАН залежить від використання в навчально-виховному процесі різних форм і методів профілактичної роботи, а також об'єднанні у профілактичному напрямку зусиль педагогів, батьків і громадськості.

Тараджук Ольга Станіславівна

студентка 3 курсу факультету СПП
Запорізький національний університет
Наук. кер.: к. псих. н, доц. Губа Н. О.

ОСОБЛИВОСТІ СТІЙКОСТІ ДО СТРЕСУ У ПРАЦІВНИКІВ ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВ

Стан пенітенціарних закладів України ще далекий від загальноприйнятих міжнародних норм. На тлі складних соціально-економічних змін відбувається перевантаженість установ виконання покарань та слідчих ізоляторів. Незадовільні умови тримання засуджених та осіб, взятих під варту, низький рівень організації соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими, що не забезпечує умов для ефективної індивідуальної корекції поведінки, а також зростання безробіття серед ув'язнених, що несуть покарання, можуть призводити до опорів криміногенного складу, що виражаються у відмові від виконання законних вимог адміністрації, груповій непокорі, хуліганських діях, нападах на персонал. На цьому тлі професійна діяльність співробітників пенітенціарних установ стає все більш напруженою і стресогенною, зумовленою постійним очікуванням небезпечних зіткнень з засудженими. Це, а також низька заробітна плата, низький рівень соціальної захищеності персоналу та пенсіонерів і членів їх сімей, призводить до високої плинності кадрів виправних установ (особливо на першому році служби), постійного збільшення дефіциту нових співробітників, високих показників дисциплінарних порушень і зловживань службовим становищем. Одночасно з цим знижуються професійні якості кадрового складу. Таким

чином, невідповідність чисельності персоналу кримінально-виконавчої інспекції обсягу покладених на нього завдань та функцій і являється фактором виникнення стресу.

У сучасній науковій вітчизняній літературі проблему стійкості до стресу розробляли такі вчені, як Л. М. Аболін, А. П. Акімова, А. Ю. Малинова, А. А. Баранов, В. А. Бодров, М. Ю. Денисов, А. В. Махнач, Ф. З. Меєрсон, Л. А. Китаєв-Смик, А. А. Реан, А. Рейковський, С. В. Суботін та ін. Особливий інтерес в зарубіжній, а останнім часом і у вітчизняній літературі приділяється проблемі поведінки особистості по відношенню до важких життєвих обставин, які виникають у процесі життєдіяльності, що називається копінг-стратегіями або копінг-поведінкою. Основні підходи відображені дослідниками Р. С. Лазарус, Дж. К. Вейнтрауб, Р. С. Кеслер.

У зв'язку з тим, що тривалий час умови роботи співробітників пенітенціарних установ не розглядалися як екстремальні, професійна стійкість до стресів не знайшла достатнього відображення в науковій літературі, мало вивчені і фактори, що впливають її рівень.

Актуальність проблеми, її теоретична і практична значущість, а також недостатня розробленість і зумовили вибір даної теми.

Метою роботи являється теоретичний аналіз наукової літератури, а також практичне дослідження особливостей стійкості до стресу, його детермінант та копінг-поведінки.

Р. С. Лазарус визначає стійкість до стресу як сукупність особистісних якостей, що дозволяють працівнику переносити значні інтелектуальні, вольові та емоційні навантаження (перевантаження), зумовлені особливостями професійної діяльності, без особливих шкідливих наслідків для діяльності, оточуючих і свого здоров'я.

Детермінантами стійкості до стресу являються: генетична схильність, характер протікання вагітності у матері, ранній дитячий досвід, характер людини, спрямованість людини, громадський статус, ближнє соціальне оточення та особливості інтелектуальної діяльності.

В умовах стресу психологічна адаптація людини здійснюється, головним чином, за допомогою двох механізмів: психологічного захисту і копінг-механізмів.

Психологічний захист – це спеціальна система стабілізації особистості, спрямована на огороження свідомості від неприємних, травмуючих переживань, пов'язаних з внутрішніми і зовнішніми конфліктами, станами тривоги і дискомфорту.

Копінг-механізми – це стратегії дій, що виконуються людиною в ситуаціях психологічної загрози, зокрема в умовах пристосування до хвороби як загрози (різною мірою, залежно від виду та тяжкості захворювання) фізичному, особистісному і соціальному благополуччю.

Р. Лазарус виділяє 8 стратегій копінг-поведінки: конфронтація, дистанціювання, самоконтроль, пошук соціальної підтримки, прийняття відповідальності, втеча-уникнення, планування вирішення проблеми та позитивна переоцінка.

Для практичного дослідження особливостей стійкості до стресу та копінг-стратегій було обрано методику «Оцінка нервово-психічної стійкості в стресі» та копінг-тест Лазаруса. Вибірку склали 14 осіб першої зміни слідчого ізолятору віком від 21 до 44 років, з них 12 чоловіків та 2 жінки.

В результаті дослідження було виявлено, що 43% усіх досліджуваних мають задовільний, інші 43% – добрий і 14% – високий рівень нервово-психічної стійкості в стресі. Працівники найчастіше використовують такі копінг-стратегії, як «планування вирішення проблеми» (довільні проблемно-фокусовані зусилля щодо зміни ситуації, що включають аналітичний підхід до проблеми) та «самоконтроль» (зусилля по регулюванню своїх почуттів і дій). Це являється гарним показником для даної професії.

Також було виявлено, що існує прямий зв'язок між рівнем НПУ та вираженістю стратегії «планування вирішення проблеми» (0,49), та обернений зв'язок між рівнем НПУ та вираженістю стратегії «втеча-уникнення».

Таким чином, можна зробити висновок, що особистість з високим рівнем НПУ долають проблеми за рахунок цілеспрямованого аналізу ситуації і можливих варіантів поведінки. А особистість з низьким рівнем НПУ схильна реагувати на труднощі на кшталт ухилення: заперечення проблеми, фантазування, невиправданих очікувань, відволікання і т.п.

ФОРМИ ДЕЗАДАПТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ В УМОВХ ШВИДКИХ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН

Закономірною характеристикою сьогодення є посилення процесу дезадаптації, а саме девіантної, делінквентної та аддиктивної форм дезадаптивної поведінки. Насамперед це стосується соціальних девіацій, які проявляються як девіантна поведінка. Науковці (Р. Мертон, А. Коен, К. С. Льюїс, Л. А. Ланцова, М. Ф. Шурупова) звертають увагу, що поняття «девіація» є відносним, оскільки для розуміння відхилення необхідно усвідомлювати що таке норма.

Норми і девіації завжди пов'язані із соціальним контекстом. Норма і девіація визначаються суспільством. При цьому необхідно пам'ятати, що суспільство має свої соціальні взірці, норми соціально прийнятої поведінки (шаблони «бажаного» та «небажаного» для повсякденного життя стилю поведінки). Те, що в одному суспільстві є нормою, в іншому – може бути розцінене як девіація. Погоджуючись з думкою Льюїса можна сказати, що поняття «девіація» є оцінним визначенням життєдіяльності людини соціумом яке накладається на певні моделі поведінки особи (К. С. Льюїс, 1990).

Девіантна поведінка за своїм спрямуванням може бути як позитивною (соціальні інновації, нововведення) так і деструктивною (це вчинки або дії, що не відповідають нормам та очікуванням, які офіційно встановлені або фактично існують в даному суспільстві (культурі, субкультурі). Зрозуміло, що оцінюючи девіантну поведінку, необхідно чітко усвідомлювати різницю між позитивною та деструктивною (руйнівною) її спрямованістю. При цьому, варто пам'ятати, що девіантна поведінка суперечить інституціоналізованим очікуванням соціуму (А. Коен, 1965), адже вона є парадоксальною формою адаптації, нетрадиційною формою поведінки людей в період соціальної нестабільності і руйнації макросоціальних стереотипів (І. М. Щербакова, 2001).

Суспільна реакція на девіацію завжди уточнює норми морального. Вважаючи деяких людей девіантами, суспільство розмежовує те, що

повинно бути, від того чого не має бути. При цьому звичайною суспільною реакцією на девіацію є обурення, яке певним чином сприяє соціальному об'єднанню. Девіантна поведінка дуже часто підштовхує до реалізації соціальних змін. Девіанти змінюють межі можливого для суспільства, спрямовують його до змін. Проте в умовах кризового сьогодення, девіантна поведінка (її руйнівна форма) має вкрай негативні наслідки, адже підтримує недотримання суспільних норм та законів, чим провокує появу хаосу.

Девіантна поведінка (лат. *deviatio* – відхилення) це дії людини (девіанта), які порушують офіційно встановлені в суспільстві (чи неофіційні в межах певних соціальних груп) моральні і правові норми, що призводять до її покарання, виправлення або лікування. Основними проявами деструктивної девіантної поведінки є: поведінка дезадаптивна, що характеризується порушеннями психіки (афективна, депривована, аутична, суїцидальна, аддиктивна); поведінка асоціальна, що характеризується порушеннями різних аспектів соціалізації (агресивна, делінквентна, кримінальна).

«Нормою» поведінки в умовах соціально-економічної кризи стає аддиктивна поведінка, яка дозволяє швидко досягти психофізіологічного комфорту. Аддикція для людей із низькою адаптивністю до швидких соціальних змін стає універсальним засобом втечі від реального життя (Ланцова Л. А., Шурупова М. Ф., 1993). Схильність до делінквентної поведінки, порушення правових норм, не настільки значимих, щоб за них нести кримінальну відповідальність, – стає своєрідною компенсацією внутрішнього дискомфорту.

Дезадаптація в умовах соціально-економічної нестабільності знаходить вираження у зростанні загальної кількості делінквентів (тих, хто вчиняє провину), суб'єктів, чия девіантна поведінка в крайніх проявах підлягає кримінальному покаранню. Внутрішні суперечності знаходять вияв у суперечностях між прагненням до задоволення та соціальною цензурою («хочу» – «потрібно»). Внаслідок чого внутрішній конфлікт виражається в деструктивних формах поведінки. Мусимо визнати, що в умовах соціальної дестабілізації впевненість девіантів, що будь яка їх дія є вседозволеною, що для них не існує жодних обмежень приносять своєю «вседозволеністю» шкоду оточуючим людям.

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ЯК ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

Сучасний стан суспільства в нашій країні характеризується різким загостренням різноманітних девіацій і супроводжується цілою низкою тривожних ознак і тенденцій. Негативними наслідками соціально – економічної, політичної, національної і духовної криз в Україні є матеріальне і духовне збіднення населення, які стають основними чинниками девіантної поведінки людей в суспільстві. Необхідність кваліфікованої допомоги особам з девіантною поведінкою, кількість яких щороку збільшується, зумовлює актуальність розробки окресленої проблеми фахівцями різних галузей наук.

Проблема девіантної поведінки та її корекції завжди була важливою у педагогіці, психології, кримінології. Проте і у зарубіжній, і у вітчизняній психології існує термінологічна розбіжність щодо визначення девіантної поведінки як «поведінки, що відхиляється». Одні дослідники вважають, що мова повинна йти про будь-які відхилення від схвалюваних суспільством соціальних норм, інші пропонують включити в це поняття тільки порушення правових норм, треті – різні види соціальної патології (вбивство, наркотизм, алкоголізм тощо), четверті – соціальну творчість тощо.

За визначенням доктора психологічних наук, професора Бондарчук О, девіантна поведінка являє собою систему вчинків особистості, що відхиляються від загальноприйнятої норми (норми психічного здоров'я, права, культури, моралі тощо). Вона зазначає, що відхилення від цієї норми (девіації) у поведінці можуть трактуватися як позитивні, так і негативні.

Бондарчук О. І. наголошує, що у разі позитивних девіацій йдеться про нестандартну особистість, для якої характерними є оригінальні, творчі ідеї, що мають суспільну значущість і, загалом, свідчать про успішний процес соціалізації та відіграють позитивну роль у прогресивному розвитку суспільства. Негативні девіації поведінки, на її погляд, пов'язані з тим, що особистість не засвоює позитивного соціального досвіду, не може адаптуватися до моральних цінностей і норм поведінки, які відповідають вимогам суспільства, хоча й може досить добре знати ці норми. У цьому випадку процес соціалізації

особистості є порушеним, що проявляється у незбалансованих психічних процесах, неадаптованості, порушенні процесу саморегуляції, униканні морального і естетичного контролю за власною поведінкою.

І. С. Кон також дійшов висновку, що девіантну поведінку особистості (в негативному розумінні цього поняття) можна поділити на дві великі категорії. По-перше, це поведінка, що відхиляється від норм психічного здоров'я, коли йдеться про наявність психопатології. По-друге, це поведінка, що порушує соціальні та культурні норми і, особливо, правові.

Сучасні вітчизняні та зарубіжні вчені (В. В. Афанасьєв, О. Г. Здравомислов, Я. І. Гелінський, Л. Б. Шнейдер та інші) як різновиди девіантної поведінки виділяють дезадаптивну (афективну, депривовану, аутичну, суїцидальну, аддиктивну) та асоціальну поведінку (агресивну, деліквентну, кримінальну).

В основі дезадаптивної поведінки є порушення психічного розвитку, психологічний дискомфорт, а в основі асоціальної – порушення процесу соціалізації, соціально-педагогічна занедбаність, деформації регуляції поведінки. О. В. Змановська називає такі специфічні ознаки девіантної поведінки: багаторазові, тривалі порушення не будь-яких, а найважливіших норм для певного суспільства на цей час; поведінка не є наслідком кризової, нестандартної ситуації, а зумовлена загальною спрямованістю особистості; сама поведінка супроводжується різноманітними проявами соціальної дезадаптації, викликає негативну оцінку з боку інших людей; поведінка не ототожнюється з психічними захворюваннями чи патопсихологічними станами, хоча може за певних умов набувати патологічних форм (алкоголізм, наркоманія тощо); результатом поведінки є заподіяння реальної шкоди самій особистості чи оточуючим.

Загалом до психологічних проявів девіантної поведінки особистості дослідники відносять такі: духовні проблеми, зокрема, відсутність або втрату сенсу життя, переживання внутрішньої порожнечі, блокування самореалізації духовного потенціалу тощо; деформацію ціннісно-мотиваційної сфери – несформовані моральні цінності (совість, відповідальність, чесність), переважання девіантних цінностей, фрустрованість вищих потреб, внутрішні конфлікти; емоційні проблеми – тривогу, депресію, переважання негативних емоцій, емоційне огрубіння, афективність тощо; проблеми саморегуляції – неадекватні самооцінку і рівень домагань, слабкий розвиток рефлексії, надмірний або недостатній самоконтроль; викривлення у когнітивній сфері – стереотипність, ригідність

мислення, неадекватні настанови, обмеженість знань, наявність забобонів; негативний життєвий досвід – наявність шкідливих звичок, психічних травм, досвіду насильства, соціальну некомпетентність тощо.

Вчені намагаються пояснити витoki і причини девіантної поведінки. Таких пояснень декілька. Одні вважають, що люди схильні до певних типів поведінки за своїм біологічним складом і це – результат деградації на більш ранніх стадіях еволюції (Ч. Ломброзо). Інші пов'язують девіантну поведінку з особливістю будови тіла (Е. Кречмер, Х. Шелдон). Треті знаходять психологічне пояснення девіації, обґрунтовуючи її «розумовими дефектами», «недоумством» і «психопатією», як би запрограмованістю відхилень (З. Фрейд).

Слід зауважити, що у вітчизняній психолого-педагогічній літературі проблеми, присвячені девіантній поведінці, пов'язані головним чином з важкими дітьми та підлітками, які представляють собою групу підвищеного соціального ризику. При цьому вважається, що поведінка підлітків відрізняється рядом особливостей: недостатністю життєвого досвіду і низьким рівнем самокритики, відсутністю всебічної оцінки життєвих обставин, підвищеною емоційною збудливістю, імпульсивністю, руховою і вербальною активністю, сугестивністю, загостреністю почуття незалежності, прагненням до престижу в групі, негативізмом, нерівноваженістю збудження і гальмування.

Невдала соціалізація, яка відображується у внутрішній структурі особистості, є вагомим чинником формування девіацій. Виникненню відхилень у поведінці сприяють такі соціальні фактори: шкільні труднощі, травматичні життєві події, вплив девіантної групи, особливості сімейного виховання (бездоглядність, жорстоке ставлення, покарання дитини, емоційне відчуження, гіперопіка тощо).

За оптимальних умов виховання вказані особливості підлітків, що підсилюють їх схильність до девіантної поведінки, можуть бути нейтралізовані відповідною соціально-позитивною діяльністю. При несприятливих соціальних умовах ці особливості «каталізуються» шкідливими соціальними впливами, набувають негативної спрямованості і загострюються. Корекція девіантної поведінки дітей та підлітків має певні особливості. Вчителі та батьки повинні змінити своє сприйняття підлітка, схильного до девіантної поведінки, на узгоджено-позитивне, знайти сильні, гарні сторони дитини. Також зауважимо, що корекційна робота буде мати стійкий ефект, коли вона буде тривалою, системною і з залученням небайдужих осіб, насамперед батьків.

ДЕВІНТНЕ МАТЕРИНСТВО ЯК ПРОЯВ СОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ

Сучасний етап суспільного розвитку в Україні характеризується трансформацією традиційних стереотипів репродуктивної поведінки, загостренням демографічних проблем, зміною моделей сімейних стосунків. Суспільне сьогодення демонструє протиріччя: з одного боку – депривоване дитинство, зростання кількості осиротілих дітей при живих батьках, а з іншого – інфантильні матері, не готові до виконання материнських функцій. Водночас сучасні тенденції, які відображають шляхи самореалізації жінки, все частіше пов'язані з її професійними та соціально значущими аспектами і не враховують материнство як базову життєву цінність.

У будь-якому суспільстві постійно відбуваються зміни моделі материнства, відповідні зміни в самих суспільних стосунках, тому визначити норму материнської поведінки досить важко. Бажання бути матір'ю також вступає в суперечність із цінностями соціально-комфортної, статевої сфер і призводить до психологічного конфлікту, який не завжди вирішується на користь дитини. Прояви збоченої, викривленої материнської поведінки (материнської девіації) існували завжди і могли носити більш приховані або відкриті форми. Але в наші дні, коли материнство посідає зовсім незначне місце в ієрархії цінностей жінки, можна говорити про нову модель особистості, яка не забезпечена відповідною моделлю материнства.

Материнство – це складний феномен, що має свої фізіологічні механізми, еволюційну історію, культурні та індивідуальні особливості. У кожній культурі існує власний інститут материнства, що як складову містить способи виховання жінки як матері.

З еволюційної точки зору материнство – різновид батьківської сфери поведінки (як складова частина репродуктивної сфери), властивої жіночій статі, яка набуває особливого значення у ссавців. Це пов'язано із виношуванням та вигодовуванням потомства й необхідністю забезпечення турботи про нього саме материнською особою. Винятковість материнської поведінки на вищих еволюційних етапах

дозволяє виділити материнство в самостійну материнську потребнісно-мотиваційну сферу поведінки. Її еволюційним призначенням є забезпечення матір'ю адекватної турботи про потомство. Вважається, що материнський інстинкт є основним у житті здорової жінки і спрямований на виношування потомства, турботу про нього. Материнські функції проявляються в таких поведінкових аспектах, як емоційні реакції на дитину, виконання операцій по догляду за дитиною та спілкування з нею. На суб'єктивному рівні для самої матері виконання її материнських функцій досягається наявністю у неї відповідних потреб.

У нормі поведінка матері по відношенню до дитини спрямована на збереження і розвиток її фізичного, психічного та духовного здоров'я. Девіантне материнство з цієї точки зору – це поведінка матері, яка не сприяє збереженню здоров'я дитини, а, навпаки, така, що перешкоджає, порушує і ускладняє нормальний процес її розвитку.

Наразі такі явища, як навмисний аборт, недбале і жорстоке ставлення до дитини, відсутність материнського піклування, сексуальне насильство і розтління дитини мають широкий суспільний резонанс і спричиняють потрясіння неймовірною мірою жорстокістю до того, хто абсолютно беззахисний. Часто таким матерям властива належність до так званого «соціального дна»: йдеться передусім про алкогольну, наркотичну залежність; вони часто малоосвічені або зовсім без освіти, безробітні або працюють за малу платню чи на низькокваліфікованій роботі; рано починають статеве життя, ведуть його безладно і мало цікавляться питанням контрацепції і планування сім'ї.

Девіантне материнство нині є однією з найбільш гострих проблем у психології – як у практичному, так і в теоретичному аспекті. Несприятливий для майбутнього материнства перебіг вагітності, а також особливості поведінки жінок, що призводять до подальшої відмови від дитини, аналізуються в роботах В.І. Брутмана, А.Я. Варги, М.С. Радіонової та ін. Сюди слід віднести проблеми, пов'язані не лише з матерями, котрі відмовляються від своїх дітей і проявляють у ставленні до них відкриту зневагу і насилля, але і проблеми порушень материнсько-дитячих стосунків, які стають причинами зниження емоційного благополуччя дитини, її відхилень від оптимального психічного розвитку. Крім того, в сучасному суспільстві спостерігається розрив зв'язків між поколіннями, втрата традиційних способів передання досвіду. Жінка на порозі

материнства не має уявлення про елементарні особливості розвитку дитини і про свої функції в догляді за нею та у спілкуванні.

Наведемо основні характеристики, за якими можна спрогнозувати девіантне материнство.

1. Емоційна і психологічна незрілість, низька толерантність до стресів, нестриманість афектів.
2. Неготовність до шлюбу через емоційну нестійкість, егоцентризм, прагнення до незалежності.
3. Зосередженість на своїх проблемах, переживання відчуття несправедливості та нестачі любові.
4. Невирішеність дитячих та пубертатних конфліктів.
5. Наявність у родинній історії патерну відмови від дитини, фактів розлучення і фізичного насильства вже в поколінні бабусі.
6. Неповна власна сім'я, відсутність чоловіка, наявність в минулому вітчима.
7. Емоційна залежність від матері, навіть при негативних стосунках із нею.
8. Сприйняття дитини як джерела психологічних проблем, страху і тривоги.
9. Сприйняття матері як агресивної, директивної і холодної (мати не знає про вагітність дочки або виступає проти неї).

Шляхом вирішення проблеми девіантного материнства наразі може стати розробка адекватних методів профілактики девіантної поведінки, зокрема відмови від дитини, від материнства, жорстокого ставлення до дитини, сексуального насильства та розтління дитини, інфантициду, а також пропаганда здорового способу життя і щасливого материнства.

Халіченко Дар'я Олександрівна

студентка Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка (м. Суми),
Науковий керівник: к. психол. н., доцент
Єрмакова Н. О.

ОСНОВНІ ЗАСАДИ ТА ТЕХНОЛОГІЇ ПСИХОКОРЕКЦІЙНОЇ РОБОТИ З ДЕВІАНТНИМИ ПІДЛІТКАМИ З НЕУЗГОДЖЕНИМ РІВНЕМ УСКЛАДНЕНОГО СПІЛКУВАННЯ

Вивчення людини як суб'єкта ефективної, успішної діяльності та такого ж спілкування найчастіше зустрічається у сучасних психологічних дослідженнях, в той час як особистість в якості суб'єкта деструктивної поведінки, руйнування відносин, труднощів у взаємодії, розглянута у вітчизняній психології недостатньо. Дослідження проблеми ускладненого спілкування підлітків з девіантною поведінкою, розробка психокорекційних технік та їх впровадження відкриває можливості більш глибокого аналізу психологічних закономірностей і механізмів регуляції поведінки людини, формування її внутрішнього світу. Корекція девіантної поведінки у підлітків з ускладненим спілкуванням дозволить мінімізувати його негативний вплив.

Ускладнене спілкування є одним з пускових механізмів виникнення девіантної поведінки особистості. У своїх роботах С. А. Белічева вказує, що суб'єкт ускладненого спілкування з антисоціальною спрямованістю, на відміну від суб'єкта ускладненого спілкування з просоціальною спрямованістю, має набір ціннісно-нормативних уявлень, що допускають авторитарне, жорстоке поводження з іншими людьми.

В дослідженнях І. А. Кудрявцева, Г. Б. Морозової, О. Ф. Семенова також зазначається, що суб'єктам ускладненого спілкування з антисоціальною спрямованістю поведінки властиві дефіцит і незрілість моральних еталонів, переважання суджень про те, що норми ними не порушуються.

У ряді зарубіжних досліджень також наголошується, що суб'єкти з антисоціальною поведінкою демонструють такі форми звернення:

- не слухають або прикидаються, що не чують іншого;
- ігнорують висловлювання і думки партнера, його права і бажання;
- порушують просторові межі;

– здійснюють вчинки незалежно від бажання учасників спілкування;

– нав'язують почуття провини;

– не поважають прийняті норми спілкування.

У своїх дослідженнях С. В. Кривцова, В. Ф. Пірожков, М. Л. Покрас наголошують на тому, що можливими шляхами вирішення проблеми девіантної поведінки підлітків з ускладненим спілкуванням може бути: ізоляція, лікування, психотерапія та психокорекція, а також їх поєднання в залежності від глибини порушення поведінки.

Щоб грамотно побудувати психокорекційну роботу з девіантними підлітками в цілому, необхідно:

1) розпізнавати справжню мету кожного проступку;

2) вибрати спосіб для негайного втручання в ситуацію і припинення витівки;

3) розробити стратегію своєї поведінки, яка привела б до поступового зниження числа подібних проступків у майбутньому.

Також І. Кузнєцова у своїх дослідженнях рекомендує при наданні психологічної допомоги девіантним підліткам з ускладненим спілкуванням використовувати наступні психокорекційні технології:

1) Інформування.

Розширення (зміна, коригування) інформованості дитини, підвищення його психологічної грамотності в області обговорюваних питань за рахунок прикладів з буденного життя, звернення до літературних джерел, до наукових даних, до досвіду інших людей.

2) Метафора (метод аналогій).

Суть методу полягає у використанні аналогій – образів, казок, притч, випадків з життя, прислів'їв, приказок – для ілюстрації актуальної ситуації (теми, питання). Метафора робить непрямий вплив на установки, стереотипи, думки людини, дозволяє поглянути на ситуацію як би з боку. Завдяки цьому знижується суб'єктивна значущість проблеми, зникає помилкове відчуття її унікальності. Крім того, вдається розрядити напружену атмосферу консультування.

3) Допомога у відреагуванні неконструктивних емоцій.

Застосування даного способу актуально при гострих емоційних станах. Відреагування може виражатися у формі сміху, сліз, активної дії (бути схожим, постукати, побити подушку, потопати ногами, покреслити,

написати). Відреагування дозволяє зняти (розрядити) напругу, викликану негативною емоцією. Психолог уважно спостерігає, співчуває, розуміє, але не приєднується до почуттів клієнта.

4) Трансформація особистої історії.

Завдання трансформації – цілеспрямоване занурення у власну історію для уявного завершення суб'єктивно незакритих подій минулого життя, для зміни нав'язаних програм і сценаріїв. Подібні уявні дії сприяють також зняттю напруги, створюваного ефектом незакінченої дії. Якщо не можна змінити реальні події життя, то можна змінити ставлення до них. У тих випадках, коли підліток страждає від думок, що він не сказав чи не зробив чогось, можна запропонувати йому зробити це, актуалізуючи відповідну ситуацію в ході психологічної роботи (подумки або реально в ігровій моделі).

Отже, аналіз літератури з даної проблеми дозволяє дійти висновку, що ускладнене спілкування є однією з головних причин виникнення девіантної поведінки особистості. Ефективними психокорекційними технологіями роботи практичного психолога з девіантними підлітками з неузгодженим рівнем ускладненого спілкування є інформування, метафора, допомога у відреагуванні неконструктивних емоцій, трансформація особистої історії.

Хиценко Яна

студентка Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка (м. Суми)

*Науковий керівник: к. психол. н.,
ст. викладач Щербак Т. І.*

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

Нестабільність соціально-економічної, політико-правової системи України, що пов'язана з кризовим станом різних галузей та держави в цілому, переосмислення духовних цінностей, зміна моральних засад у суспільстві зумовили збільшення виявів девіантної поведінки, у тому числі і серед підлітків. Девіації серед підлітків набули значного розповсюдження (алкоголізм, наркоманія, паління, інтернет-залежність та ін.). За умов кризового стану суспільства особистість виявилася в складній ситуації вибору цінностей, пріоритетів, способів адаптації. І найбільш гостро ця

проблема стоїть саме перед підлітками. У значної частини підлітків на даному етапі розвитку країни спостерігаються життєва безпорадність, соціальний песимізм, світоглядна індиферентність, пасивність, відчуженість від дорослих, зневіра та холодна байдужість до всього. На тлі девальвації загальнолюдських, зокрема моральних, цінностей у суспільстві посилюються поведінкові девіації неповнолітніх, а саме: втечі з дому, алкоголізація, наркоманія, насильництво, суїцидна та агресивна поведінка, злочинність тощо.

Серед багатьох проблем українського суспільства ці, є чи не найгострішою є проблемою, яка за своєю масштабністю та наслідками майже не має собі рівних. Цей факт зумовлений як соціально-економічною кризою, яка затяглася в Україні, так і низкою інших чинників, зокрема: виховання в умовах неповної родини, бездоглядність, несприятливий вплив дисфункційних сімей, де є такі зловживання, відхилення в розвитку вищої нервової діяльності дітей, невпорядкованість сімейного життя, труднощі в навчанні тощо.

Підлітки є найбільш схильними до девіантної поведінки, зважаючи на не сформованість світогляду, відсутність стійких життєвих моральних установок, «відкритість» негативним зовнішнім впливам а також з огляду на бурхливі біологічні значення невпевненість та прагнення довести свою приналежність до світу дорослих. Аналіз показників схильності до девіантної поведінки виявив, що підлітки схильні до девіантної поведінки, мають низьку цінність до свого життя, схильні до ризику та мають слабкий вольовий контроль. Разом з цим до цього часу немає чіткого порівняльного психологічного портрету осіб, які вживають тютюн, наркотики, алкоголь чи є злочинцями. Вивчення структури особистості підлітків, урахування їх характерологічних особливостей сприятиме прогнозуванню ризику виникнення девіантної поведінки в підлітковому віці, а також розробці більш точних і ефективних профілактичних й корекційних заходів.

Психологічними чинниками появи девіантної поведінки постають: прагнення отримати сильні враження; захворювання дитини; підвищена збудливість, несприятлива ситуація в сім'ї; прагнення до самотійності та незалежності; відставання в навчанні; засудження зі сторони ровесників; недостатня впевненість в собі; приклади насилля, жорстокості, безкарності; слабкість інтелектуальної сфери; самотність, нерозуміння іншими; нездатність впоратись з негативним впливом; нерівномірність

психофізичного та статевого дозрівання; бажання звернути на себе увагу та вплив вулиці.

Провідне місце в сучасному житті займають захоплення комп'ютерними іграми та Інтернет-залежність. Поведінкова Інтернет-залежність та захоплення комп'ютерними іграми виявляється в тому, що люди настільки віддають перевагу життю в Інтернеті, комп'ютеру що фактично починають відмовлятися від свого «реального» життя, проводячи до 18 годин на день у віртуальній реальності та не менше 100 годин в тиждень. Численні дослідження показали, що залежні від Інтернету та комп'ютеру є низько адаптивними та сором'язливими, що заважає їм знаходити близьких людей і налагоджувати тісні довірливі взаємовідносини як з ровесниками, так і з дорослими. Можливо, що задоволення їх потреб в підтримці, похвалі, спілкуванні зміщується з рамок повсякденного життя до життя віртуального. Також і самооцінка в них суттєво нижча, ніж в однолітків. Відомо, що за такою низькою самооцінкою можуть ховатись два психологічних явища: справжня невпевненість в собі (як правило – почуття неповноцінності) і захисна невпевненість. Захисна невпевненість дозволяє не докладати ніяких зусиль для адаптації до нових соціальних умов.

Досить часто зустрічається такий вид девіантної поведінки, як алкоголізм. Він характеризується тим, що виникає звикання, а надалі психічна і фізична залежність від алкоголю. Психічна залежність, що виникає в зв'язку з припиненням прийому алкоголю по тих, чи інших причинах, виражається пригніченим настроєм, тривогою, занепокоєнням і страхами, а фізична – у слаботі, розбитості, болях у м'язах, запамороченні, загальній пітливості, тремтінні рук і пальців.

В останні роки в країні зростає кількість підлітків-наркоманів. Потяг до наркотиків виникає дуже швидко, в окремих випадках навіть після разового вживання. Підліток може відразу і не усвідомити цього, але чим би він не був зайнятий, думка про наркотичні засоби й одурманюючі речовини періодично і нав'язливо протягом усього дня спливатимуть у його свідомості, і якщо досвідченим наркоманам вдається ховати прояви наркотичного сп'яніння, то потяг до наркотиків вони сховати не здатні. Одним з найбільш трагічних видів девіантної поведінки є самогубство. Ця форма поведінки пасивного типу є способом відходу від нерозв'язаних проблем, від самого життя.

Таким чином, девіантність підлітків у різних її варіантах і проявах як соціальне явище є наслідком гострих суспільних суперечностей, внутрішніх і зовнішніх конфліктів, які з усією повнотою проявилися у сучасному суспільстві під впливом трансформаційних процесів.

Чергик Анна Анатоліївна

студентка Сумського державного педагогічного
університету імені А. С. Макаренка (м. Суми)

Науковий керівник: к. психол. н.,

доц. Єрмакова Н. О.

ОСОБЛИВОСТІ МАНІПУЛЯТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПРИ ШАХРАЙСТВІ ТА СПОСОБИ ПРОТИДІЇ ЇЙ

Процес економічних перетворень, розвиток ринкових відносин пов'язані з проникненням шахрайства в усі сфери суспільства. Загальне зростання шахрайських посягань супроводжується їх якісними змінами. З року в рік шахрайство поповнюється все новими, складнішими і витонченішими способами. Розробка ефективних прийомів протидії маніпулятивним технікам, що використовують шахраї, набуває особливої актуальності у сучасній психологічній науці та практиці. За визначенням О. Л. Доценко, маніпуляція – це психологічний вплив на іншу людину, який не завжди усвідомлюється і змушує її діяти у відповідності з цілями маніпулятора.

Маніпуляція правовою свідомістю в широкому тлумаченні виступає видом психологічної дії, направленої на неявну спонуку іншої особи до здійснення певних дій. Кримінальне маніпулювання правовою свідомістю включає в себе систему засобів націленої, прихованої психологічної дії на жертву з метою заволодіння чужим майном або придбання права на майно. Воно може застосовуватися в цілому ряді корисливих і насильницьких злочинів. Серед корисливих злочинів, здійснюваних з використанням подібного впливу дії на особу, виділяється шахрайство. Згідно зі ст. 143 КК України, шахрайство – це заволодіння чужим майном або набуття права на нього шляхом обману чи зловживання довірою.

В Україні існує велика кількість шахраїв. І тому в законодавстві передбачена правова відповідальність за обман, зловживання довірою

чи безпосередньо за шахрайство. Згідно зі статистичними даними Міністерства внутрішніх справ України, у 2013 році, порівняно з 2012 – м, кількість зареєстрованих випадків шахрайства зросло майже вдвічі – 47 500 проти 23 317.

У вітчизняній та зарубіжній психології відомі спроби створити портрет особистості маніпулятора – шахрая. М. С. Жилкіна вказує, що більшість шахраїв мають добру уяву, їм притаманний сугестивний вплив і вміння переконувати, схильність до ризику, високий самоконтроль. До особистих якостей та властивостей шахрая належать його хитрість, уміння привертати до себе оточуючих, викликати довіру та повагу.

За своїм зовнішнім виглядом це люди, які «вміють себе подати», мають певні знання у галузі психології, високу спостережливість та швидко реагують на зміну обставин у будь-якій ситуації.

Шахраї використовують можливості перевтілення, встановлюють контакт із людьми різних типів, обирають відповідну манеру поведінки. Е. Шостром виділив 8 типів маніпуляторів, що істотно різняться. Відповідно до класифікації автора, шахрайство відноситься до типу «Калькулятор». Згідно з визначенням Е. Шострома, шахраям цього типу властиве прагнення контролювати «все та всіх, кого і що тільки можна». Вони постійно плетуть павутину із брехні, намагаються бути хитрішими за всіх, не довіряючи нікому.

Досвідчені шахраї небезпечні тим, що використовують елементи навіювання та гіпнозу, а також методи НЛП, основними прийомами якого є «калібрування», «налаштування» та «якоріння». Дамо кожному з них характеристику.

Калібрування – це спостереження за рухами людини та співставлення їх з її думками. Наприклад, ледве помітні рухи очей жертви можуть вказати на те, про що вона думає та визначити характер подальших дій шахрая. Копіювання ритму дихання, тембру голосу та жестів співбесідника в НЛП називають налаштуванням. Ця техніка потрібна для встановлення довірливого контакту.

Після того, як шахрай налагодив контакт з жертвою, він безпосередньо переходить до наступного прийому під назвою «якоріння». Якоріння – виклик конкретного фізіологічного стану. «Якоря» закріплюються шляхом багаторазових повторень ключової фрази. Наприклад, звернення шахрая до дівчини словами «ви така гарна». Ці слова викликають у дівчат достатньо приємні почуття, вони втрачають

контроль над ситуацією. Повторюючи комплімент, шахрай постійно повертає жертву в цей стан і в результаті отримує бажане. Йому вірять, підкоряються його волі.

Однією з найбільших небезпек використання прийомів НЛП шахраями є введення людини в стан трансу. Для цього використовується особлива побудова фраз, наприклад, в реченні «ти можеш не слухати мене» словосполучення «слухати мене», виявлене особливою інтонацією являється прихованою командою. На думку В. П. Шейнова, серед найулюбленіших прийомів маніпуляції шахраїв, що видають себе за комівояжерів, виділяють наступні: прийом *«тут і тепер»* – це спроба змусити людину прийняти рішення миттєво, без часу на роздуми.

Наприклад, якщо до вас на вулиці підходить продавець та намагається щось «спихнути», він може проговорювати щось, на кшталт: «це остання річ, ексклюзивний товар, залишилась тільки одна така, думайте швидше» і т.п. Прийом *«нагрانا байдужість»* використовується тоді, як хтось хоче випитати у вас важливу інформацію. Маніпулятор зображує байдужість по відношенню до будь – якого питання, а його співбесідник робить все можливе, щоб якимось чином привернути увагу маніпулятора.

Досить часто шахраями використовується і прийом *«жалість»*. Більшість людей любить, коли їх жаліють. Жалість у нашому суспільстві вважається зовсім не приниженням, а ознакою гарної поведінки. Варто комусь вас пожаліти в зручний момент, як ця людина автоматично становиться доброю та щирою у ваших очах і, як наслідок, користується набутою довірою. Одним з найсильніших прийомів маніпуляторів – шахраїв є *«відкриті лестощі»*. В той час, як жертва думає, що їй зроблять приємний комплімент по душевній доброті, шахрай використовує лестощі лише з однією метою – ввійти в довіру та отримати бажане.

На основі проведеного теоретичного аналізу праць, ми зробили власну спробу створити рекомендації, спрямовані на запобігання маніпулятивному впливу шахраїв. При взаємодії з незнайомими та малознайомими людьми слід дотримуватися наступних правил.

1. Приймайте рішення зважено, а не під впливом моменту, оскільки це може бути маніпулятивна спроба шахрая примусити вас прийняти рішення миттєво, без часу на роздуми, тобто використати прийом *«тут і тепер»*.

2. Старайтеся берегти таємниці та не розкидатися інформацією про себе, оскільки це може бути відпрацювання шахраєм прийому *«награна байдужість»*.

3. Не дозволяйте іншим себе жаліти, насамперед – «добренькому» шахраю, оскільки «добродій» може увійти в вашу довіру та скористатися нею.

Таким чином, шахрайство – це заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою. Шахраї мають певні особливості у своїй поведінці, що відрізняє їх від інших. Шахрайство завжди містить прямий умисел на заподіяння, а також корисливі мотиви вчинення. У своїй діяльності шахраї використовують елементи навіювання, гіпнозу. Серед прийомів НЛП найулюбленішими є «калібрування», «налаштування», «якоріння». Іншими маніпулятивним техніками, що часто використовують шахраї є такі, як: «тут і тепер», «награна байдужість», «жалість» та «відкриті лестощі». Знання про особливості портрету маніпулятора – шахрая та обізнаність у техніках та прийомах, які вони використовують, сприятиме більш ефективній профілактиці та протидії шахрайству як негативному явищу.

Шаповал Марина Дмитрівна

студентка Сумської філії Харківського
національного університету
внутрішніх справ (м. Суми)

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ДЕТЕРМІНОВАНІСТЬ КРИМІНАЛЬНОЇ АГРЕСИВНОСТІ У МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Аналіз наукової літератури свідчить, що схильність людини до агресивної поведінки істотно детермінується не тільки соціальними умовами, але й особливостями її індивідуального розвитку. Прояв такої поведінки визначає не тільки вік, індивідуальні особливості, ціннісні орієнтації, соціальні умови, а також найближче соціальне оточення. Особливу увагу слід звернути на процес мотивації кримінально-агресивних дій, оскільки крім агресивності, як одного з компонентів властивості особистості такі мотиви визначають її загальну спрямованість, світогляд, та зокрема правову свідомість.

Більшість суб'єктів, що вчиняють кримінальні злочини, характеризуються порушенням процесів соціалізації, які виявляються в деформації виховання, негативних результатах сімейних стосунків, появі асоціального оточення, марному витраченні часу, небажанні вчитися тощо.

В результаті цього у таких суб'єктів в процесі розвитку формуються атрибути поведінки, які не відповідають прийнятим нормам, тобто які інтеріоризуються та стають особистісними регуляторами поведінки. Стосовно життєвих цінностей особистості з кримінальною спрямованістю свідомості демонструють в першу чергу важливість матеріально забезпеченого життя, авторитету, впевненості в собі, цінність свободи (напевно це продиктовано усвідомленням того, що вони можуть потрапити за ґрати), ані ж значущість провідних життєвих цінностей, таких як здоров'я, сімейне щастя, кохання.

Як показують опитування, у дозвіллевий час в кримінальних групах суб'єкти віддають перевагу спілкуванню з друзями, а от що стосується груп просоціальної спрямованості, то характерною ознакою такого спілкування (у своїх референтних групах) слід зазначити досить високий показник друзів і знайомих, які перебувають на обліку в міліції, або мають судимість.

Незважаючи на те, що, в кримінальних молодіжних групах називаються цінності, які мають позитивну життєву спрямованість, здебільшого такі цінності носять популістський характер, оскільки вони не підкріплюються відповідними справами, їх здійснення передбачає протиправний спосіб досягнення, а решта детермінована деструктивною мотивацією та інтересами. Тобто можна зробити висновок, що особистісна спрямованість у кримінальному молодіжному середовищі не виходить за рамки кримінальної субкультури, визначається діяльністю, яка не потребує значних інтелектуальних зусиль та особистісною комфортністю у подібному форматі буття.

Не може не викликати зацікавленість той факт, що навіть при затриманні, на допиті, експертизі агресивні правопорушники не демонструють заниження ворожості. Рекомендації соціальної бажаності абсолютно не викликають будь-яких реакцій, що може бути свідченням недостатньої інтеріоризації норм поведінки, яка схвалюється суспільством, недостатньою критичністю до своїх власних конструктів фрустрації тобто відсутності переживання провини з приводу вчинення кримінальної дії.

Слід зазначити, що переважна кількість молоді, яка вчинила кримінальний злочин не страждає психічними розладами (за даними експертиз). Це, як правило суб'єкти з неповних, багатодітних, нещасливих сімей, де відбувається природний процес формування деструктивної

поведінки, оскільки її прикладом є самі батьки. Міжособистісна взаємодія передбачає вирішення конфліктних ситуацій переважно делінквентним або кримінальним способом. Отримання освіти у таких особистостей не є пріоритетним. Основна форма проведення часу – пасивно-споглядацька. Їх менш за все цікавить майбутнє, захоплення та свідомість спрямовані на все те, що не схвалене соціальними нормами даного суспільства, але підвищує авторитет серед собі подібних, відсутні сімейні цінності, виховання суперечливе та носить фрагментарний характер.

Шелег Л. С.

практичний психолог
Психологічного центру ЛСК

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПРОФІЛАКТИКИ ПСИХОСОМАТИЧНИХ ЗАХВОРЮВАНЬ У ПРАЦІВНИКІВ МІЛІЦІЇ

Складність діагностики та латентність психосоматичних захворювань працівників міліції засвідчує, що їх психосоматичний статус повинен стати одним із основних завдань практичних психологів системи МВС України. Деструктивний вплив психосоматичних розладів на особистість фахівця може набувати навіть більшої значущості, ніж переживання після гострої психічної травми.

Безсумнівно, що у теперішній час керівники органів і підрозділів внутрішніх справ не приділяють належної уваги психосоматичному статусу підлеглих. Це пояснюється як об'єктивними (відсутність відповідної нормативно-правової бази, неналежне фінансове та кадрове забезпечення ОВС), так і суб'єктивними (недостатня психологічна освіченість, несформованість професійно-психологічного ставлення до підлеглих) причинами. З огляду на сучасний стан розвитку правоохоронної системи, така тенденція буде зберігатися ще впродовж досить тривалого часу.

Між тим, стан здоров'я особового складу міліції викликає занепокоєність. Працівники частіше, ніж представники інших професій, страждають на захворювання системи кровообігу, органів травлення, органів дихання, хвороби ендокринної та нервової системи. Тому надання своєчасної і кваліфікованої психологічної допомоги фахівцем-психологом

тут не повинне недооцінюватися. Перефразуємо давню істину: своєчасна профілактика є більш дієвим засобом збереження належного стану здоров'я, ніж лікування вже наявних хронічних захворювань.

Така профілактична робота, на нашу думку, повинна здійснюватися на загальному та індивідуальному рівні.

До першого рівня слід віднести *інформаційно-просвітницьку роботу з працівниками міліції та їх найближчим оточенням*.

Така робота полягає в ознайомленні з найбільш типовими чинниками виникнення психосоматичних розладів, а також із найбільш розповсюдженими типами реакцій на екстремальні ситуації. Вона може здійснюватися в двох основних формах: 1) виступи перед особовим складом з лекціями і проведення групових бесід; 2) розповсюдження письмових матеріалів про причини виникнення і способи корекції посттравматичних стресових розладів.

Другий рівень – *індивідуальна профілактична робота*.

Така робота повинна складатися з декількох етапів.

I етап – активне виявлення ознак психічної дезадаптації чи початкових проявів нервово-психічної нестабільності, сомато-функціональних порушень, у тому числі гострих стресових і посттравматичних стресових розладів, у практичних підрозділах.

На цьому етапі доцільним є проведення психологічного консультування – спеціально організованої професійної діяльності психолога, спрямованої на надання допомоги особам, що відчують потребу в оптимізації своєї психічної активності, у подоланні неприємних психічних станів, психічних утруднень, почуття безвихідності, в організації самовиховання тощо.

II етап – надання психологічної допомоги особам, які того потребують. Вона може бути представлена комплексом засобів, що є в арсеналі сучасної практичної психології: сеанси психотерапії, функціональна музика, вплив кольору, запахів, бібліотерапія та ін.

Поняття «психотерапія» ми вживаємо тут у вузькому значенні – як комплексний вербальний і невербальний вплив на емоції, судження, самосвідомість людини, що страждає на психосоматичні розлади. За своєю сутністю це – особистісно-орієнтована психотерапія, що прагне допомогти людині змінити своє ставлення до соціального оточення і до власної особистості.

Практичний психолог може використовувати ті ж методи, що і клінічний психотерапевт, різниця полягає, насамперед, у їхній спрямованості. Його найважливіше завдання полягає не в знятті чи полегшенні симптомів хвороби, а в створенні умов для оптимального функціонування особистості та її розвитку, зокрема, з метою нейтралізації психосоматичних проявів.

III етап – психологічна допомога працівникам із психосоматичними розладами у процесі амбулаторного та стаціонарного лікування.

Таку роботу бажано здійснювати в поєднанні з рефлексопрофілактикою – впливом на біологічно активні точки тіла. Ефективність такого комплексу проявляється в зміні психоемоційного стану, внаслідок чого підвищуються адаптивні можливості організму. Під впливом рефлексопрофілактики організм переходить на енергетично більш вигідні шляхи підтримки сталості внутрішнього середовища. Спостерігається поліпшення загального стану, підвищення працездатності, зниження втоми, зменшується кількість простудних захворювань.

Розрізняють дві специфічних області застосування рефлексотерапії:

1) рефлексопрофілактика і реабілітація втоми і перевтоми – використовується як засіб відновлення спеціальної і загальної працездатності;

2) рефлексопрофілактика професійного стресу шляхом підвищення адаптивних можливостей організму.

Щербак Тетяна Іванівна

к. психол. н., ст. викладач
Сумський державний університет
імені А. С. Макаренка (м. Суми)

ЕКСТРЕМАЛЬНІ ВИДИ СПОРТУ ЯК ПРОЯВ ДИССОЦІАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ СПОРТСМЕНІВ

Екстремальні види спорту стають все більш популярними в наші дні. Їх характеризує високий ступінь небезпеки для життя і здоров'я спортсмена. До таких видів спорту відносяться: ВМХ, скейтбординг, сноубординг, парашутизм, скелелазіння, мотокрос, акробатика, роуп-джампінг, паркур, серфінг та ін. Деякі різновиди екстремальних видів спорту вже входять до програми олімпійських ігор: сноуборд, фрістайл –

зима, літо – крос-кантрі (велосипедні гонки по пересіченій місцевості) та гребний слалом. Саме спорт вищих досягнень і екстремальний спорт несуть в собі найбільший адиктивний потенціал та постють як прояв диссоціальної поведінки.

Диссоціальна (аутодеструктивна) поведінка – поведінка, яка відхиляється від медичних і психологічних норм, загрожує цілісності і розвитку самої особистості. Саморуйнівна поведінка спортсменів виявляється в діяльності з вираженим ризиком для життя. Цей прояв містяться на одній осі – «деструктивна поведінка».

Екстремальні види спорту найбільш часто практикуються молодими людьми, які бажають не тільки відбутися в певному виді спорту як таке, але й досягти межі у власному подоланні страху і дослідженні меж своїх фізичних можливостей.

Представники різних напрямів пов'язують прагнення до екстремальних видів діяльності з різними факторами. Так, представники психосоціального напрямку вважають захоплення екстремальними видами спорту одним з видів адаптивної поведінки, яке допомагає самореалізуватися. Як стверджують прихильники психоаналітичного течії, боротьба життя і смерті і є наш шлях до розвитку. Та й саме життя для людини стає ціннішим, якщо ризикуєш його втратити! Психологи, які дотримуються генотипічного підходу, припускають існування «екстремального гена», з яким передається тяга до ризикованих вчинків, котрі розширюють межі життя і змушують долати страх.

Екстремальні види спорту пов'язані з відчуттям ризику. Спортивний ризик пов'язаний з вивченням ставлення спортсмена до ризику. Ризик для багатьох спортсменів виступає як насолода, емоційний стимул, особлива форма фізичного підйому, яка створює життя на межі небезпеки. Тяга до ризику може обумовлюватися також бажанням взяти верх над силами природи, над собою, здобути перемогу над суперником.

В екстремальній ситуації виявляються дві протилежно спрямовані тенденції: прагнення досягти успіху і прагнення уникнути невдачі. Вибір спортсменом конкретної альтернативи, пов'язаної з певним ступенем ризику, залежить від впливу зовнішнього середовища, від дії психологічних факторів. На вибір рішення впливає індивідуальність, темперамент, психологічний склад, мотиви, відносно стійкі властивості особистості. Разом з соціальними та психологічними на спрямованість вибору і ставлення суб'єкта до ризику впливають і соціально-психологічні

чинники. До них відносяться: приналежність особистості до певної соціальної групи, специфіка взаємодії між членами групи, її організаційна структура, ступінь узгодженості у членів групи різних інтересів і т.п.

Екстремальність деяких видів спорту створює «ситуацію успіху», приплив сил і впевненість у здатності вирішення різних проблем. Крім того, екстремальний спорт дає почуття свободи, відчуття виклику навколишньому світу, що сприяє набуттю впевненості у собі. На цю ж мету працює і подолання власних внутрішніх страхів і комплексів. Також важливо, що екстремальні види спорту дають можливість виходу негативних емоцій. До того ж вони є «тренуванням» екстремальних, критичних ситуацій.

Частково популярність екстремальних видів спорту пояснюється нереалістичним оптимізмом – формою захисної атрибуції, коли люди думають, що з ними більш вірогідно станеться щось гарне, чим з рівними їм за віком та станом. Спортсмени з проявами нереалістичного оптимізму схильні вважати, що вірогідність травм та поганих результатів у них набагато менша, ніж у інших спортсменів. Окрім вже зазначених причин популярності екстремальних видів спорту та прагнення до ризику, слід зазначити ще й наявність особливого емоційного стану спортсмена під час перебування у небезпечних ситуаціях. Такий стан схожий за своєю сутністю ейфорією, після якої дуже часто виникає стан залежності від ризику. Так екстремали позбавлені на деякий час улюбленого заняття впадають у депресію, стають озлобленими, часом навіть жорстокими, скритними, нервовими.

Таким чином, екстремальні види спорту постають як прояв диссоціальної поведінки спортсменів. Серед основних причин захопленості спортсменами ризиком, та, як результат, виявом саморуйнівної поведінки є такі: 1) ризик для них це дія, яка має вмотивований характер, активізуюча певні специфічні емоційно-вольові прояви (сміливість, азарт, рішучість, упевненість і інші) у невизначених ситуаціях; 2) передумова оперативного рішення в екстремальних умовах; 3) особливий емоційний стан задоволеності особистості, що знаходиться в небезпечних ситуаціях.

аспірант ДВНЗ «Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника»

(м. Івано-Франківськ)

Науковий керівник: к. психол. наук, доцент

кафедри педагогічної та вікової психології

Паркулаб О. Г.

ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СУТНІСНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ШКІЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Проблема жорстокої поведінки у школі існувала завжди, але особливого поширення набула в останнє десятиріччя. Зараз ми все частіше стаємо свідками невмотивованої агресії, патологічної не гуманності, «звірячого» ставлення дітей один до одного через знущання. Актуальність її вивчення та профілактики як соціально-психологічного явища зумовлена масштабами поширення й тими негативними наслідками, які вона спричиняє. Ці обставини викликають особливий науковий інтерес та потребують осмислення як самого явища у його сутнісних характеристиках, так і знаходження можливих адекватних шляхів подолання.

Феномен насильства досліджувався давно, тому ґрунтовно висвітлений в працях багатьох вчених, а відтак сьогодні не є чимось новим для науки. Водночас потребує уваги проблема шкільного насильства, розробкою якої займалися чимало вітчизняних і зарубіжних психологів: М. Алексеєнко, К. Дамбах, Є. Дубровська, Е. Кіричевська, Я. Колодзейчик, К. Коруба, Д. Лейн, О. Маланцева, Д. Ольвеус, П. Пінейру, Е. Чемеровска-Коруба, І. Харламова, М. Ясеновська та ін.

Мета публікації – проаналізувати результати емпіричного дослідження насильства, побудованого на основі плану Соломона, і з'ясувати особливості шкільного насильства в середовищі учнів початкових класів.

Згідно з розробленою концепцією дослідження, було сформульовано такі основні проблемні питання: 1) визначення насильства дітьми – тлумачення феномена насильства та його форм; 2) підтвердження факту існування насильства у школі, у т.ч. з'ясування частоти випадків насильства стосовно дітей у школі; 3) виявлення проявів вербального насильства у початкових класах, наявність дітей-агресорів; 4) вивчення емоційного стану молодших школярів, на яких «впливали» «лихими» словами; 5) виявлення «лихих» слів, які застосовують батьки, вчителі, учні

(оскільки первинна соціалізація людини відбувається у батьківській родині, а далі – у школі); 6) з'ясування причин шкільного насильства; 7) порівняння впливу вербального та фізичного насильства (дозволяє зробити припущення про те, що вербальне насильство веде до не менш жахливих наслідків, ніж фізичне); 8) підтвердження застосування з боку вчителя грубих й образливих зауважень; 9) поширеність різних форм та проявів насильства стосовно дітей у сім'ї, з боку вчителя та однокласників; 10) з'ясування особливостей реагування молодшого школяра, який став жертвою шкільного насильства.

Вибірку експериментального дослідження склали молодші школярі віком 8-9 років м. Тернополя. За допомогою спеціально розробленої анкети опитано 106 осіб, з яких хлопці – 62 (59%), дівчата – 44 (41%). Виявлені особливості шкільного насильства мають системний характер, а окремі відмінності пов'язуємо з організацією навчально-виховного процесу.

Результати опитування показали, що 23 (22%) учнів початкової школи розуміють феномен насильства як небезпечні дії однієї людини (групи людей) стосовно іншої, а саме: штовхання, побої, окремі удари, ляпаси, копняки, укуси, дряпання, викручування рук, висмикування волосся, смикання за вуха. Зі сказано випливає, що до насильства діти відносять тільки один його вид – фізичне насильство. 9 (8%) молодших школярів розглядають насильство як дії, заподіяні через вербальну агресію (словесні образи, некоректні висловлювання, чутки, наклепи, прізвиська, погрожування). За висловлюваннями учнів, насильством можуть бути всі слова, якими можна образити іншу людину, завдати їй душевного болю, «вразити просто в серце». 11 (10%) респондентів під насильством розуміють такі його види: фізичне та психологічне насильство. Приблизно половина дітей – 55 (52%) по-іншому визначають це поняття, вказуючи на поведінку людини з низьким рівнем культури, людини жорстокої та злої, агресивної та невихованої. При цьому зазначають, що це може бути виключення з групи (ігнорування, ізолювання, зневажання), коли підбурюють проти інших учнів. Деякі учні вважають, що насильством є окремі форми економічного насильства: псування чи крадіжка речей, відбирання їжі, вимагання грошей чи відбирання цінних речей. Водночас 8 (8%) школярів не дали визначення цій дефініції.

У процесі дослідженні було з'ясовано, наскільки поширене насильство серед дітей молодших класів. Підрахунки виявили, що свідками шкільного насильства хоча б один раз були 36 (34%) учнів. Однак

реальний відсоток може бути і вищим, бо одна частина дітей взагалі не відповіли на це запитання (хоча визнали, що самі можуть застосовувати насильницькі дії стосовно однокласників), а інша – могла давати соціально бажані відповіді. Щодо вживання «лихих» слів, то найпоширенішими виявилися «дурень» і його похідні – «придурок», «дурепа», «дурник», «тупий». Це пояснюється тим, що у школі основним критерієм успішності залишається саме інтелект. Не менш популярними є «лайливі» слова «дебіл» та «ідіот», хоча молодші школярі не розуміють їх значення. Вважаємо, що орієнтація учнів на ці слова є наслідуванням учительської та батьківської інвективної лексики, в якій переважає критерій «розумний – дурний». Ми беремо до уваги агресивний потенціал цих слів, бо основна мета їх використання – образити, помститися, тобто зачепити за живе.

Хлопці вдвічі частіше за дівчат наводили приклади вживання нецензурних слів. При цьому останні зазвичай використовували ті ж самі слова. Аналіз комунікативної взаємодії школярів, дозволив розподілити «лайливі» слова на такі умовно виділені групи: розум («дурень», «придурок», «бовдур» та ін.); темперамент («гальмо», «дзиґа» та ін.); психопатологія («ідіот», «дебіл», «псих», «здурів» та ін.); тваринний світ («баран», «мавпа», «козел» та ін.); характер («дивний», «скажений», «лох», «лопух» та ін.) та різні нецензурні висловлювання, брутальна лайка.

Ми виявили і те, що усякий вид шкільного насильства викликає гнів, ненависть, образу, приниження, роздратування, збентеженість, засмучення, ворожість, лют, тобто детермінує появу негативних емоцій. Крім того, у частини респондентів – 11 (10%) осіб – виникає бажання помститися, «дати здачу», «дати в голову», «побити у відповідь». Разом з тим, 24 (23%) школярів не дали відповіді на запитання, що стосуються їх переживань. Припускаємо, що вони ніколи не ображаються або не вміють / не хочуть висловитися про свої емоції.

Вивчаючи причини шкільного насильства, з'ясовувалося, що, учні «полюбляють» агресивні та фрустраційні ситуації. На їх думку, словесне та фізичне насильство виникає через роздратованість, невдачі, злість, заздрощі, ревності через невміння мирно домовитись або взагалі без причини. Дуже часто таким чином відповідають на систематичні образи і приниження.

Порівняння вербального покарання з фізичним дозволяє зробити припущення про те, що застосування слів як «виховного впливу» є не менш сильним методом регулювання поведінки, ніж фізичне покарання, а

часом і сильнішим. Так, 32 (30%) учням легше пережити глузування, висміювання, ображання, осоромлення; тоді як 8 (8%) школярів, навпаки, – коли їх боляче лупцювали. Проте, на запитання «Коли ти погано поводишся і вчитель робить тобі грубе й образливе зауваження, чи стимулює це твою навчальну діяльність, чи змінює поведінку на краще?» отримали наступні відповіді молодших школярів: «так» – 49 (46%); «ні» – 7 (7%); «іноді» – 11 (10%); решта респондентів утримались або не знають/не хочуть відповідати.

Про існування шкільного насильства вчителів стосовно учнів свідчать відповіді молодших школярів. Як зазначили 12 (11%) дітей, вчителі найчастіше використовують крик, звинувачення, сарказм, висміювання, приниження, нерідко також погрози чи обзивання; на фізичне покарання вказали 4 (4%) учнів. Ми солідарні з тими вченими, які вважають, що все це згубно впливає на формування особистості дитини. Слід зауважити, що жорстокість батьків може проявлятися і фізично (8%), і на вербальному рівнях (12%), що пов'язано з уживанням образливих слів стосовно дітей.

Наші спостереження, емпіричне дослідження та обстеження учителів молодших класів вказують на те, що вже в початковій школі майже усі учні вміють образити, принизити інших словом. Про існування у середовищі початкових класів несправедливих звинувачень, залякування, лайки, присвоєння прізвиськ вказали 43 (41%) дітей. Про застосування ударів кулаком, ногами, побиття, навмисне нанесення тілесних травм та пошкоджень вказали 45 (42%) респондентів. Таким чином, зрозуміло, що школа повинна докладати всіх зусиль у боротьбі з цією звичкою, натомість, бачимо, що учні, не позбуваються її, а навпаки, технічно «вдосконалюють».

Підсумовуючи викладене, можна дійти висновку, що анкетування виявило характерні прояви учнівського, вчительського, батьківського вербального та фізичного насильства; і його високий рівень поширеності у середовищі учнів початкових класів. Як з'ясувалося, психологічне насильство у школі пов'язане із його катарсичною й експлетивною функціями, демонстрацією дорослості та приналежності до референтної групи осіб. У школі до дітей часто застосовуються колективні образи. Батьки і вчителі чинять фізичне і вербальне насильство з «виховною» метою і для розрядки негативних емоцій, викликаних асоціальною поведінкою дітей.

Завацька Наталія Євгенівна

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціальної та практичної психології
Східноукраїнського національного
університету ім. В. Даля (м. Луганськ),

Пономарьова Наталія Сергіївна

аспірант кафедри соціальної та практичної психології
Східноукраїнського національного
університету ім. В. Даля (м. Луганськ),

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ПІДЛІТКІВ В УМОВАХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ ЗАКРИТОГО ТИПУ

Складний процес суспільного розвитку і радикальних перетворень пов'язаний з кризою багатьох сфер життєдіяльності, що в першу чергу позначилося на найбільш незахищених членах суспільства – дітях. Наразі зростає кількість безпритульних дітей, «дітей вулиці», дітей, вилучених спеціальними службами. Багато з них скоюють правопорушення. Соціально дезадаптовані підлітки, поведінка яких значно вступає в суперечність з чинним законодавством, підлягають направленню до закритих навчальних закладів: спеціальних загальноосвітніх шкіл або професійних училищ для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання. Проблеми прогнозування поведінки таких підлітків-правопорушників та їх ресоціалізації привертають увагу фахівців із різних галузей знань і обумовлюють необхідність її вирішення для превентивної практики (Ю. Антонян, С. Беличева, С. Бочарова, В. Деєв, В. Кудрявцев, С. Максименко).

Теоретико-методологічний аналіз підходів до проблеми дослідження показав, що ресоціалізація – це процес становлення особистості як соціального члена суспільства, що здійснюється на основі застосування до неї комплексу виховних, соціально-психологічних, правових, організаційних та інших заходів впливу з метою недопущення здійснення протиправних дій та повернення її до самостійного загальноприйнятого суспільно-нормального життя.

Ресоціалізація підлітків в умовах соціальної деривації є сходженням до власної індивідуальності, що передбачає активне самопізнання й самовиховання та досягнення згоди й гармонії з оточенням та із самим собою,

насамперед через оволодіння саногенним просоціально-адаптаційним мисленням. В умовах навчальних закладів закритого типу процес ресоціалізації має бути безупинним і виступати в кількох взаємозалежних площинах: як головна мета діяльності таких установ, як психолого-педагогічний процес, що забезпечує досягнення зазначеної мети та внутрішній процес якісної зміни свідомості, почуттів і поведінки особистості.

Стадійність процесу ресоціалізації підлітків в умовах навчальних закладів закритого типу дозволяє виділити стадії реадаптації та реінтеграції, їхні підстадії. Кожна із стадій передбачає якісно інший стан суб'єкта ресоціалізації: стадія реадаптації – звикання до норм і правил життєдіяльності суспільства, стадія реінтеграції – їхнє визнання і прийняття як норм і правил власної життєдіяльності. Структура ресоціалізації визначається як синтез основних потенціалів особистості: психоенергетичного, адаптивного, інтелектуального та морально-творчого. Основними принципами ресоціалізації підлітків є цілісність процесу ресоціалізації; мотивованість об'єкту ресоціалізації, ритуал виходу із закладу закритого типу; необхідна і достатня опіка за ресоціалізантом; моніторинг за процесом ресоціалізації.

Застосування особистісно-орієнтованого підходу дозволило визначити частковий, тотальний та деструктивний рівні дезатаптованості підлітків, які перебувають в умовах навчальних закладів закритого типу, а також диференціювати ці рівні за ступенями поглиблення, розповсюдження й часовими характеристиками. Деприваційний режим закладу соціальної реабілітації може спрощувати та нівелювати індивідуальний світогляд і актуалізувати проблеми адекватності-неадекватності психологічного світу особистості. Підліткам притаманна детермінація власного «Я» особливостями когнітивного депресивного синдрому, що межує з девальвацією базових основних цінностей. У закладі закритого типу посилюється відчуття амбівалентності, а також існують умови для набуття несформованої Я-концепції, в результаті чого коливаються такі конструкти самоствердження як самоаналіз, самопізнання, самоконтроль.

Основними соціально-психологічними особливостями успішності ресоціалізації підлітків в умовах навчальних закладів закритого типу є зміни як індивідуально-типологічних (рівень розвитку інтелекту, наявність позитивних характерологічних рис) та особистісних (світогляд, рівень розвитку правосвідомості й моральних якостей, освіченість,

рівень адаптованості) характеристик неповнолітніх, так й безпосередньо умов їхнього перебування у такому закладі (особливості організації навчально-виховного й трудового процесу, ставлення та вплив адміністрації закладу, особливості взаємин між підлітками, підтримка зв'язків із близькими та рідними).

Особистісно-орієнтована програма ресоціалізації підлітків в умовах навчальних закладів закритого типу побудована з урахуванням дефектів загальної соціалізації, правової соціалізації, психічної саморегуляції та рівнів їх дезадаптованості із застосуванням заходів внутрішньоособистісної (індивідуальна психокорекція), міжособистісної (групово психокорекція) і мікросоціальної (соціальна терапія, методи конгруентної комунікації) спрямованості.

Впровадження програми ресоціалізації підлітків сприяло зниженню показників агресивності, ворожості, конфліктності, формуванню механізму соціально-позитивного цілепокладання та самоставлення, здатності самостійно приймати життєво важливі рішення, вироблення стійких стереотипів соціально-прийнятої поведінки, відкритості до взаємодії з оточуючими, підвищенню психологічної стійкості до впливу негативних чинників середовища.

Основними складовими ефективної реалізації програми ресоціалізації підлітків в умовах навчальних закладів закритого типу є використання психотехнологій, максимальна ефективність яких є специфічною до рівня їх дезадаптованості та режиму закладу; надання інформації про соціально схвалювані форми поведінки в різних соціальних ситуаціях; залучення підлітків до спільної діяльності з моделювання соціально бажаної поведінки в системі міжособистісних відносин; формування їх здатності до саморегуляції в ситуації фрустрації; надання можливості апробації соціально схвалюваної поведінки в умовах групового психокорекційного процесу.

Перспективи подальшого дослідження полягають у вивченні чинників та психологічних механізмів, які визначають динаміку і спрямованість процесу ресоціалізації особистості відповідно до гендерного аспекту. Важливим напрямом подальших досліджень є вивчення особливостей умов і шляхів ресоціалізації осіб з особливими потребами.

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ ЗАСУДЖЕНИХ
ТА ОСІБ З ВІДХИЛЕННЯМИ У ПРАВОВІЙ САМОСВІДОМОСТІ**

Матеріали VI Всеукраїнського науково-практичного семінару
з міжнародною участю

24 квітня 2014 р

Друкується в авторській редакції з оригінал-макетів наданих
авторами публікацій. Відповідальність за зміст матеріалів та
достовірність викладених фактів несуть автори публікацій.

Відповідальна за випуск **С. Б. Кузікова**
Комп'ютерна верстка **Ю. С. Нечипоренко**

Здано в набір 15.02.14. Підписано до друку 25.03.14.
Формат 60x84/16. Гарн. Cambria. Папір офсетний. Друк офсетний.
Умовн. друк. арк. 10,7. Обл.-вид. арк. 9,7.
Тираж 100 прим. Вид. №29.

Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка
40002, м. Суми, вул. Роменська, 87

Виготовлено у видавництві СумДПУ імені А. С. Макаренка

